

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ

Збірник матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції

25 листопада 2021 року

Маріуполь – 2021

Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Сучасні тенденції організації життєвого простору особистості»

ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМКИ РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Секція I. Психологія життєвого простору сучасної особистості.

Секція II. Соціально-психологічні, педагогічні, соціологічні аспекти організації життя й життєздійснення особистості.

Секція III. Життєтворчість як практика освоєння та конструювання соціокультурного простору.

Секція IV. Особливості організації життєвого простору та стратегії життєздійснення як предмет психологічних досліджень й практик.

ОРГАНІЗАТОР КОНФЕРЕНЦІЇ

Маріупольський державний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Голова оргкомітету – Олена Булатова, докторка економічних наук, професорка, перша проректорка МДУ.

Співголова оргкомітету – Олена Стуліка, кандидатка психологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Члени оргкомітету:

Лілія Тищенко – кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Олена Попович – докторка філософських наук, професорка кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Людмила Варава – кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Вікторія Харитинюк – старша викладачка кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Анастасія Вагабова – асистентка кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Ірина Пархоменко – асистентка кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Світлана Дьяченко – асистентка кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Затверджено на засіданні кафедри практичної психології (протокол № 5 від 14.12.2021).

СПІВОРГАНІЗАТОРИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Мукачівський державний університет
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Відповідальність за зміст, достовірність, оригінальність поданих матеріалів несуть автори, опублікованих у збірнику доповідей.

УДК 159.923
С 91

Сучасні тенденції організації життєвого простору особистості: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Маріуполь, 25 листопада 2021 р. / Маріуп. держ. ун-т ; за заг. ред. О. Стуліки – Маріуполь: МДУ, 2021. – 115 с.

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні тенденції організації життєвого простору особистості», яка відбулася 25 листопада 2021 року з ініціативи кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

В конференції взяли участь науковці, фахівці у галузі психології, науково-педагогічні працівники, здобувачі вищої освіти, аспіранти, докторанти України.

У збірнику зібрані матеріали, присвячені теоретичному та емпіричному дослідженню питань психології життєвого простору сучасної особистості.

Видання адресоване науковцям, фахівцям у галузі психології, здобувачам та усім, хто цікавиться сучасними проблемами організації життєвого простору.

© МДУ, 2021

© Кафедра практичної психології, 2021

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ І. ПСИХОЛОГІЯ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ	7
Артюх А. БРЕХНЯ ЯК ЗАХИСНИЙ МЕХАНІЗМ	7
Барчій М., Воронова О. ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	9
Гладкова С. ВПЛИВ СУЧАСНИХ УМОВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ВИКЛАДАЧІВ	11
Голубнича О. ОСОБИСТІСНІ НОВОУТВОРЕННЯ ЯК РЕСУРС ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	13
Катрич О. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ	15
Катунін М. ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У ТРУДОВОМУ КОЛЕКТИВІ	17
Колісник А. РОЗВИТОК СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	19
Коноп І. ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ У ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ	20
Кочетова О. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ВЛАСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСІБ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ	22
Красніков О. ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЯК СУБ'ЄКТИВНИЙ ПАРАМЕТР ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	24
Люта Л., Миколаєнко Т. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГУ ВІКУ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ	26
Морозова Ю. СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ОПТИМІЗМУ	28
Савченкова О. РОЛЬ ТРИВОЖНОСТІ В САМОВІДНОШЕННІ ПІДЛІТКА	30
Саричева В. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНА ВЛАСТИВІСТЬ У СТРУКТУРІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ	32
Тищенко Л. ВНУТРІШНЬО-ОСОБИСТІСНИЙ ЦІННІСНИЙ КОНФЛІКТ В СУБ'ЄКТИВНОМУ ПЕРЕЖИВАННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ	33
Тюльєва Н. АНТИЦИПАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ	35
Хохлов В. СУБ'ЄКТИВНА ГОТОВНІСТЬ ВИПУСКНИКІВ ШКІЛ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ	37
Чайка Л. СТРАТЕГІЯ ЗІВЛАДАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ В СИТУАЦІЇ РОЗЛУЧЕННЯ ЯК ПРОЯВ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ	39
Черезова І. ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ	41
Швирьова О. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ З НІКОТИНОВОЮ ЗАЛЕЖНІСТЮ	43
СЕКЦІЯ ІІ. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ, ПЕДАГОГІЧНІ, СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ Й ЖИТТЄЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	45
Varchi B. EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A COMPONENT OF STUDENT PERSONAL DEVELOPMENT	45
Бордун О. ВПЛИВ РОБОЧОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СКЛАДІ ООС	47

Брецько І., Ямчук Т., Долинай М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ.....	48
Брюх Т. ВЗАЄМОДОМОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФІЛАКТИКИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ СУБ'ЄКТІВ НАЙБЛИЖЧОГО ОТОЧЕННЯ ДИТИНИ З РОЗЛАДОМ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	49
Калачова О. ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ У СТУДЕНТІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	51
Малихіна Т. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК САМОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ МОЛОДІ.....	53
Николаєва В. ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ.....	55
Павленко Г. ПОТРЕБА У НАСТАВНИЦТВІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ.....	57
Ревякіна О. КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ ІЗ СИНДРОМОМ ТУРЕТТА.....	59
Стуліка О. ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПЕДАГОГА В УМОВАХ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ.....	61
Харитинюк В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗА УМОВИ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ.....	62
Динис А. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	64
СЕКЦІЯ ІІІ. ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ЯК ПРАКТИКА ОСВОЄННЯ ТА КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ.....	67
Алмашій І. ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЗАГАЛЬНОУВЕРСИТЕТСЬКИХ СЕМІНАРАХ.....	67
Вагабова А. РОЛЬ КУЛЬТУРНОЇ НОРМИ У СТАНОВЛЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗДАТНОСТІ ДО БЛИЗЬКИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ.....	69
Голубова Д. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ПІД ЧАС КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	70
Декалюк Є. КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ ПРОЦЕСІВ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	72
Дьяченко С. ІНТЕРНЕТ ПРОСТІР ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ.....	74
Курєдова О. ТВОРЧЕ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА РОЗВИТКУ СМИСЛОВОЇ СИСТЕМИ ОСОБИСТОСТІ.....	76
Льовочкіна А. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЧИННИК СТВОРЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ.....	78
Павленко О. ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ. ПЕРЕДУМОВИ ПОБУДОВИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК.....	80
Павлиненко А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	83
Шумейко Д. ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ЖИТТЕВОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	85
СЕКЦІЯ ІV. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ТА СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄЗДІЙСНЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Й ПРАКТИК.....	87
Александров Д. ГАРМОНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ САМОСТАВЛЕНЬ ПІДЛІТКІВ ЯК ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЇХНЬОЇ НЕВРОТИЗАЦІЇ.....	87
Беліменко М. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАДОВОЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПОТРЕБ В ОТГ (НА ПРИКЛАДІ ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУ ПРО ЛІСОСМУГИ).....	89
Вернік О. ДО ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЙ ПОВОДЖЕННЯ З РЕСУРСАМИ В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	91

Діденко О. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	93
Закутня І. «У КОЖНОГО РУКА ДО СОБЕ КРИВА»: УЯВЛЕННЯ ПРО ВЛАСНУ ЖАДІБНІСТЬ ТА ЇЇ ОЦІНКА У ІНШИХ.....	95
Канюка І. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	97
Lukhoshvai К. COPING WITH STRESS IN DIFFERENT GROUPS OF PEOPLE. ANALYSIS OF PREVIOUS STUDIES.....	100
Марценюк М. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ЗДОРОВ'Я	102
Мулярчук Л. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДЕННОЇ І ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ	104
Полівко Л., Піонтківська О., Бутенко Н. ГРОМАДСЬКИЙ СЕКТОР ЯК ПРОСТІР ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ	106
Похолюк І. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОПТИМІЗМУ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ	108
Сіпайлова О. САМОУШКОДЖЕННЯ ПІДЛІТКІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ	109
Соколенко А. ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ	112
Танадай О. УСВІДОМЛЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ КОРДОНІВ В СТРУКТУРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	113

СЕКЦІЯ І. ПСИХОЛОГІЯ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Артюх Анастасія
студентка II курсу
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.9.072

БРЕХНЯ ЯК ЗАХИСНИЙ МЕХАНІЗМ

На сьогодні, вивчення проблеми брехні займає важливе місце, як у психологічній науці, так і у житті. Кожна людина, незалежно від віку, виховання та навколишнього середовища може використовувати брехню як захисний механізм.

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що поняття брехні є ключовою категорією сучасного світу. Саме тому з проблемою брехні ми стикаємося на кожному кроці. Брехня керує світом, пронизуючи кожне джерело інформації в суспільстві. Однак важко уявити собі суспільство, у якому люди казали б тільки правду, навряд чи воно взагалі могло б існувати. Незважаючи на руйнівну силу брехні, люди продовжують використовувати її, переслідуючи різні цілі. Але в психологічній науці це питання залишається недостатньо розробленим. Тому актуальність роботи визначається потребою дослідити особливості використання брехні як захисного механізму.

Метою дослідження є аналіз особливостей брехні як захисного механізму.

Проблема формування брехні досліджувалася прихильниками різних напрямків та наукових шкіл. Становлення цього феномена знаходилося в центрі наукових пошуків зарубіжних дослідників П. Екмана, Б. Де Пауло, О. Фрая, С. Харріса, Ж. Дюпре, українських та російських вчених В. Знакова, С. Степанова, О. Тарасова, Т. Ткачук.

Результатами дослідження є: особистість – конкретна людина, носій свідомості, біологічних властивостей та соціальних характеристик, що формуються в процесі праці, взаємовідносин з навколишнім світом та соціумом. Це ставлення до себе та оточуючих відображається у діях, які є компонентом поведінки особистості. Саме до цього поведінкового аспекту належить брехня.

Під поняттям брехня ми розуміємо дію, за допомогою якої одна людина навмисно вводить в оману іншу, для отримання вигоди, благ та захисту себе від несприятливого впливу внутрішніх та зовнішніх факторів. Брехня це частина людської природи, вона залежить від спадковості, але і є набутою навичкою або захисним механізмом, що сприяє виживанню людства. В основі брехні лежить конфлікт між істиною і цілями брехуна.

Існує багато класифікацій видів брехні за різними критеріями, але зазвичай в психології визначають дві форми брехні: умовчання і спотворення, які мають певні фактори виникнення.

Кожен вид брехні виконує певну функцію, таку як: захист інтересів; отриманням благ; агресія, за допомогою якої люди підкріплюють почуття впевненості у собі, вміння керувати та маніпулювати оточуючими.

Основною проблемою у вивченні феномену брехні є її різна спрямованість. Тому її можна розділити на «руйнівну» та «корисну» в залежності від причин виникнення та наслідків.

Причинами брехні можуть бути біологічні чинники (жорстокий контроль над дитиною протягом усього дитинства), соціальні (соціальні конфлікти, що зобов'язували вдатися до брехні), психологічні (темперамент, характер, провокації оточення). Наслідки можуть бути позитивними та негативними як для самого брехуна, так і для його жертв.

Психологію брехні почали вивчати ще античні філософи, вони визнають, що брехня виникла разом з людиною і є також продуктом еволюції та була «еволюційним способом захисту». У сучасному світі брехня - природний спосіб психологічного захисту, який використовує людина для адаптації до вимог навколишнього середовища. У цьому випадку під механізмом психологічного захисту ми розуміємо дію, метою якої є вберегти людину від руйнівної дії негативних факторів зовнішнього світу.

Зигмунд Фрейд, наприклад, пояснював механізм брехні як систему взаємодії трьох структур: Ід, Его і Супер-его. У рамках цієї концепції, він казав, що часто ідеальна вистава не збігається з реальністю, тому щоб уникнути розчарування за допомогою брехні, ми продовжуємо підтримувати досконалість навколишнього світу та намагаємося залишатися ідеальними в очах інших. Вчений стверджує, що брехня це захисний механізм, за допомогою якого ми пом'якшуємо вплив стресора, щоб уникнути підвищеної тривожності.

В. П. Вишневський визначає брехню як захист, що схожий на фортецю, за допомогою якої психіка захищає нашу свідомість від сприйняття реальності. А Вільгельм Райх у концепції про м'язовий панцир виявив, що м'язовий та психологічний панцир – те ж саме. Такий панцир – це інструмент для захисту від зовнішнього світу, незадоволення чи можливої небезпеки. У цій концепції чітко простежується зв'язок свідомості, почуттів і тіла. Якщо почуття залишається не вираженим через дію, то м'язи напружуються та формуються блоки, які заважають вільній течії енергії по тілу. Таким чином, ми можемо припускати, що брехня є психологічним панцирем, який виконує захисну функцію і тісно взаємопов'язаний з фізичними проявами та станами людини, придушення яких призводить до хронічних неврозів та затискань.

Висновки: після проведеного аналізу поняття «брехня» ми вважаємо, що цей феномен в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів розглядається як невід'ємна частина нашого життя. Ми використовуємо її як захисний механізм у стресових ситуаціях, як важливий та необхідний інструмент реагування нашої

психіки на подразники зовнішнього світу. У подальшому досліджені ми будемо використовувати цю категорію як складний психологічний інструмент психіки людини, що сприяє розвитку інтелекту та творчих здібностей.

Барчій Магдаліна
старший викладач кафедри психології
Мукачівський державний університет,
Воронова Ольга
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології
Мукачівський державний університет

УДК 159.922.73

ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Актуальність дослідження. За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, здатні навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в полікультурному середовищі та володіти іншими сучасними компетентностями. У цьому контексті слід підкреслити особливе значення проєктних технологій, які, орієнтовані насамперед на самостійну діяльність – індивідуальну, групову або колективну, яку учасники виконують упродовж певного часу.

Мета обґрунтування ефективності проєктних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх психологів.

Результати досліджень. Метод проєктів – це система самостійної, узгодженої, комплексної, комунікативно-пізнавальної діяльності, спрямованої на досягнення практичного результату – проєкту, який поступово ускладнюючись, сприяє з одного боку, використанню різноманітних методів, а з іншого – інтеграції знань, умінь і навичок з різних галузей наук, розвиває здатність до самоорганізації, саморозвитку, та самовдосконалення майбутнього фахівця. Робота над проєктом – практика особистісно орієнтованого навчання в процесі конкретної праці здобувача на основі його вільного вибору та з урахуванням його інтересів.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців метод проєктів забезпечує унікальні передумови для розвитку ключових компетенцій і самостійності здобувача в пізнанні нового, стимулюючи його природну допитливість і творчий потенціал; передбачає розв’язування деякої проблеми, яка вимагає, з одного боку, використання різноманітних методів і засобів навчання, а з іншого, інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, технології, сфери творчості; навчає самостійно здобувати знання та застосовувати їх для розв’язання нових пізнавальних і практичних завдань; прищеплює уміння користуватися дослідницькими прийомами Використання

даної технології кардинально змінює роль викладача, який перетворюється на координатора процесу набуття знань.

Метод проектів є ефективним доповненням до інших педагогічних технологій, що сприяють становленню особистості як суб'єкта діяльності та соціальних стосунків, оскільки освіта повинна набути інноваційного характеру.

Дослідження особливостей впровадження проектних технологій в діяльність ЗВО в сучасних умовах здійснюється такими науковцями як Л.В. Зазуліна, О. Пехота, О.Є. Полат, К.Ф. Скиба, С.М. Шевцова, Л. Чеховська та ін.

Є.С. Полат поділяє проекти на: дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, телекомунікаційні, практико-орієнтовані (навчально-методичні).

Навчальний проект має етапи проведення: організаційний; структурування проекту; робота над проектом; підведення підсумків; презентація проекту. З цього приводу О. Г. Романовський наголошує, що для студентів-психологів, основні етапи проектування мають свої особливості, які полягають в ознайомленні з психологічною проблематикою організації; складанні плану і розробленні проекту відповідно до психологічної технології; в підборі матеріалів, методик, тестів, ігор та вправ до інформаційного, діагностичного і корекційного блоків проекту, їх описі та в апробації у процесі роботи з клієнтами

В рамках самостійної роботи здобувачів з психологічних дисциплін можна використовувати як командні проекти, так і моно проекти. Вибір виду командної роботи надається здобувачам. Такі проекти повинні бути складними і комплексним, результати виконання яких слід представити в кінці семестру. Так, для здобувачів цікавими будуть проекти по створенню збірника тренінгових вправ на розвиток комунікативних умінь та навичок; відео, аудіо та фото проекти для розвитку комунікативних здібностей майбутнього психолога; проект використання Інтернет-ресурсів для педагогічної комунікації (соціальні мережі, сервіси відео - YouTube, блоги психологів); список освітніх Інтернет-ресурсів з курсу «Тренінг розвитку комунікативної компетентності психолога». При вивченні вікової психології можна використовувати проект «Психологія сучасної дитини» «Сучасне цифрове покоління». Він вимагає інтегрованих знань різних аспектів загальної психології, вікової психології, психодіагностики, анатомії та фізіології; передбачає творчий пошук інформації в Інтернеті та друкованих джерелах. Проект планується студентами за умови сприяння викладача, який стимулює їх інтерес до проблеми і допомагає відібрати теми презентацій. Проект реалізується студентами самостійно в позааудиторний час, але певні його етапи реалізуються під час проведення семінарських занять. Кінцевим продуктом є розгалужена презентація, яка охоплює різні аспекти психології сучасної дитини. Такий проект може бути охарактеризований як дослідницький, але має ознаки інформаційного та практико-орієнтувального. Цей проект можна продовжувати та доповнювати консультивно-просвітницькими та корекційними блоками роботи з батьками, педагогами на

наступних курсах навчання. Підготовка та реалізація проєктів забезпечить формування загальних (громадянська, соціальна, цифрова, особиста та навчальна, лідерська, підприємницька, культурна обізнаність та самовираження, мовна, етична) та професійних професійних компетентностей, визначених професійним стандартом.

Висновки. Проєктні технології забезпечують створення умов, максимально наближених до умов майбутньої професійної діяльності; ефективність навчання здобувців у ході проєктування значною мірою зросте, якщо така діяльність буде послідовною і систематичною, що дозволить максимально збагатити методичну скарбничку майбутніх психологів.

Гладкова Світлана
студентка I курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет
науковий керівник: Попович Олена
доктор філософських наук,
професор кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 378.018.43

ВПЛИВ СУЧАСНИХ УМОВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ВИКЛАДАЧІВ

Актуальність обраної теми зумовлена чисельними змінами у роботі системи освіти через пандемію. Необхідність швидко і кардинально змінити форму роботи з вимогою збереження якості змісту навчального процесу може стати причиною погіршення психоемоційного стану викладачів.

Стан розробленості: Р. Деллінг, Г. Рамбле, О. Андреев, Г. Козлакова та ін.

Метою даної роботи є необхідність дослідити вплив сучасних умов дистанційного навчання на психоемоційний стан викладачів. Швидкий розвиток сучасного світу щодня ставить нові завдання перед людством, однією з яких є дистанційна освіта. В умовах пандемії учасники освітнього простору повинні швидко змінювати свої звичні патерни поведінки і діяльності, гнучко адаптувати свої професійні навички та характерологічні особливості аби залишатися ефективним у своїй професії. Однак, такі трансформації потребують чимало психічного ресурсу.

Під особливо різкі зміни потрапила система освіти всіх рівнів через розповсюдження пандемії коронавірусу. Діяльність, яка передбачає безпосередній контакт викладачів та учнів, набула ризиків та була частково заміщена на систему дистанційної освіти з використанням технічних засобів. Таким чином, перед викладачами постала необхідність у короткі строки опанувати новітні шляхи безконтактної взаємодії, перебудувувати навчальні матеріали відповідно до вимог та можливостей, впроваджувати інтерактивні

методи викладання. Адже, зовнішні зміни не повинні впливати на внутрішній зміст навчання. Перехід до дистанційного навчання, характеризується, з одного боку, переходом до інноваційного розвитку освітньої системи, а з іншого – значно збільшується навантаження на вчителів.

Сучасні педагоги все частіше відзначають у себе наявність психічних станів, що дестабілізують професійну діяльність: тривожність, пригніченість, смуток, апатію, розчарування, хронічну втому. Негативно забарвлені психологічні стани знижують ефективність виховання дітей, підвищують конфліктність у взаєминах з оточенням, сприяють виникненню негативних професійних якостей та руйнують психічне здоров'я.

Постійне емоційне напруження призводить до появи синдрому емоційного вигорання, який являє собою стан емоційного, психічного, фізичного виснаження, що розвивається як результат хронічного не вирішення стресу на робочому місці. Важливо зазначити, що якщо педагог не вміє керувати емоційним станом, перемикається з однієї емоції на іншу, то результат отриманих знань учнями буде дуже низький. Посмішка, добре слово, добрі вчинки все це дає людині сил і на сім'ю, і на роботу, а особливо на ту роботу, де необхідно виховувати нове покоління, давати знання, а надалі отримувати професіоналів своєї справи. Дуже важливо який емоційний стан у викладача впродовж уроку, це один з важливих складових формування зацікавленості та активності в навчанні у дітей.

Однак, постійний стрес через зміни та нестабільність викликає мобілізацію сил викладача в незвичайній ситуації, але його тривалий вплив може нанести шкоду організму та психіці особистості. У стані фрустрації викладач може або здійснювати свідомий пошук виходу із ситуації, або здійснювати неадекватні дії. Сильне переживання фрустрації може призвести до характерологічних змін або неврозів. Діяльність такого викладача буде низької ефективності.

Діяльність вчителя під час дистанційного навчання вимагає постійного професійного розвитку, що призводить до збільшення розумового навантаження, психологічної напруги, і, як наслідок, до погіршення емоційного та фізичного стану. Це може бути результатом критичного ставлення до новацій, яке виникає за роки роботи в школі.

У результаті, багато вчителів відчують дискомфорт, швидко стомлюються, дратівливість, що є ознаками погіршення професійного здоров'я людини. За результатами дослідження Єльського центру емоційного інтелекту було визначено, що більшість вчителів на карантині знаходяться під впливом п'яти негативних емоцій: тривоги, страху, роздратування, гніву та смутку.

Висновки. Слід пам'ятати, що проблема психологічного благополуччя педагогів є однією з найбільш актуальних проблем сучасної психології. Емоційне здоров'я викладачів відіграє найважливішу роль у зв'язку з тим, що освітні установи є ланкою соціалізації дітей та молоді. У період шкільного навчання формується самооцінка учнів, на яку великий вплив має особистість

вчителя та його ставлення до дітей. Якщо педагог емоційно не здоровий – це значною мірою відбивається на особистості дитини.

Таким чином, у сучасному світі особистість вчителя має багато стресових факторів, найактуальнішим в останній час є дистанційне навчання, як новий формат викладання та необхідність розробки нових алгоритмів викладання в умовах дистанту. Аби зберегти в таких умовах якість навчання, викладачам доводиться мобілізувати усі власні ресурси, збільшувати кількість робочого часу, змінювати засоби викладання, відшукувати нові способи зацікавлення дітей.

Такі напружені умови професійної діяльності здатні значно погіршити психоемоційне та фізичне здоров'я викладачів. Тому, сьогодні педагогічні працівники особливо потребують уваги з боку професіоналів, які презентують напрацювання психологічної теорії та практики, а саме створенню нових методик та практик психологічної допомоги, а саме створенню нових методик у практиці психологічної допомоги викладачам в умовах дистанту.

Голубнича Оксана
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет
науковий керівник: Варава Людмила
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.923.2

ОСОБИСТІСНІ НОВОУТВОРЕННЯ ЯК РЕСУРС ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність. Розвиток наук про людину призвів до помітного ускладнення уявлень про неї. Психологія зрушила з точки сприйняття людини як індивідуальності, що характеризується набором вимірних ознак різного ступеня вираженості. Вона стала розглядати людину як особистість, що володіє внутрішнім світом, яка здатна формувати певне відношення до власних дій і проявів, опосередковувати і регулювати їх, робити себе об'єктом цілеспрямованих дій.

Світ у всьому своєму різноманітті ситуацій несе в собі постійні зміни, новизну, розвиток. Тому, ще в працях Хосе Ортега-і-Гассета підкреслювалося, що життя складається перш за все з можливостей та полягає в їх усвідомленні.

Розвиток психологічних знань, в останні роки набуває певного напрямку в дослідженні, саме можливостей особистості в контексті вивчення її життєвого шляху, буття. Разом з цим в категоріальному полі психології активно використовується, відновлюється, розвивається поняття потенціалу.

Мета. Розглядаючи це проблемне поняття викликає інтерес змістовна частина, саме особистісного потенціалу. Тому як, саме в його структурі закладені особливості та характеристики можливостей та здатностей особистості до реалізації діяльності в контексті будь-яких умов та ситуацій, тобто, як особистісні новоутворення сприяють якісним змінам здібностей.

Здійснив теоретико-методологічний аналіз стосовно поняття потенціалу, ми виявили, що це інтегративна якість особистості, яка заключає в собі можливість і спрямованість на реалізацію певних внутрішніх інтенцій, цілей (самоактуалізації, самореалізації, досягнення психологічного благополуччя та інше). Також, стає зрозумілим, що потенціал розкривається з внутрішньою ресурсною основою, яка включає певні характеристики та здібності. Саме вони задають ефективність та продуктивність діяльності особистості. Широта та розрізненість досліджень стосовно особистісного потенціалу та його конкретного змісту, формують необхідність більш чіткого визначення поняття ресурсів.

До змісту ресурсу Абульханова-Славська К.А. включає: потребу в активності й здатності особистості, а його динаміку розкриває через протиріччя, які можуть бути «закладені в самій активності», або «в відношенні активності та діяльності, спілкування пов'язаного з діяльністю». Значущім виявляється акцент на сформованість та інструментальність «ресурсу»: «тимчасові потенціали... створюються все більш наростаючою здатністю особистості до оволодіння власними природними психічними можливостями та особливостями, перетворенням їх в ресурси своєї активності, з подальшим використанням, або свідомим застосуванням активності як ресурсу самовираження, самореалізації».

Тобто, однією з необхідних дій в досягненні певного ступеню розвитку, або бажаних цілей є «опредметнення» – знаходження та усвідомлення внутрішніх можливостей, потенцій та оволодіння ними в якості ресурсу власної діяльності.

У зв'язку з досліджуваною проблемою особистісних новоутворень як ресурсу власної трансформації здібностей, ми можемо провести аналогію потенційних ресурсів особистості та новоутворень. Близькість цих понять обумовлена специфікою розглядання ресурсів як специфічних якостей, характеристик особистості. В існуючих теоріях стосовно даного питання існують розбіжності між трактуванням ресурсів як генетично закладених характеристик особистості, а також, як системно організованих якостей, які формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх умов. Разом з тим, розглядаючи системно проблему ресурсів, науковці зводять їх до фіксованих якостей особистості, що мають змоги удосконалюватися впродовж життя.

В нашій роботі ми розглядаємо ресурси як можливості – якості особистості які формуються та розвиваються в процесі життя та спрямовують енергію потенціалу в конструктивне русло. Іншою стороною цього спрямування може бути «застій» як небажання, або неможливість використовувати ці можливості для подальшого розвитку, розгортання власної діяльності, досягнення певних

цілей. В якості ресурсу може виступати одночасно як природно закладені характеристики, так і якості які формуються під впливом зовнішніх обставин і є усвідомленими здібностями – ми називаємо їх особистісними новоутвореннями.

Висновки. Таким чином: кожна особистість має в собі певний внутрішній особистісний потенціал, який інтенціонально спрямований до реалізації. Формуючи цілі та зазнаючи зовнішні впливи, що заважають їх досягати, особистість за допомогою рефлексії звертається до власних внутрішніх ресурсів та за їх допомогою здійснює певні дії, діяльність щодо реалізації бажаного. Самі зовнішні умови та результат діяльності (їх переживання) сприяють формуванню, знаходженню та інтеріоризації нових ресурсів. Описаний нами процес може здійснюватися на протязі всього життя людини, розширюючи та ускладнюючи структуру внутрішніх ресурсів.

Тому ми вважаємо, що особистісні новоутворення які є ресурсом трансформації особистості можливі завдяки психологічній допомозі, яка орієнтована на:

- усвідомлення особистістю власних внутрішніх ресурсів;
- інтеріоризацію зовнішніх можливостей у внутрішній план;
- цілісного спрямування енергії потенціалу у напрямку побудови життєвого шляху.

Катрич Олена
студентка 1 курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.923-053.6:004.738.5

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Актуальність. Невід’ємною частиною світу сучасної людини є Інтернет. Діти віком до 14 років, відносяться до так званого цифрового покоління або покоління Z, вони з народження знайомі з інтернет-простором і є активними його користувачами. У зв’язку з цим особливий інтерес представляє психологічний аспект залучення до віртуального простору і його роль при побудові цінностей сучасних підлітків.

Мета дослідження – теоретично дослідити, як віртуальний простір впливає на формування цінностей підлітків.

Результати аналізу проблеми Підлітковий вік є особливим періодом в житті людини, що триває декілька років, але має вагомий вплив на все життя. У цей період підліток проходить великий шлях у своєму розвитку: через внутрішні

конфлікти з самим собою та іншими, через зовнішні зриви та сходження він має набути почуття дорослості. На перший план виступає інтимно-особистісне спілкування з однолітками, саме завдяки цьому він може заново пізнати та оцінити себе з більш об'єктивних позицій та засвоїти нові, поки що незвичні для нього соціальні ролі. Відзначається й моральне дозрівання, формується чітке розуміння доброго та поганого, дозволеного та недозволеного, з'являються ідеали та зразки для наслідування.

Поява та масове розповсюдження інформаційних технологій таких як мобільний зв'язок, мережа Інтернет, персональний комп'ютер та смартфон, вплинуло на всі сторони соціального життя. Зазнали цього впливу й підлітки. Змінився процес протікання соціалізації, форми та способи навчання, простір спілкування, зміст дозвілля та цінностей.

Для молоді інтернет-мережа порівняно з книгами, журналами, телепередачами стає головним джерелом інформації, що конкурує з вчителями, друзями та частково заміщує батьків. Бо на їх думку – це вільний простір, де кожен може робити, що забажається. Особливо привабливий для них момент, тому, що актуальною потребою у цьому віці виступає – самостійність і автономність. Підлітки використовують інтернет для спілкування у соціальних мережах, пошуку музики та відео, беруть участь в опитуваннях, грають в онлайн-ігри, відвідують сайти, що забороняються батьками та черпають інформацію для навчання.

Найбільш популярними платформами серед молоді є Instagram, TikTok, YouTube. Тому, одним із факторів, який впливає на цінності підлітків є поведінка блогерів та контент їх дій у соціальних мережах. Вони здатні впливати на формування громадської думки, тобто люди слідуєть їх порадам, притримуються їх поглядів і тим самим піддають змінам свої цінності та думки. Підлітки зараз схильні скоріше отримувати задоволення, насолоджуватися інтернетом, ніж критично оцінювати та аналізувати інформацію, що транслюється. Тому вони більше інших можуть піддаватися впливу.

Інтернет-простір об'єктивізує питання успішності, краси, родини та кар'єри серед молодих людей шляхом «ідеальної картинки». Через це відбувається зміна цінностей на більш легке та швидке досягання успіху та цілей. Активно пропагується в маси думка щодо методів та способів праці, а саме «найефективніша праця – праця не виходячи з дому» до якої відносять блогінг, інтернет-маркетинг, гра на біржі та ін. Так як центральним новоутворенням підліткового віку є почуття дорослості, характерною особливістю якого – прагнення самодостатності, ці аспекти для них є особливо актуальними.

Висновки. На сьогоднішній день інтернет став невід'ємною частиною життя більшості людей. Коло можливостей, які доступні завдяки мережі, стрімко збільшується. Інноваційні технології впливають на всі сторони життя та діяльності: зміна форм комунікації, навчання, дозвілля та структури цінностей особистості підлітків. Даний трансформаційний процес є дуже складним, має як позитивні, так і негативні наслідки. Вивчення даної проблеми зараз буде сприяти

вживанню адекватних та своєчасних заходів з метою пом'якшити деструктивні наслідки для підростаючого покоління.

Катунін М.
студент VI курсу
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Науковий керівник: Абсалямова Лариса
доктор психологічних наук,
професор кафедри психології
ХНПУ імені Г. С. Сковороди

УДК 159.99

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У ТРУДОВОМУ КОЛЕКТИВІ

Актуальність дослідження. Міжособистісні відносини в трудовому колективі не тільки виявляють найбільш суттєві характеристики їх як об'єктів та суб'єктів взаємодії, але й впливають на ефективність праці в цілому. Особливості міжособистісних стосунків впливають на мотиви, цілі, цінності, особливості планування, реалізації та інші компоненти спільної трудової діяльності. У процесі трудової діяльності люди взаємодіють, утворюючи міжособистісні відносини, які стають однією з визначальних ознак характеру праці. Міжособистісні відносини у робочих колективах проявляються у їх професійної діяльності та впливає на ефективність праці. Тому в наш час актуальною стає проблема дослідження міжособистісних відносин у робочих колективах .

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання вивчення поведінки особистості в колективах та самих колективів знайшли своє відображення в роботах В. М. Бехтерева, О. М. Леонтьєва, В.Н.Когана, Р. Л. Кричевського, Т. Шибутані, Н. В. Казарінової, А.Л.Журавльової, Р. С. Немова, М. В. Ланге, Г. В. Щекіна та інших. Важливе місце в роботах таких учених, як Б. Д. Паригін, В. М. Шепель, Р.С.Немов, К. К. Платонов, А. Л. Свеницький, Н. Н. Обозов та інших, займає розробка понять «соціально-психологічний клімат» і «психологічна атмосфера», дослідження формальної і неформальної структури колективу, вивчення міжособистісних відносин, що виникають у процесі спільної діяльності і проблеми лідерства.

Мета дослідження: визначити особливості міжособистісних відносин у робочих колективах та їх вплив на ефективність праці.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У світовій психології існує безліч теорій, що описують міжособистісну взаємодію. Це біхевіоризм, теорія обміну (справедливості), психоаналітична теорія, теорія ігор (трансактний аналіз). Ці ідеї лягли в основу сучасних концепцій сучасних теорій міжособистісної взаємодії. Так, наприклад, Р. С. Немов розглядає міжособистісні відносини в колективі з погляду теорії діяльного опосередкування. Відповідно

до цієї теорії, на успішність діяльності колективу впливають специфічні відносини в ньому.

Досліджуючи психологічну структуру спільної діяльності, А. Л. Журавльова відзначає, що індивідуальні діяльності є частинами цілісної спільної діяльності. Індивідуальна діяльність, з погляду автора, завжди включена в спільну діяльність. Включення ж індивідуальної діяльності в структуру спільної, неминуче приводить до зміни самої структури діяльності кожного учасника.

Отже, розглядаючи роль взаємодії в спільній діяльності, можна дійти до висновку що у процесі спільної діяльності взаємодії можуть розглядатися в двох напрямках. Перший напрямок розглядає взаємодії як спільні дії, орієнтовані на загальний предмет праці. Другий напрямок розглядає взаємодії як взаємні впливи учасників спільної діяльності.

Г. В. Андрєєва розглядає міжособистісні відносини як фактор психологічного клімату групи і відзначає, що природа міжособистісних відносин істотно відрізняється від природи суспільних відносин, тому що їх найважливіша специфічна риса – емоційна основа. Емоційна основа міжособистісних відносин означає, що вони виникають і складаються на основі визначених почуттів, що народжуються в людей по відношенню один до одного. Тому слід зосереджувати увагу на проблемі формування робочих груп, що будуть виконувати визначене завдання в організації. Цей напрямок одержав назву «побудова, чи розвиток команди»

Розглядаючи етапи розвитку команди, С. І. Файбушевич, відзначає, що на шляху становлення ефективної і діючої команди кожна група проходить кілька етапів. Незважаючи на надлишок енергії на початку формування команди, малоімовірно що його вистачить надовго. Команда повинна перебороти внутрішні протиріччя і сумніви перш, ніж вийде дійсно спаяний колектив. Чіткість намірів і згуртованість членів команди сприяють у результаті більш високої продуктивності, чим у «робочій групі».

Для побудови ефективної команди на різних етапах її існування необхідно здійснити ряд дій. По-перше, необхідно відібрати придатних співробітників і відрегулювати чисельність команди. По-друге, варто спільно визначити мету і задачі, а також пояснити, які вигоди одержить кожний у результаті успішної діяльності команди. У третіх, потрібно домовитися про групові норми і забезпечити підтримка командного духу. Автор підкреслює, що ефективність команди в значній мірі визначається особистими якостями її членів і взаєминами між ними. Особливу увагу слід приділяти здатності до спільної роботи.

Висновки. На самопочуття особистості в колективі впливають її відносини в групі загалом, ступінь задоволеності своєю позицією і міжособистісними відносинами у ній. Наявність у колективі спрацьованої, згуртованої мікрогрупи, так званої «команди», яку можна розглядати в якості «кадрового ядра», значною мірою впливає на успішність трудової діяльності та ефективність праці.

Колісник Анастасія,
студентка СВО магістра
спеціальності «053 Психологія»
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
Науковий керівник: Коломієць Леся,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

УДК 159. 922.8

РОЗВИТОК СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Актуальність дослідження із теоретико-методологічним обґрунтуванням проблеми. Сучасні трансформації й кризові умови життя можуть призводити до переживання юнацтвом стану незахищеності й несвободи (О. Гріньова, С. Максименко, Л. Музиченко та ін.), дестабілізації механізмів персоналізації та соціальної інтеграції (М. Боришевський, А. Бурмістрова, А. Буханець, А. Купрейченко, Т. Титаренко та ін.), втрати відчуття особистісної автономії і задоволеності життям (Н. Буравцова, Ж. Вірна, В. Коширець, М. Папуча та ін.) й зниження здатності контролювати й розвивати психологічні межі власного особистого простору (І. Гаврилюк, Н. Гаріпова, С. Нартова-Бочавер, Т. Леві, О. Мартиненко та ін.). Це негативним чином позначається на суверенності психологічного простору, можливостях життєтворчості (Н. Артюхіна, О. Главінська, К. Мартиросян, О. Паніна та ін.), здатності розв'язувати юнаками і дівчатами завдань особистісного і професійного самовизначення, побудові життєвих планів і перспектив (І. Гаврилюк, Т. Зеленська, Т. Левкова та ін.), сприятливому переживанні кризи Его-ідентичності (Е. Еріксон, Л. Степанова та ін.). Відтак, важливим теоретико-емпіричним завданням варто вважати організацію роботи з розвитку суверенності психологічного простору осіб юнацького віку.

Мета дослідження – обґрунтувати ключові засади розвитку суверенності психологічного простору осіб юнацького віку.

Результати теоретичного / емпіричного аналізу проблеми. Проведене емпіричне дослідження суверенності психологічного простору осіб юнацького віку (n=80) та її індивідуально-психологічних чинників (життєстійкість, психологічне благополуччя, довіра до себе, довіра до інших) показало переважання середнього рівня (41,3%) суверенності психологічного простору (високий рівень – 31,3%, низький – 27,4%) з акцентуванням на суверенності соціальних взаємозв'язків, суверенності звичок, суверенності цінностей. У результаті емпіричних узагальнень й проведеного кореляційного аналізу було виявлено (при $p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$), що із зростанням рівня суверенності психологічного простору осіб юнацького віку підвищуються показники

життєстійкості (особливо контроль, залученість), психологічного благополуччя (автономія, управління середовищем, особистісне зростання, самоприйняття), довіри до себе й, як наслідок, довіри до інших, стабілізуються конструктивні функції психологічних меж особистості (самопідтримуюча, афіліативна).

Одержані емпіричні узагальнення вказали на необхідність обґрунтування ключових засад й добору психологічних засобів, завдяки яким вдасться досягнути позитивної динаміки у відчутті суверенності психологічного простору осіб юнацького віку й стані її індивідуально-психологічних чинників.

У якості ключових засад організації і завдань розвитку суверенності психологічного простору осіб юнацького віку визначено такі: активізацію рефлексивних процесів щодо власного «Я», меж і особливостей власної суверенності; формування конкретних адаптивних навичок відстоювання психологічних меж власної суверенності й зростання соціальної адаптованості; підтримання психологічного комфорту й мобільності у стосунках «Я – інші».

Визначені засади і завдання послугували розробленню програми розвитку суверенності психологічного простору осіб юнацького віку, яка інтегрувала елементи просвітницької, консультативної й тренінгової роботи. У якості психологічних методів, форм і засобів роботи до програми включені бесіди, інформаційні повідомлення, міні-лекції, презентації; виконання завдань і вправ; участь у рольових іграх; підготовка рефлексивного есе; виконання проєктивних малюнків; перегляд і обговорення кінофільму й відеороликів тощо.

Висновки. Проблема суверенності психологічного простору актуальна для осіб юнацького віку. Одним із форматів її теоретико-практичного вивчення є розроблення й апробація спеціальних технологій психологічного супроводу розвитку суверенності психологічного простору осіб юнацького віку. Підвищення потенціалу суверенності психологічного простору та її чинників сприятиме активізації процесів становлення суб'єктності юнацтва, розширенню меж і можливостей життєтворчості.

Коноп Ірина
студентка IV курсу
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.942.5:616-036.21

ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ У ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ

Проблема дослідження переживання самотності людиною незалежно від її віку є надзвичайно **актуальною** на сьогоднішній день. Це зумовлено переважно тим, що більшість людей вимушена йти на самоізоляцію у зв'язку з поширенням

коронавірусної інфекції. Якщо казати про учнів, студентів та працівників освітніх закладів, — для них навчання та робота набули цілковито нового формату, який не дає повної можливості відчувати себе включеним у процес комунікації.

Мета дослідження полягає в аналізі переживання самотності та виявленні у сучасному житті факторів, що сприяють підвищенню рівня відчуття самотності.

На сьогоднішній день немає єдиного підходу до розуміння самотності, отже розглянемо це поняття з точки зору деяких теоретичних моделей. Представники психодинамічної моделі, до яких належать Дж. Зілбург, Г. Салліван та Е. Фромм, пов'язують виникнення відчуття самотності з особистісним досвідом, набутим у дитинстві та розглядають самотність як патологію.

Дж. Зілбург, розрізняє поняття самотності та усамітнення. Усамітнення він вважає нормальним тимчасовим станом, тоді як самотність він розуміє як постійне, нездоланне відчуття. Він вважає, що тривале переживання самотності має значний вплив на людину. Це може проявлятися у надмірній прихованості, нарцисичності та навіть агресивності по відношенню до себе самого та до оточуючих.

Виходячи з соціологічної моделі, представниками якої є К. Боумен, Д. Рисмен та Р. Слейтер, до посилення відчуття самотності призводить орієнтація на інших людей, в результаті чого стає важко усвідомлювати власне «Я», свої почуття та бажання. Самотність у їхньому розумінні — нормативний статистичний показник, що характеризує суспільство.

Представники когнітивної моделі (Е. Літіція, Л. Пепло, У. Садлер) вважали, що самотність виникає коли людина усвідомлює невідповідність між бажаним та наявним рівнем соціальних контактів. На думку представників екзистенціальної моделі (К. Мустакас і Б. Мюсковіч, І.Ялом) самотність має позитивну природу, а причини її виникнення полягає в умовах людського життя.

М. Мід виділила наступні обставини, в умовах яких може виникати відчуття самотності. Це відсутність друзів, перебування далеко від близьких, розставання з минулим, розлука з коханими. Все це втілюється у житті у сучасних реаліях пандемії і робить переживання самотності цілком негативним.

На думку Є. Є. Рогової самотність може бути нормальним станом, але тільки якщо вона не виникла під впливом зовнішніх факторів. Одним з таких факторів є вимушена ізоляція. В умовах життя в “електронному” форматі безпосередній контакт з усіма, хто раніше знаходилися поруч, стає обмеженим чи навіть зовсім неможливим. Наступний фактор можна віднести до внутрішніх, — це підвищена тривожність, що виникає під впливом загальної ситуації у світі. Це призводить до виникнення прихованості у поведінці, відчуття пригніченості та нездатності вплинути на ситуацію.

Тривале переживання самотності може призвести до відчуття особистістю власної неповноцінності, зниження продуктивності професійної або навчальної діяльності. Встановлення та підтримання соціальних контактів, для особистості,

яка протягом певного часу була у цьому обмежена, також стає важким та непродуктивним.

Отже, проаналізувавши особливості переживання самотності, можна зробити **висновок**, що в умовах сучасного життя відтворюються усі фактори, під впливом яких може виникати самотність. Усі вони, впливаючи на особистість протягом тривалого часу, викликають у неї тривожність, агресивність, надмірну зосередженість на собі, відчуття безсилля, нездатність підтримувати соціальні контакти у майбутньому.

Кочетова Олена
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Варава Людмила
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК159.942.5-056.262

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ВЛАСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСІБ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Актуальність. Питання буття особистості, що переживає себе благополучною наразі є актуальним не лише для сучасної психологічної науки і практики, а й для подальшого всебічного розвитку держави в цілому.

Переживання власного благополуччя, щастя є однією з провідних умов повноцінного функціонування особистості у суспільстві, воно виступає як умова та наслідок задоволення однієї з основних потреб людини-потреби у самореалізації, у відчутті суб'єктності власного життя.

Однією з стратегічних цілей прийнятої в Україні Національної стратегії зі створення без бар'єрного середовища до 2030 року є створення необхідних умов для самореалізації представників маломобільних груп населення, у тому числі і осіб з функціональними порушеннями зору. Практичне втілення програм та проєктів, що спрямовані на створення умов для самореалізації осіб з функціональними порушеннями у конкретних життєвих умовах й обставинах, потребує відповідної науково-теоретичної бази та методичного інструментарію.

Мета. Визначити особливості переживання власного благополуччя осіб з функціональними порушеннями зору.

Згідно з визначенням поняття, психологічне благополуччя – розглядається як узагальнений, інтегральний, відрефлексований показник переживання особистістю якості життя у всіх актуалізованих сферах життєдіяльності, а також як оцінка особистістю якості власного життя в цілому. Його основною ознакою виступає суб'єктність, воно є продуктивним, цілісним та всеосяжним (Волинець, 2020).

У емпіричному дослідженні особливостей переживання власного благополуччя осіб з функціональними порушеннями зору взяли участь 40 осіб у віці від 35 до 50 років, які є членами Маріупольської територіальної первинної організації Українського товариства сліпих. З них 50% осіб з 1 та 50% з 2 групою інвалідності по зору.

Для досягнення зазначеної мети нами було використано стандартизовану методику «Шкала психологічного благополуччя К. Риф» у версії Т.Д. Шевеленкова та Т.П. Фесенко (Шевеленкова, Фесенко, 2003), яка призначена для визначення рівня психологічного благополуччя особистості та ступеня виразності основних його компонентів (позитивні відносини з іншими, автономія, управління оточуючим середовищем, особистісний ріст, цілі у житті та самоприйняття).

Згідно результатів дослідження, переважна кількість досліджуваних (85%) показали середній рівень, 5% високий та 10% низький рівні виразності інтегрального показника психологічного благополуччя. 95% респондентів демонструють середній рівень осмисленості життя, наявність взаємодій, що надають життю сенс. Серед осіб, що прийняли участь у дослідженні, 75% відкриті для накоплення нового досвіду, схильні використовувати можливості щодо розвитку власного потенціалу. Натомість 20% визнають відсутність власного розвитку, не відчують покращення або самореалізації, про що свідчить низький рівень за шкалою особистісного росту.

Достатній рівень позитивних, відкритих стосунків з людьми має кожен другий респондент, вони емпатійні та турботливі до інших. Натомість 50% мають лише обмежену кількість теплих, довірливих стосунків, їм складно бути відкритими, вони ізольовані та фрустровані у міжособистісних стосунках, як правило, займають позицію стороннього спостерігача.

В той же час 55%, у середньому продемонстрували позитивне ставлення до себе та свого минулого; 45% досліджуваних показали низький рівень самоприйняття: вони незадоволені собою, розчаровані подіями власного життя, відчують складнощі у прийнятті власних позитивних та негативних якостей, схильні або не визнавати або гіперболізувати їх.

Середній рівень виразності компоненту за шкалою автономія на разі мають 55% осіб з функціональними порушеннями зору, які взяли участь у дослідженні, що свідчить про перевагу їх самостійності та незалежності, наявну здатність оцінювати себе, виходячи з власних стандартів. Респонденти з високим рівнем автономії (45%) не залежать від оцінки та думки оточуючих, при прийнятті важливих рішень спираються на власні погляди та власні цілі. На фоні низьких та середніх показників щодо самоприйняття та позитивних стосунків з іншими розподіл високих та середніх стенов за шкалою автономія може свідчити про наявність тенденції до відгородження від оточуючих в наслідок страху бути неприйнятими. Це також може бути ознакою самотності частини респондентів, їх суспільної ізольованості тощо.

Висновки. В умовах функціонального порушення зору механізм переживання власного благополуччя спирається на загальні закономірності, але воно може набувати певної особливості в наслідок специфіки внутрішніх чинників, що визначають переживання власного благополуччя особистістю. Саме показники, що мають особистісно-значущі оцінки, викликають неоднозначне розуміння, а саме - переживання власного благополуччя за відсутністю довірчих відносин, самоприйняття, розчаруванням подіями власного життя. Дані результати можна інтерпретувати як власну безініціативність та очікування забезпечення благополуччя від зовнішніх обставин, що потребує більш детального вивчення та корекції проблеми.

Красніков Олександр
студент II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.2:330.59

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЯК СУБ'ЄКТИВНИЙ ПАРАМЕТР ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження. Радикальність змін суспільства, швидкість, невизначеність і суперечливість соціальних процесів поставило кожному людину перед необхідністю не тільки осмислити, що відбувається, а й зробити свій вибір, визначити своє місце в суспільстві, в професії, що вимагає в ряді випадків різкої зміни звичного способу життя. Вирішальну роль набуває здатність розібратися в суті цих змін, створити нові життєві орієнтири, тобто зрозуміти, усвідомити, осмислити, що відбувається, а також розробити адекватну обставинам стратегію власної життєдіяльності. Важливим у цьому зв'язку є питання про те, як людина сприймає актуальну життєву ситуацію, як вона оцінює якість свого життя, чи відчуває задоволеність життям.

Суб'єктивна якість життя розглядається як ступінь задоволеності матеріальними та соціальними потребами, що визначаються відповідністю процесів, результатів та умов життєдіяльності людини, соціальних груп суспільства, культурно-обумовлених потреб в їх суб'єктивному і об'єктивному прояві. Для досягнення успіху визначальним є мотив досягнення успіху й установка на успішність. Таким чином, актуальність дослідження обумовлена необхідністю теоретичного і практичного осмислення уявлень про соціальну успішність, виявлення її як фактору якості життя особистості. Але разом з тим самовизначення значною мірою обумовлює уявлення про успіх та успішність. Саме тому ми вважаємо тему дослідження актуальною.

Мета: визначення ролі переживання особистісного успіху як компоненту якості життя. Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що досвід переживання особистісного успіху на основі тренінгової програми відкриває можливість для покращення суб'єктивної якості життя.

Результати емпіричного аналізу проблеми. Поняття якості життя в різних контекстах більшість дослідників розуміють як комплексну характеристику, інтегральний показник, що всебічно характеризує ступінь розвитку і повноту задоволення всього комплексу потреб і інтересів особистості. Оцінка загальної задоволеності життям і оцінка задоволеності різними сферами життя являють собою дві відносно незалежні психологічні реальності, оскільки вони формуються різними механізмами переробки інформації людиною.

Особливо значуща проблема якості життя у людей середнього віку, як у категорії осіб, яка активно бере участь в соціальних відносинах, змінює їх, здійснює суспільно значущу діяльність. У осіб середнього віку вже сформовані особистісні смисли життя і система ціннісних орієнтацій, яка є одним з центральних особистісних утворень й виявляє змістовне ставлення людини до соціальної дійсності і в цій якості визначає мотивацію її поведінки. Як елемент структури особистості, ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність до здійснення певної діяльності щодо задоволення потреб та інтересів, вказують на спрямованість її поведінки.

Успішність як характеристика суб'єкта відображає його здатність домагатися більшої результативності або ефективності в тій сфері, в якій багато інших відчувають труднощі. Дану здатність пов'язують з певним набором пізнавальних, емоційно-вольових і поведінкових характеристик людини. Успіх в діяльності залежить не тільки від здібностей людини, але і від прагнення досягти мети, від цілеспрямованої і наполегливої праці заради досягнення успіху

Теоретичні положення дозволили нам визначити мету емпіричного етапу дослідження - виявлення ролі переживання особистісного успіху як компоненту якості життя. Задля дослідження якості життя за рахунок більш частого переживання особистісного успіху були використані наступні методики: «Шкала оцінки потреби у досягненні» (Ю.М. Орлов), «Ступень задоволеності власним життям» (О.А. Лепієва, О.А. Тимошко), опитувальник оцінки якості життя (В.Л. Козловський), методика «Дерево з чоловічками» (Л.А. Карпова).

За результатами, отриманими за допомогою констатувального експерименту була розроблена та проведена корекційна програма, метою якої стала корекція досвіду переживання особистісного успіху, що відкриває можливості для покращення суб'єктивної оцінки якості життя, а саме напрацювання вмінь поєднувати сенс – мислення – дію. Основними завданнями корекційної програми виступили актуалізація власного життєвого досвіду в комунікативній побудові; розширення поведінкових патернів; усвідомлення прийомів позитивного формування мети успішної людини.

За результатами проведення корекційної програми робимо висновок, що учасники ефективно відпрацювали способи прийняття рішень та сформували

свій образ як успішної активної людини. Експериментально було доведено, що чим частіше людина переживає особистісний успіх, тим більше в її житті позитивних моментів і, як наслідок, позитивна якість життя.

Висновки. Визначено, що досвід переживання особистісного успіху відкриває можливість для покращення суб'єктивної якості життя. Тож, гіпотезу дослідження було підтверджено.

Люта Леся
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Миколаєнко Тетяна
студентка IV курсу, спеціальності «Соціальна робота»
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

УДК 159.922.63:614.46

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Актуальність. Увесь світ на початку 2020 року зіштовхнувся із однією спільною проблемою, а саме, пандемією COVID19. Як результат, велика кількість людей опинилась «замкнена» у своїх домівках. Їхній ритм життя, розпорядок дня, особливості дозвілля зазнали різких та необхідних змін. При цьому, люди похилого віку опинилися в групі ризику через високу смертність від коронавірусної хвороби. Це фактично поставило їхнє життя на паузу, змусивши більшість з них мінімізувати контакт із зовнішнім світом. Практично усі організації, що займалися дозвіллям людей похилого віку, були вимушені призупинити свою діяльність, але потреба людей третього віку в організації дозвілля з появою карантину не змінилась.

Мета нашого дослідження була направлена виявлення особливостей організації дозвілля для людей похилого віку під час карантину.

Результати. Перед проведення опитування, нами було виділено групи чинників, які впливають на відношення людей третього віку до організації свого дозвілля: 1. Чинники пов'язані із оточенням: наявність жінки або чоловіка; наявність дітей та онуків; наявність друзів. 2. Чинники, пов'язані із кількістю часу, який можна виділяти на дозвілля: хатні обов'язки; чи продовжують працювати на пенсії. 3. Чинники, що характеризують ступінь задоволення потреб: стан здоров'я; рівень фінансового достатку. 4. Чинники, що характеризують доступність до різних організацій, що організують дозвілля: особливості місцевості; рівень мобільності особи. 5. Чинники, що характеризують особливості вибору способу проведення дозвілля: особливості досвіду роботи; наявність яскраво виражених інтересів та хобі. 6. Чинники, що впливають на особливості дозвілля під час карантину: чи хворів хтось близький або дана особа на коронавірус; чи при організації дозвіллевих заходів дотримані

усі вимоги щодо безпеки від коронавірусної інфекції; тимчасова втрата роботи під час локдауну.

63,3% опитаних людей похилого віку зазначили, що не продовжували працювати з приходом пенсійного віку, а 36,7% вказали, що продовжили свою трудову діяльність незважаючи на можливість вийти на пенсію. Як результат, 54,5% працюючих людей третього віку зазначили, що робоча діяльність впливає на кількість часу, який вони можуть виділяти на своє дозвілля.

87,6% опитаних людей старшого віку зазначили, що стан їхнього здоров'я впливає на те, як вони проводять своє дозвілля. Тобто, вони відчують, що від стану їхнього здоров'я залежить те, як вони будуть проводити своє дозвілля. При цьому, 13,3% респондентів не відчують впливу їхнього здоров'я на те, як вони проводять своє дозвілля. Як результат, 70% опитаних людей похилого віку зазначили, що стан здоров'я має дуже сильний або просто сильний вплив на особливості проведення їхнього дозвілля.

Наступною групою чинників є ті, що характеризують доступність до організацій, що організують дозвілля. До цього чинника належать наступні фактори: особливості місцевості та рівень мобільності особи. Отже, 46,7% опитаних людей похилого віку зазначили, що в їхній місцевості наявні певні дозвілєві організації. 20% респондентів зазначили, що такі організації наявні в їхньому місті, але не близько від їхнього дому. 33,3% опитаних людей третього віку зазначили, що такі організації відсутні в їхній місцевості. Було виявлено, що 62,1% респондентів хотіли б відвідувати культурні або навчальні заходи, якби вони проводились недалеко від їхнього місця проживання. 17,2% респондентів вказали, що не відвідували б такі заходи не залежно від місця їхнього проведення.

На особливості способу життя людини похилого віку впливає велика кількість факторів: фінансовий стан, індивідуальні особливості, вік, відношення із рідними, наявність певних інтересів. Важливим виявився факт, що на організацію дозвілля суттєво впливає місце проживання, наприклад, це місто з розвинутою інфраструктурою або сільська місцевість.

Висновки. Визначальними чинниками, що впливають на організацію дозвілля людей похилого віку є: стан здоров'я, місце проживання та наявність існуючих захоплень. Стан здоров'я мається на увазі, на скільки він дає можливості долучитися до дозвілєвих заходів, оскільки маломобільність виявляється визначною з організаційної точки зору. Місце проживання важливий чинник, оскільки сама наявність місць дозвілля впливає на його вибір. Зрозуміло вибір, який присутній у великих містах спонукає більш швидко долучатися до дозвілєвої сфери. Наявність існуючого захоплення, інтересу, який існував все життя, дає можливість більш повної реалізації в похилому віці.

Перспективними напрямками досліджень в рамках цієї проблематики є: відповідність змісту дозвілєвого заходу та місцевості для його організації; як популярне в тій чи іншій місцевості хоббі впливає на вибір інших людей похилого віку; наскільки переконливими є заходи безпеки у організації дозвілєвих заходів.

Морозова Юлія
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Варава Людмила
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.942

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ОПТИМІЗМУ

Актуальність. Особистісний оптимізм, який є унікальним та таким важливим феноменом у життєвому просторі особистості, залишається досі дискусійним та малодослідженим. На сьогодні постає ряд питань, що ж насправді являє собою оптимізм, це: якість особистості; спосіб дії; внутрішнє переживання, що направлене на очікування позитивного майбутнього; за допомогою яких складових можливо сформуванню особистісний оптимізм, як необхідний компонент життєздійснення людини? Відсутність однозначної відповіді на вище перелічені питання викликали наш інтерес до теоретико-методологічного аналізу, за допомогою якого спробуємо з'ясувати й визначити які структурні компоненти складають оптимізм та як його формування визначає життєві перспективи особистості.

Метою даної роботи є виокремлення структурних компонентів у формуванні особистісного оптимізму.

У сучасних дослідженнях до феномену оптимізму існує два основних підходи вивчення: диспозиційний, основоположниками якого вважаються Ч. Карвера і М. Шейера та оптимізм як атрибутивний стиль, який будується на теорії «вивченої беспорядності» М. Селігмана. Дані підходи є взаємодоповнюючими та обопільно значимими. А саме, у диспозиційному підході, основна ідея полягає в тому, що поведінка особистості будується навколо певної мети і направлена на її досягнення. Постулат диспозиційного оптимізму полягає в очікуванні здійснення подій, які виражаються у почутті впевненості чи сумніву щодо досягнення самої мети. Оптимісти, не зважаючи на труднощі, продовжують діяти наполегливо та впевнено, натомість песимісти схильні до сумнівів та коливань, очікуючи здійснення негативного майбутнього.

У атрибутивному підході до вивчення оптимізму, який базується на дослідженнях М. Селігмана в його теорії «вивченої беспорядності» та концепції каузальної атрибуції Г. Келлі й Ф. Хайдера, постулат полягає в поясненні особистістю причин власних успіхів та невдач. Пасивно-беспорядна поведінка пояснюється наявністю досвіду перебування у аналогічних ситуаціях беспорядності. За таких обставин, згідно до теорії М. Селігмана, особистість перестає вчиняти дії направлені на зміну ситуації до найкращої та очікує, що результат все одно призведе до настання негативних подій.

Згідно до теорії каузальної атрибуції, особистість, інтерпретує події, що з нею відбуваються, шляхом їх пояснень. При цьому, не володіючи достатньою інформацією, вона змушена приписувати гіпотетичні причини настанню подій. В результаті такого навчіння фіксується стійкий стиль атрибуції, який відображає уявлення особистості о наслідках подій, що з ним відбуваються та можливості контролю ситуації. Саме цей стиль атрибуції, за теорією М. Селігмана, є основою оптимізму як властивості особистості.

В означених підходах, спільною є ідея, про те, що очікування людини суттєво визначають її поведінку. У кожному з цих підходів оптимізм сприймається як очікування позитивного результату, а песимізм як очікування негативного результату. Відмінність полягає в тому, через які змінні вимірюється оптимізм - через попередні очікування і атрибуції (М. Селігман), що лежать в їх основі, або безпосередньо через очікування (Ч. Карвер і М. Шейер).

Однак нез'ясованим залишається питання щодо способу «наповнення» особистості тим самим оптимізмом, за допомогою якого, перебуваючи у пригніченому емоційному стані, можливо орієнтуватися на успіх продовжуючи діяльність. На нашу думку означене можливо за допомогою усвідомленого формування особистісного оптимізму.

За загальним уявленням, оптимізм визначають як відношення, що відображає віру або надію в позитивний і бажаний результат тих чи інших подій.

Теоретико-методологічний аналіз, надає можливості з'ясувати, що особистісний оптимізм має три основні базові структурні компоненти, а саме: емоційний, когнітивний та поведінковий компонент.

Емоційний компонент оптимізму полягає у позитивних переживаннях особистості, направлений на радісне очікування майбутнього, утворюючи тим самим нові психологічні ресурси, які сприяють формуванню фізичних, інтелектуальних, соціальних і психологічних якостей особистості та запускають механізми особистісного зростання.

Зміст когнітивного, як структурного компоненту оптимізму, полягає, у мислєдіяльності. А саме, уявлення про власні можливості, мотивації до дії, будівання цілей та орієнтація цінностей, завдяки чому формується самовпевненість й бажання діяти.

Поведінковий компонент, виражається вже у самій волі до дії та обраних копінг-стратегіях. Поведінка будується навколо певної мети і спрямована на досягнення поставленої цілі, формуючи тим сам, позитивні очікування від власних дій, що й визначає поведінковий компонент структури оптимізму.

Висновки. Здійснений аналіз надав змогу побудувати структурно-факторну модель особистісного оптимізму яку можна використовувати у роботі з клієнтами з метою формування у них особистісного оптимізму.

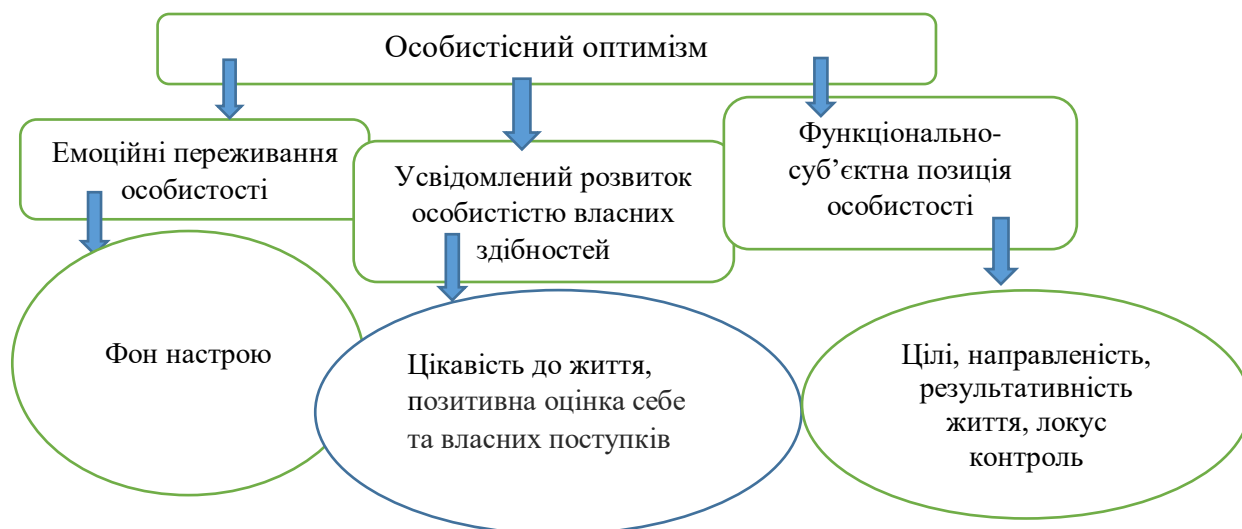

Рис.1. Структурно-факторна модель особистісного оптимізму

Савченкова Олена
студентка IV курсу
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: *Харитинюк Вікторія*
старший викладач кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.84

РОЛЬ ТРИВОЖНОСТІ В САМОВІДНОШЕННІ ПІДЛІТКА

Підлітковий вік – це перехідний період фізичного й психологічного розвитку людини між дитинством та дорослістю, культурною метою якого є підготовка до дорослого життя. Цей етап характеризується якісними змінами в структурі психіки. Разом з тим підлітковий вік є надзвичайно вразливим періодом розвитку, коли чутливість психіки до зовнішніх впливів значно посилюється.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена тим, що в шкільному віці підліток постійно стикається з джерелами тривожності, якими виступають оціночні ситуації, особливо публічні: відповідь біля дошки, контрольні, тести. Виходячи з цього, вирішальну роль виникнення у дітей тривожних переживань грають думки значущих людей, конфлікти з якими породжують зміни в самовідношенні й можуть призводити до підвищення рівня тривожності.

Виникнувши в підлітковому віці, в результаті зіткнення з несприятливим соціальним середовищем, тривожність може продовжити супроводжувати людину протягом усього його життя, стаючи особистісною якістю. У тривожних людей самооцінка особливо нестійка й конфліктна, вони постійно сумніваються у власному успіху, відчувають безпорадність, невпевненість в собі, відчуття

безсилля перед зовнішніми факторами, яке викликане перебільшенням загрозливого характеру.

Теоретичний аналіз вітчизняної психології дозволяє стверджувати про наявність взаємозв'язку між самовідношенням та тривожністю.

Так, О. А. Кондратьєва та К. С. Нижегородцева в своєму дослідженні встановили, що високому рівню ситуативної тривожності відповідають низькі показники рівня самовідношення, тобто показники самовідношення підлітків корелюють зі значеннями ситуативної тривожності.

Дослідження Ю. В. Михайлюк, яке присвячене проблемі взаємозв'язку самооцінки, агресивності й тривожності особистості підлітків показало наявність взаємозв'язку не тільки між тривожністю та самооцінкою, а й між тривожністю, самооцінкою та агресивними ознаками поведінки.

Вивчаючи взаємовідношення особистісної тривожності та самооцінки підлітків з соціальним статусом в групі, А.А. Сеннікова встановила, що різкі зміни в соціальному статусі, а саме відкидання, призводить до постійної тривоги яка супроводжується дратівливістю, замкнутістю, скритністю, а також до заниженої самооцінки.

А.М. Прихожан, вивчаючи співвідношення особистісної тривожності та самооцінки, прийшла до висновку, що підвищена особистісна тривожність у підлітків призводить до формування неадекватної самооцінки (найчастіше заниженої), регулярного неспокою, внутрішнього напруження, роздратування, замкнутості або навпаки відкритої конфліктної поведінки.

На початку нашого дослідження нами була висунута гіпотеза, щодо взаємозв'язку рівня тривожності та самовідношення підлітка. Для експериментального дослідження проблеми нами було використано такі методики: «Вивчення особливостей Я-концепції» Е. Пірса та Д. Харріса, «Шкала тривожності» О. Кондаша, шкала тривоги Ч. Спілбергера та Ю. Л. Ханіна.

Аналізуючи отримані результати, можна зробити наступні **висновки**. У підлітків з низьким (9,7%) та завищеним рівнем самовідношення (29%) спостерігається підвищений (35,5%), високий (3,2%) та дуже високий (3,2%) рівні тривожності, що виражається в схильності сприймати практично всі ситуації, як загрозливі, й реагувати на ці ситуації станом сильної тривоги.

Адекватний, відповідний соціальному нормативу рівень самовідношення (32,2%) спостерігається у учасників дослідження з нормальним рівнем тривожності (58,1%), який проявляється на рівні самозбереження та являється важливою частиною нашого життя.

Таким чином, зіставивши результати показників самовідношення та тривожності, можна стверджувати, що, як вже було сказано на теоретичному етапі дослідження, самовідношення та тривожність впливають одне на одного. Чим вище рівень самовідношення, тим більш позитивно підлітки оцінюють свою зовнішність та фізичний розвиток як властивості, що підвищують їх популярність серед однолітків, такі діти більш активні в спілкуванні. Чим нижче

рівень самовідношення, тим більше підлітки проявляють тривожність, знижується їхній рівень емоційного благополуччя й соціальної адаптивності.

Саричева Вікторія
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.9

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНА ВЛАСТИВІСТЬ У СТРУКТУРІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність. Актуальним завданням сьогодення є аналіз поняття толерантності як психологічної категорії. На сьогоднішній день можна виділити дві основні тенденції використання терміна в психології: як позначення індивідуальної властивості (стабільної або ситуативної), що полягає в здатності до збереження саморегуляції при фруструючих (реально чи потенційно) впливах середовища; як позначення здатності до неагресивних форм поведінки по відношенню до іншої людини на основі відкритості у відносній незалежності від дій іншого. У першому випадку акцент робиться на здатності до самозбереження, у другому - на готовності до взаємодії.

Мета нашого дослідження – визначити особливості прояву особистісної толерантності в структурі управлінської взаємодії. Об'єктом є управлінська взаємодія. Предметом – особистісна толерантність в структурі управлінської взаємодії.

Результати дослідження. Толерантність як особистісна властивість також може означати діапазон якогось простору, в межах якого людина відкрита для взаємодії зі світом без втрати почуття збереження власного Я (его-ідентичності), його стійкість в часі. Прояви толерантності можна розмежувати на види за трьома підставами, що визначають базові діапазони подібності-відмінності: соціальне вираження статево-вікових і індивідуально-типових відмінностей між людьми; особистісні і соціально-психологічні відмінності; соціокультурні та культурно-історичні відмінності.

Рівневі прояви толерантності пов'язані з тими соціально-психологічними явищами, на які вона поширюється. Толерантність складно розглянути в якості самостійного явища, так як вона пронизує практично всі відомі соціально-психологічні явища, утворюючи їх конкретні форми. Зокрема, толерантність можна розглядати на рівні установок, відносин, ціннісної орієнтації, групової та індивідуальної норми, морально-етичної норми, особистісної властивості, стилю діяльності, мети взаємодії.

Враховуючи вищезазначене, нами було проведено емпіричне дослідження особливостей прояву особистісної толерантності в структурі управлінської взаємодії. За результатами дослідження було визначено, що наявність структурних компонентів толерантності дозволяє як інтегрувати, так і диференціювати досліджуваних за стилями прийняття рішень. Спільними для всіх категорій досліджуваних з високою інтолерантністю є опора на раціональний стиль при прийнятті рішень. Інтолерантні досліджувані рідше використовують унікаючий стиль, ніж толерантні у міжособистісних відносинах. У той же час, власне толерантні досліджувані схильні більшою мірою приймати інтуїтивні та спонтанні рішення. Респонденти з вираженою інтолерантністю віддають перевагу раціональному та унікаючому стилям; інтолерантні у міжособистісних відносинах досліджувані – залежному стилю.

Управлінські рішення є єдністю когнітивних і особистісних можливостей досліджуваних, вони переважно опосередковані їх особистісними властивостями, й у меншому ступені – інтелектуальними. Поведінка у проблемній ситуації як індивідуальний управлінський вибір пов'язана з цілеутворенням як провідним процесом.

Толерантність до невизначеності як стильова та когнітивно-особистісна характеристика виступає в ролі медіатора інтелектуальних та особистісних складових управлінського потенціалу. Власне толерантність корелює як із раціональністю та готовністю до ризику, так і з поведінкою у проблемній ситуації; інтолерантність – з владністю та раціональним стилем прийняття рішень; міжособистісна інтолерантність взаємопов'язана з унікаючим стилем прийняття рішень та поведінкою у проблемній ситуації. Зазначені структурні компоненти толерантності повною мірою виступають як медіатори інтелектуальних та особистісних властивостей.

Висновки. Толерантність є стильовою та когнітивно-особистісною характеристикою, яка одночасно корелює з інтелектуальними та особистісними компонентами управлінського потенціалу; вона обумовлює загальний стиль прийняття рішень, владність та поведінку у проблемній ситуації (як управлінський вибір).

Тищенко Лілія
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.923

ВНУТРІШНЬО-ОСОБИСТІСНИЙ ЦІННІСНИЙ КОНФЛІКТ В СУБ'ЄКТИВНОМУ ПЕРЕЖИВАННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Інтрапсихічне переживання особистістю власного благополуччя багато в чому обумовлене зовнішніми чинниками, обставинами, умовами та специфікою взаємовідносин з іншими. Але дієвість та ефективність психологічної допомоги

особистості базується на врахуванні більш глибоких підстав задоволення або незадоволення людиною власним життям та його якістю.

На сьогодні психосоціальна категорія якості життя особистості визначається як інтегральний показник її загального благополуччя і включає в себе стан фізичного й психічного здоров'я, наявні умови для задоволення потреб і можливості для самореалізації, доступність освіти та ступінь організованості дозвілля, якість спілкування й можливість реалізовувати власні цінності. Розглядаючи якість життя особистості як цілісне утворення, необхідно брати до уваги й такі категорії, як «рівень життя», «спосіб життя», «стиль життя».

Поняттям «рівень життя» можна описати структуру життєзабезпечення певної особистості та її добробут, обов'язково враховуючи динамічність та нестабільність даного параметру якості життя під впливом множинних зовнішніх та внутрішніх чинників.

Категорія «спосіб життя» характеризує форми життєдіяльності людини та показує міру її соціалізації, ступінь засвоєння суспільних / професійних / етичних норм і правил поведінки, а також ступінь індивідуалізації як прояв неповторності, унікальності та самобутності особистості. Саме це поняття розкриває діалектичний зв'язок об'єктивного й суб'єктивного, якісного та кількісного, матеріального і духовного в структурі життя особистості, адже чинники від яких залежить спосіб життя індивіда, так чи інакше, проходять через його свідомість, усвідомлюються та оцінюються ним. Тому категорія способу життя індивіда найбільш точно відображає рівень розвитку його інтелектуальних, соціальних та духовних потреб, а також міру їх задоволення.

Використовуючи поняття «стиль життя», можна визначити неповторні характеристики життєздійснення певної особи, особливості її відносин і поведінки, схильності, смаки та вподобання.

Як показує практика психологічного консультування, суб'єктивна оцінка людиною якості власного життя та окремих його параметрів обумовлює цілий спектр суперечливих особистісних переживань в ситуації певної тотожності рівня та способу життя. Така закономірність обумовлена, на наш погляд, наявним внутрішньо-особистісним протиріччям в структурі цінностей окремої особи. Тому нарікання клієнта на якість власного життя необхідно розглядати як проекцію наявного та неусвідомлюваного ціннісного протиріччя.

Традиційно проблема внутрішньо-особистісного ціннісного конфлікту займає центральне місце в структурі надання психологічної допомоги особистості, оскільки наслідки такого інтрапсихічного протиріччя людини є надзвичайно деструктивними для структури й цілісності її особистості, а також створюють екзистенційний вакуум та перешкоджають побудові життєвих перспектив позитивного плану.

Тюльєва Ніколь
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Варава Людмила
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.923.35

АНТИЦИПАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ

Актуальність. У всі часи існування людина виявляла цікавість до майбутнього: або до власного, або близьких людей, або ситуації, держави і т. д. Цей інтерес, з одного боку, має практичне, прагматичне забарвлення: знаючи майбутнє, його можна спрогнозувати, або до нього можна підготуватися. З іншого боку, цей інтерес пов'язаний з емоційним переживанням: якщо чекаємо щось дуже неприємне, погане, то краще і не знати про нього. Згідно задоволення пізнавального інтересу відносно майбутнього ми стикаємося з втручанням в цей процес випадковості, що вносить в знання про майбутнє елемент невизначеності, вірогідності.

У психології відсутнє скільки-небудь задовільне визначення цієї форми тимчасових взаємин людини зі світом. Найчастіше суб'єктивний час визначається через протиставлення його фізичному (абсолютному) часу, що є об'єктивною формою буття людини і що протікає за єдиними і загальними для усіх людей законами. У суб'єктивному тимчасовому полі фізичний час втрачає свої об'єктивні властивості, такі, як одновимірність і лінійність, непроникність і безповоротність. У самосвідомості особистості події минулого і майбутнього можуть інтегруватися в єдиному акті рефлексії, або відновлюватися в пам'яті з порушенням хронології, або взагалі виступати у вигляді образу того, чому ще тільки належить бути. У цьому часі адекватним способом його пізнання є вибірковість в сприйнятті подій життя, суб'єктивність їх оцінок, довільність в зверненні з часом. Цей час в певному значенні ілюзорний, він те, чим здається людині, проте в цій своїй якості він є такою ж об'єктивною формою життя, як і існування у фізичному часі.

Таким чином, особистість завжди виступає одночасно носієм протилежних за початковими якостями форм часу: об'єктивного (біологічного) і суб'єктивного (власного, соціального). Проте якщо взаємодія людини з об'єктивним часом в науці вивчена досить детально, то суб'єктивні тимчасові параметри самосвідомості досліджені значно гірше.

Мета роботи полягає у визначенні почуття часу особистістю і тимчасової особливості переживання децентрації як регулятивної функції організації життя.

Важливий показник досконалості особистісної регуляції полягає в здатності людини до встановлення потрібної відповідності між тимчасовими точками життя: сьогоденням, минулим і майбутнім. Низькі регуляторні можливості особистості проявляються в повній залежності від актуального сьогодення, що перешкоджає передбаченню окремих наслідків подій в майбутньому. Особа з низькими регуляторними можливостями може будувати свої дії, виходячи в основному з сенсу майбутнього, що порушує адекватність оцінки справжнього. Оптимальна особистісна регуляція виражається в здібності свідомо актуалізувати можливі переживання значущості майбутнього, долати ті, що стихійно складаються перешкоди сьогодення і минулого заради саморозвитку і самореалізації.

Самовдосконалення у напрямку до ідеалів вже за своєю суттю містить образ-ідеал, тобто образ майбутнього «Я». Якщо він входить у свідомість, приймається, то стає дійсним реальним регулятором життєвих орієнтацій. Ідеал як образ «Я», бажаний в майбутньому, породжує високий рівень мотивації в роботі над собою, що призводить до самовдосконалення. У сучасного покоління в якості ідеалу виникають віртуальні образи інформаційного простору, ніж реальні суб'єкти життя. Розглядаючи антиципацію як невід'ємну властивість психічного, автори аналізують прояви антиципації в когнітивній, регулятивній і комунікативній функціях. Когнітивна функція торкається пізнання майбутнього в самих різних формах; регулятивна забезпечує готовність до зустрічі з подіями, попередження їх в поведінці, плануванні дій. Комунікативна функція антиципації полягає в готовності, плануванні, передбаченні процесів спілкування.

Децентрація в майбутнє пов'язана з відповідальністю, особливістю якої є передбачення наслідків рішень, що приймаються, і оцінка своїх можливостей при їх виконанні. Рішучість, як властивість людини, відображає єдність вольових і інтелектуальних властивостей людини, також характерна для людей, орієнтованих на майбутнє. Зв'язок тимчасових децентрацій спостерігається й з адаптаційними властивостями особистості.

Здійснивши теоретичний аналіз зазначеного проблемного питання про прояви попереджаючого віддзеркалення в адаптаційних і регулятивних процесах, ми хотіли б визначити, що власним майбутнім треба цікавитись та вчитися його будувати. Якщо досвід старшого покоління не може в сучасних швидко мінливих умовах служити допомогою для підготовки сучасної молоді до адаптації і регуляції у новому світі, в якому їм належить жити, то підготовка до майбутнього повинна здійснюватися тими, кому жити в майбутньому. На перший погляд здається, що незрозуміло, чому треба навчатися. Але, це може бути: прогнозування різних альтернатив майбутнього; створення бажаних власних образів; визначення наслідків зроблених виборів та прийнятих рішень та ін.

Висновки. Таким чином, людина постійно екстраполює себе в майбутнє, а своє віддалене майбутнє проектує у своє сьогодення. Інтерес до свого

майбутнього і є породжуючим бажанням власного розвитку й навчання. Майбутнє існує для особистості як спрямованість її реалізації і переживається у вигляді пристрасного прагнення до своїх цілей і ідеалів, як бажання виразити себе в певній діяльності, як тяга до збагачення ціннісно-сміслового простору власного життя, позиціями і унікальними поглядами на світ інших людей.

Хохлов Владислав
студент II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Швалб Юрій
доктор психологічних наук, професор
КНУ імені Тараса Шевченка

УДК 159.922.8

СУБ'ЄКТИВНА ГОТОВНІСТЬ ВИПУСКНИКІВ ШКІЛ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ

Актуальність дослідження. Інноваційні перетворення суспільства в Україні на сучасному етапі його розвитку є об'єктивною закономірністю. Характерною її ознакою є оновлення, активне впровадження моделей інноваційного розвитку, спрямованих на підвищення якості та конкурентоспроможності.

Динамічні зміни, що відбуваються на ринку праці, не дозволяють підлітку адекватно оцінити можливості та наслідки свого професійного вибору. Зрозуміло, що складнощі, які трапляються на шляху вибору професії, досить багатопланові. Вони можуть бути пов'язані як із незнанням світу професій та актуальної ситуації на ринку праці, так і з нерозумінням своїх можливостей та здібностей, а крім цього, з тривогою, щодо майбутнього, очікуваннями батьків. У ранньому юнацькому віці формується світогляд, цілісна картина світу і себе в ньому, відбувається професійне та особистісне самовизначення; утворюється життєвий план, здійснюється вибір шляхів його реалізації. Тому дослідження особливостей суб'єктивної готовності юнаків до отримання вищої освіти є актуальним.

Мета нашої роботи – дослідити чинники суб'єктивної готовності випускників шкіл до навчання у ЗВО.

Результати аналізу проблеми. Психологічна готовність до змін є таким станом особистості, за якого ключові внутрішні детермінанти здійснення ефективної діяльності досягають досить значного рівня, але при цьому не відбувається руйнація інноваційної активності. Отже, можна зазначити, що активність, навіть дуже складна й нова, до якої сформована психологічна готовність переживається особистістю з легкістю, без додаткових зусиль. Це сприяє певному «накопичуванню психологічної готовності», саме під час особистих спроб застосовувати нове, виникає зростання впевненості виконання

інноваційних дій, що й відображається в позитивному само оцінюванні особистості (суб'єктивна складова) та в упевнених діях розширення власної активності опанування новим (об'єктивна складова).

Психологічна неготовність до змін виявляється, насамперед, у виникненні станів опору, незадоволеності, негативного емоційного напруження, відмові від інноваційної діяльності або збереженні лише зовнішніх її ознак. Негативні переживання щодо необхідності змін ускладнюють структуру аналізу переживання готовності до них і безпосереднього їх здійснення, а також потребують певних часових й людських ресурсів. Тут ключовим моментом є небажання руйнувати існуючу й знайому стабільність, яка, зазвичай, передує змінам і відображає існуючий стан речей, який може викликати певний дискомфорт. У цьому і є основне протиріччя: стабільність проти необхідності змін.

До чинників, що зумовлюють формування психологічної готовності учнів до навчання у ЗВО, можна віднести тривогу як переживання, щодо конкретної життєвої ситуації і тривожність, як особистісну якість; самоорганізацію та саморегуляцію як здатність усвідомлювати цілі своєї діяльності, а також способи їх досягнення та подальшу оцінку результатів; розвиток пізнавальних процесів (увага, пам'ять, мислення); мотивацію як сукупність різних чинників, які визначають активність особистості; вікові особливості ранньої юності (зростаюча самосвідомість, професійне і особистісне самовизначення, спрямованість у майбутнє, поняттєве мислення, що розвивається, недостатня здатність прогнозувати майбутнє, визначаючи конкретні дії, що формують бажаний результат).

Висновки. Психологічна готовність – це істотна передумова цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. Вона допомагає людині успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати свою діяльність за появи непередбачуваних перешкод. Оскільки у ранньому юнацькому віці відбувається самоактуалізація, формується самоставлення особистості, то існує нагальна необхідність допомогти молодій людині зробити усвідомлений вибір.

Чайка Любов
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Варава Людмила
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.99:316.36

СТРАТЕГІЯ ЗІВЛАДАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ В СИТУАЦІЇ РОЗЛУЧЕННЯ ЯК ПРОЯВ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ

Соціальна ситуація сучасного суспільства, стосовно розвитку сімейних стосунків, набуває зовсім новітніх цінностей та формату їх побудови, але ситуація розлучення також не перестає бути дуже актуальною.

Актуальність зумовлена насамперед тим, що в останні роки в нашій країні зростає число розлучень при одночасному скороченні укладання шлюбів. Дослідження з питань сім'ї свідчать про падіння емоційно-чуттєвого потенціалу та престижу сімейних цінностей, збільшення числа розлучень і зниження народжуваності, підвищення ризику схильності дітей невротичним розладам через неблагополуччя психологічного клімату в родині та особистісної незрілості батьків.

Мета – з'ясувати який особистісний потенціал сприяє вибору ефективної копінг стратегії поведінки особистості в ситуації розлучення.

Науковці прогнозують такі тенденції розвитку шлюбу та сім'ї (Столярчук, 2015):

- втрата прерогативи зареєстрованого шлюбу, поширення альтернативи між ним та іншими формами співіснування,
- поява відкритого шлюбу, де відносини між подружжям базуються на взаємній довірі, відвертості, відкритості спілкування, рівноправності та партнерстві,
- зростання явища міжнародних шлюбів (наразі близько 4% українців одружуються з іноземцями),
- у соціалізації дітей з батьківського дому до власної родини з'явиться проміжна ланка – різноманітні любовні зв'язки, пробний шлюб, життя в групі, незареєстрований шлюб,
- число дітей, що виховуються в неповних сім'ях, буде зростати,
- з дітоцентриської форми сім'я трансформуватиметься в подружню, а з авторитарної – в егалітарну.

Розвиток якісних сімейні відносини потребує від суб'єктів взаємодії достатнього рівня відповідальності й усвідомленості спільного майбутнього, тобто потребує особистісної зрілості партнерів щодо побудови благополучного життя. Особистісна зрілість, на наш погляд, виступає як перехід до самодетермінації і проявляється у здатності індивіда жити через власне «Я»,

тобто через свій життєвий вибір і відповідальність за нього. Ця риса є головною в характеристиці творчого, авторського суб'єкта життєдіяльності. Але сучасні ситуації, що пред'являють до людей вимоги, які перевищують їх звичайний адаптивний потенціал, описуються в різних термінах: життєві труднощі, критичні ситуації, негативні життєві події, стресові життєві події і т.д. Кожна з цих ситуацій обмежує активність індивіда, пред'являє йому вимоги, щодо розвитку здібностей, які часто перевищують його, моральні і матеріальні ресурси [Титаренко Т.М., 2006]. Ці ситуації об'єднує те, що всі вони виступають як стресори, тобто чинники, що викликають стрес. Поняття стрес визначається як комплекс відповідних реакцій людини при зіткненні з ситуацією, що піддає небезпеки її благополуччя. Ці відгуки індивіда можуть протікати на фізіологічному, когнітивному, емоційному і поведінковому рівнях. Під стресом розуміють також ситуацію високих вимог і обмежених ресурсів. Трактують стресу описує швидше деяку надзвичайну ситуацію, чим у відповідні реакції людини на несприятливі життєві події [Зликов В.Л., 2016]. Звичайно, ситуація розлучення визначається особистістю як стресова, незалежно від того, є вона вимушеною або бажаною. Таким чином, розлучення стає гострою стресовою ситуацією, тоді як виклик і загроза можуть бути короткостроковою або хронічною. Життєві події взагалі є дискретною величиною. Проте хронічні стресори є безперервними і існують достатньо тривалий період.

У вітчизняній психології зівладаюча поведінка (копінг) розглядається як усвідомлена раціональна поведінка, спрямована на усунення стресової ситуації і залежить принаймні від двох факторів – особистості суб'єкта та реальної ситуації. Вона може виявлятися на поведінковому, емоційному і пізнавальному рівнях функціонування особистості. Основні функції зівладання – забезпечення і підтримання зовнішнього і внутрішнього благополуччя людини. Для цього необхідне усвідомлення ситуації і способів ефективного зівладання з нею, а також вміння вчасно застосувати їх в поведінці. Зівладаюча поведінка інтерпретується також як процес управління власними ресурсами. Припускається, що процес зівладання з життєвими труднощами є по суті процес усвідомлення й мобілізації особистісних ресурсів і ресурсів оточуючого середовища, процес оптимального їх використання, тобто особистісна зрілість.

Висновки. Таким чином, використання власних ресурсів утворює потенціал для вибору стратегії зівладаючої поведінки в ситуації розлучення, а саме, особистісна зрілість забезпечує адаптивну функцію: надає упевненість людині, підтримує її самоідентичність, підкріплює самоповагу.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність. На сучасному етапі розвитку суспільства основним завданням особистості є освоєння і структуризація власного життєвого простору, який вона висловлює через певні способи організації власного життя. Саме вони становлять підстави для здійснення людиною вибору та прийняття рішення, втілюючись у життєві стратегії особистості.

Мета дослідження полягає у визначенні психологічних детермінант організації життєвого простору особистості.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні основи вивчення життєвого простору особистості закладені в роботах А. Адлера, Е. Богардуса, Г. Зіммеля, К. Левіна, П. Сорокіна, С. Рубінштейна та ін. Життєвий простір як структура, яка задається системою відносин людини до світу, відбивається в роботах К. Килимника, Д. Леонтєва, О. Матвієнко, Ю. Швалба, І. Шкуратової, Г. Щедровицького. Розуміння видів життєвого простору та уявлень про його окремі виміри активно розробляються в дослідженнях Ю. Забродіна, А. Журавльова, А. Купрейченко, О. Паніної, Ю. Панюкової, Н. Саліхової, Т. Титаренко. Способи організації життєвого простору особистості висвітлюються в працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Е. Берна, Ш. Бюлер, Е. Головахи, В. Дружиніна, Н. Логінової, Я. Сурікової та ін.

У структурі життєвого простору особистості можна виокремити фізичний, соціальний та психологічний простори. Проте, в свідомості людини вони не існують окремо, а постають єдиним психологічним конструктом. Основними координатами психологічного простору є уявлення про власне життя, ставлення до нього та інших людей, життєві принципи і сенси, цінності і цілі, система позитивно, нейтрально або негативно значущих об'єктів та явищ, комплекс фізичних, соціальних та психологічних явищ.

Психологічний (особистісний) простір постає всередині простору соціального, видозмінюючи його характеристики, і є ціннісним середовищем, що забезпечує можливість адекватних власній природі самопроявів. Психологічний простір, як і простір соціальний, може бути більш-менш упорядкованим, насиченим, щільним, водночас маючи і власні суто специфічні якості. Взаємодіє особистісний простір і з простором біологічним, індивідним, який може бути відкритим і закритим, порівняно невеликим і розлогим, автономним і безликим, сприятливим і не дуже. Центрованість цього простору, наявність чітких меж, його відносну автономію простежуємо й при характеристиці простору психологічного, особливо на ранніх етапах світобудови, при переживанні кризових ситуацій, у випадках ускладненого, дисгармонійного розвитку.

Розглядаючи особистість як системну якість, А. Петровський веде мову про три простори: внутрішньоіндивідний, інтеріндивідний та метаіндивідний, які інтегровано виступають у просторі життєвого світу. У сучасній соціальній психології існує більш спеціальне поняття - персональний простір, яким позначається буферний простір, що ми його намагаємося зберігати навколо себе. Розміри цього простору залежать від нашої близькості з особою, що опинилася поруч із нами і до якої ми відчуваємо симпатію та довіру (Д. Майерс). Отже, наближатися, а наближаючись впливати дозволяється тому, хто вже є часткою нашого психологічного простору. При раптовому вторгненні в особистісний простір включаються стійкі психологічні захисти.

У складній сфері моральних стосунків завжди йдеться не лише про реальні дії, спрямовані на іншу людину чи групу людей. До уваги беруться і напівусвідомлені наміри, які людина ніколи не реалізує. Також психологічний простір складається не лише з реальних людей, але й з осіб вигаданих, міфологічних, казкових, літературних та кіногероїв, якщо людина має до них стійке ставлення, мимоволі порівнює себе з ними та має спільні цінності, цілком поділяє або категорично не поділяє їхні моральні пріоритети. Всі ці складні детермінанти структурують індивідуальний життєвий шлях кожної людини, активно впливаючи на його траєкторію.

Реальною психологічною проблемою, що виникає в життєвому просторі, виступає ситуація невизначеності, яка однозначно вимагає від особистості прийняття рішення стосовно актуальної ситуації, власного майбутнього та життя в цілому. Сукупність таких виборів і рішень організують життєвий простір, а переважні способи прийняття рішень утворюють життєві стратегії особистості.

Дослідниками виявлено декілька типів ставлення до невизначеності (П. Лушин): пасивно-інтолерантний, коли суб'єкт відчуває вкрай негативні переживання стосовно ситуації невизначеності; активно-інтолерантний або регламентуючий, коли суб'єкт робить активні зусилля для подолання невизначеності шляхом виділення аналізу його змісту і структури в рамках існуючих схем і способів подолання; толерантний або утилітарний, що проявляється в умінні суб'єкта часто інстинктивно проживати ситуації невизначеності, отримуючи певні переваги; недефіцитарний, який полягає в стимуляції виникнення і прояву невизначеності як джерела принципово нових суб'єктивних рішень і способів поведінки.

Висновки. Психологічні дослідження життєвого простору особистості дозволяють визначити його як суб'єктивно опрацьовану реальність особистості, яка виникає в результаті взаємовідносин в системі «людина-світ», завжди має індивідуальний характер та становить поле для самоактуалізації особистості в даному просторі. Життєвий простір людини є результатом певного структурування світу, виокремлення в ньому особливо значущої й тісно пов'язаної з власними інтересами та прагненнями сфери, яка сприймається та переживається індивідом як «свій» світ. У створенні цього світу людина бере

безпосередню участь як за допомогою предметно-практичної, так і внутрішньої діяльності, яка є особистісним рівнем регуляції - саморегуляцією.

Швирьова Олена
студентка I курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.923-056.83

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ З НІКОТИНОВОЮ ЗАЛЕЖНІСТЮ

Актуальність. Проблема психологічної залежності є однією з найскладніших у науковому плані, але надзвичайно актуальною у практичному. Ця тема прямо чи опосередковано торкається практично кожної людини. У величезному спектрі людських залежностей саме нікотинова залежність стоїть на першому місці у світі за кількістю залучених до неї людей. Саме тому ця проблема є настільки актуальною у суспільстві.

У деяких наукових дослідженнях вивчався взаємозв'язок між особистісними якостями та факторами формування залежності від нікотину. Хоча особисті відмінності між курцями та некурцями зазвичай невеликі, вони важливі, враховуючи велику кількість людей, які палять. Куріння - одна з найсерйозніших проблем охорони здоров'я у світі. Це також причина захворювань, пов'язаних з курінням, і загальної смертності, яку можна б було попередити. В даний час у всьому світі налічується більше мільярда курців сигарет, і кількість курців у країнах, що розвиваються, зростає. Щорічно вживання тютюну призводить до приблизно 6 мільйонів смертей у всьому світі. Повідомляється, що дві третини курців хотіли кинути палити, а половина з них намагалася кинути палити самостійно, але лише невеликому відсотку вдається кинути палити. Саме тому, внесок у дослідження осіб з нікотинною залежністю може розширити знання про куріння та надати клінічний вплив за рахунок покращення програм профілактики та відмови від куріння.

Вивчення факторів ризику куріння частіш за все зосереджено на соціально-економічних та культурних факторах. У відносно меншій кількості досліджень важлива роль приділяється психологічним особливостям особистості, які можуть бути факторами нікотинної залежності. Невротизація, стрес, низький рівень впевненості в собі – це тільки декілька факторів, які можуть бути пов'язані з тютюною залежністю, проте неясно, чи були ці психологічні характеристики до початку куріння, чи з'явилися в процесі куріння, чи пов'язані вони з припиненням куріння, чи вони є результатом куріння чи відмови від куріння. Так

само не завжди зрозумілим залишається факт первинності даних факторів та причинно-наслідкових зв'язків між ними.

Метою нашої роботи виступає необхідність визначення психологічних властивостей та поведінки людей із залежністю від нікотину, а саме проведення багатфакторного аналізу особистості залежної людини та зіставлення отриманих даних з характеристиками людини, яка не курить. В результаті цього дослідження планується отримати розгорнуту картину факторів у структурі особистості, що детермінують та впливають на розвиток ніотинової залежності.

Перед нами стоїть важливе питання визначення кореляції ніотинової залежності з індивідуально-особистісними особливостями особистості, адже маючи уявлення про те, що може виступати фактором, ми з більшою ймовірністю зможемо провести профілактичну роботу можливої залежності ще до початку куріння, а також корекцію наявної залежності в особистості.

Висновки. Отже, дослідження психологічних особливостей особистості з ніотинової залежністю виступає незамінним етапом у дослідженні механізмів подолання негативних наслідків вживання нікотину. Загальною метою багатьох методів, що використовуються для припинення куріння, є подолання психологічної та фізичної залежності від куріння у людей. Цілеспрямовані втручання можуть прискорити прогрес у скороченні поширеності куріння та дослідження особливостей особистості може збільшити ефективність цього втручання. Інформація для курців буде більш ефективною, якщо вона буде особисто актуальною для людини.

СЕКЦІЯ II. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ, ПЕДАГОГІЧНІ, СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ Й ЖИТТЄЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Beata Barchi

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Psychology Chair
Mukachevo State University

UDC 159.942.23

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A COMPONENT OF STUDENT PERSONAL DEVELOPMENT

Relevance of the research with theoretical and methodological substantiation of the problem. In modern conditions of professional development from specialists of different directions, and especially pedagogical specialties, a high level of emotional intelligence is required. People with a high level of emotional intelligence understand their emotions, the feelings of other people, can effectively manage their emotional sphere. In society, their behaviour is more adaptive and they more easily achieve their goals in interaction with others, in the professional and interpersonal spheres. An important role in the development of emotional intelligence is played by the period of study in a higher education institution, as it is during the study when the student can influence the development of their own emotional sphere. It is universities that provide the opportunity to choose the educational components (disciplines of choice) that will be aimed at the development of emotional intelligence, the formation of professional responsibility and resilience. Active participation in various training programs contributes to the effectiveness and efficiency of interpersonal interaction in professional activities, prevention of emotional health of future professionals.

The purpose of the study is to reveal the essence of emotional intelligence as a component of a student's personal development.

The results of theoretical analysis of the problem. The origins of the study of emotional intelligence can be traced in the works of Charles Darwin, who noted the importance of emotional expression for survival and adaptation. Emotional intelligence plays one of the leading roles in the process of a student's professional development. Modern researchers of emotional intelligence (V. Zarytska, T. Shiyan, S. Derevyanko, G. Koshonko and others) recommend paying attention to the development of emotional intelligence in the student years, because at this stage is the formation of a specialist who should have not only professional skills, but also develop creative thinking, effective communication skills, a high level of adaptive properties to social change and professional requirements. This study is to reveal the essence of emotional intelligence as a component of personal development of the student.

In psychological science, a person's emotional intelligence is reflected in various aspects. Foreign scientists such as D. Goleman (theory of emotional

competence), R. Bar-On (non-cognitive theory of emotional intelligence), H. Weisbach and W. Dax (emotional intelligence as the ability to "intellectually" manage their emotional life) studied emotional intelligence. In state psychology, the idea of the unity of affective and intellectual processes, which belonged to L. Vygotsky, was developed by S. Rubinstein (intellectual process is not possible without the participation of emotions) and A. Leontiev (thinking has emotional (affective) regulation).

One of the first domestic researchers of emotional intelligence was D. Lucin, who presented a two-component theory of this phenomenon. I. Andreeva considered the preconditions for the development of emotional intelligence, gender differences in the expressiveness of the components of emotional intelligence, as well as the possibility of the development of emotional intelligence in the process of psychological training. T. Berezovska proved the possibility of developing emotional intelligence through specially organized training. A. Pankratova analyzed different approaches to the formation of emotional intelligence and abilities that are part of it. S. Derevyanko established the effectiveness of the use of psychological training in the development of emotional intelligence.

In Ukraine, there are studies on the problem of conceptualization of this phenomenon, its functions (E. Nosenko), the study as a determinant of the inner freedom of the individual (G. Berezyuk) and an indicator of its holistic development (O. Filatova). Since the widespread popularization of the idea and to this day, the development of the concept of emotional intelligence occurs in two ways: practical (seminars, trainings, development programs) and scientific (testing and research). Many scholars who study emotional intelligence, however, agree that it differs from our other intellectual abilities in that it is not an innate but a mastered trait. It is this approach to emotional intelligence that contributed to its popularization and the creation of various recommendations, programs, and trainings on its development during the period of study at the university.

Conclusions. Emotional intelligence is the intellectual ability to understand their own and others' feelings, to reckon with others and build relationships with them based on trust and empathy. Abilities and skills can be developed through learning. The effectiveness and impact of EI can be understood by looking at the following areas of life: *learning or profession* (developed emotional intelligence helps to take a course through the complexities of social life during study or work, to be a leader and inspire others, and develop a professional career); *physical health* (inability to control emotions often indicates an inability to manage stress, which can lead to serious health problems. Uncontrolled stress raises blood pressure, suppresses the immune system. And developed emotional intelligence helps to significantly reduce stress); *mental health* (uncontrolled emotions and stress make a person vulnerable to anxiety and depression. The ability to understand, perceive and manage emotions protects you from the risk of loneliness and isolation); *relationships* (understanding one's emotions and being able to control them, a person can better express their feelings and understand

how other people feel. This makes communication more effective and relationships both at work and in personal life stronger).

The fact that emotional intelligence concerns such important aspects of human life proves its value and the need for its development during the period of study at the university in preparation for professional activity.

Бордун Олексій
студент II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Горбань Галина
доктор психологічних наук, професор
Запорізьський національний університет

УДК 159.942.5

ВПЛИВ РОБОЧОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СКЛАДІ ООС

Актуальність дослідження полягає в тому, що на сьогоднішній день, коли на сході країни продовжуються бойові дії а роль військовослужбовця в ній не відповідає первинному призначенню через заборону відкриття вогню, це викликає неможливість витримувати повсякденний психологічний тиск, військовослужбовець регресує у своєму розвитку як професіонал, виникає проблема внутрішньої мотивації, розвивається нездатність до роботи в групі та у взаємовідносинах з іншими. Тому вплив фактора робочого середовища призводить до виникнення вигорання серед військовослужбовців - це деформація організації внутрішнього устрою людини, що призводить до унеможливлення щодо продуктивності трудової діяльності, особистісної самореалізації, задоволення власним життям та вплив на психічне життя.

Мета: робоче середовище як фактор розвитку професійного вигорання військовослужбовців у складі ООС.

Результати теоретичного аналізу проблеми свідчать про те, що діяльність військовослужбовців у складі ООС безпосередньо пов'язана з постійним впливом стресу. Стрес - це стан психічного напруження, що виникає у людини під час діяльності, ускладненими певними обставинами. Стрес є адаптаційним синдромом та може впливати на кожного по різному. В одних випадках це мобілізація внутрішніх ресурсів організму для виконання необхідної діяльності яка була б неможливою за звичних умов, а у другому випадку це дезорганізація діяльності організму навіть до виникнення ступору.

Робоче середовище, як фактор має різного роду стресори, які обумовлені умовами і змістом професійної діяльності. Це і умови роботи, організаційні моменти (терміни перебування на лінії зіткнення, характер виконуваних завдань, організація несення служби). З огляду на середовище під дією якого постійно знаходяться військовослужбовці у складі ООС, можемо стверджувати, що

фактор робочого середовища є головним у виникненні та розвитку явища професійного вигорання.

Висновки дослідження доводять, що важливим є впровадження комплексу загальних організаційних заходів, що призначені для цілеспрямованого попередження професійного вигорання, а також комплексу спеціальних заходів, що призначені для цілеспрямованого створення особистої здатності протистояти професійному вигоранню.

Ірина Брецько

кандидат психологічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет.

Таїса Ямчук

кандидат психологічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет.

Маріанна Долинай

старший викладач,

Мукачівський державний університет.

УДК: 159.922.76

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

В умовах прогресивних змін у суспільстві докорінним чином змінюється значущість освіти, трансформують усталені цінності та ціннісні орієнтації щодо форм навчання дітей з особливими освітніми потребами. Особливої актуальності у контексті Нової української школи приділяється інклюзивній освіті. В основі інклюзивної форми навчання лежить безумовне право кожної дитини навчатися в загальноосвітньому закладі за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов.

Проблематикою інклюзивної освіти займалися такі вчені, як К. Бондар, Л. Дорошенко, Л. Жукова, О. Склянська, Т. Смехньова, З. Токаленко, О. Трушик, Г. Якимчук. Науковий доробок зазначених авторів дозволяє розглядати інклюзію як процес посилення ступеню участі всіх громадян у соціумі, і насамперед тих, що мають проблеми у фізичному розвитку. Цей процес передбачає розробку і застосування таких рішень, які створять умови для рівноправної участі кожної людини в академічному і суспільному житті. Досягнення повноцінного включення дитини в академічне та суспільне життя може відбуватися за умови активної участі всіх зацікавлених сторін.

Інклюзія є соціальною концепцією, яка передбачає гуманізацію суспільних відносин і дотримання прав осіб з обмеженими можливостями на якісну та доступну освіту. Інклюзія в освіті є частиною інклюзивного суспільства – це процес реального включення дітей з особливими потребами в активне суспільне життя в середовищі однолітків. Концепція інклюзивної освіти декларує, що усі діти є цінними й активними членами суспільства. Це є однією з головних демократичних ідей. Отже, інклюзія як одна з гуманітарних ідей розвитку

сучасного суспільства стосується всіх його членів та потребує прийняття не лише професійною громадою, але й широкими верствами населення.

Інклюзію ще розуміють у широкому і вузькому форматах. Вужче розуміння пояснює інклюзію, як «включення» дітей з інвалідністю та дітей з порушеннями психофізичного розвитку у навчальний процес загальноосвітніх закладів. Широкий формат полягає у ставленні позитивного характеру та визнанні особистістю таких дітей, цінуванні та індивідуальному підході та розуміння потреб кожного учня.

Теоретичний аналіз-огляд сучасної наукової, навчальної, методичної літератури, а також дисертаційних досліджень з питань інклюзивної освіти, вторинного аналізу практичного досвіду вчених у галузі інклюзії, констатуємо, що актуальність зазначеного дослідження є незаперечним, бо підтримка дітей з особливими освітніми потребами в Україні потребує вдосконалення на етапі де факто. Зазначимо, що важливим аспектом є підготовка у освітніх закладах України фахівців до роботи з такою категорією дітей, зорієнтованою на сучасні вимоги життя та розвитку українського простору й доступності до освітнього простору дітей з особливими потребами у загальноосвітніх навчальних закладах, водночас збагачення сучасного фахівця актуальними й інноваційними знаннями, практичними вміннями та навичками у подальшій професійній діяльності. Підвищення кваліфікації та перекваліфікація вчителів, вихователів, медичного персоналу, опікунів, збагачення досвідом зарубіжних країн з адаптацією до українських реалій щодо питань інклюзії, ще одне важливе й невідкладне завдання Інституту Освіти, яке потребує практичного застосування. Перспективи вбачаємо у подальших наукових дослідженнях психолого-педагогічного змісту у галузі спеціальної освіти.

Брюх Тетяна
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Тищенко Лілія
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.76-056.34

ВЗАЄМОДОПОМОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФІЛАКТИКИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ СУБ'ЄКТІВ НАЙБЛИЖЧОГО ОТОЧЕННЯ ДИТИНИ З РОЗЛАДОМ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я розлади аутистичного спектру (РАС) виявляються в діапазоні станів, які характеризуються певним порушенням соціальної поведінки, комунікації та вербальних здібностей і звуженням інтересів і діяльності, які одночасно специфічні для індивідуума і

часто повторюються. Одними з найбільш важливих аспектів благополуччя дітей з розладом аутистичного спектру є їх благополуччя в родині і в суспільному житті. Для багатьох сімей цей нещадний діагноз стає початком шляху по звивистій дорозі, наповненого страхом і питаннями без відповідей.

Велике навантаження лягає на плечі, в першу чергу, батьків дітей з особливостями розвитку, в другу, з урахуванням відвідування дітьми установ освіти, високі вимоги пред'являються до педагогів, які навчають цих дітей. І виховання, і навчання дітей з особливостями розвитку пов'язано з виконанням різноманітних важких у виконанні завдань. Батьки постійно знаходяться в стані стресу, що істотно впливає на психіку і приводить до страхів, істерик, депресивних станів, що не може не впливати на психоемоційний стан.

Нові дослідження показують, що підвищений стрес, який відчувають батьки дітей з розладом аутистичного спектру, що мають важкі форми проблемної поведінки, може відповідати симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР). До педагогів, в свою чергу, пред'являються високі вимоги до їх професійних якостей, знань методів корекції. Інтенсивність їх праці, психоемоційні перевантаження, а також підвищені очікування з боку батьків дітей з розладом аутистичного спектру робить дану групу фахівців також вразливою щодо розвитку емоційного вигорання. Багато дослідників вивчають причини, що викликають синдром емоційного вигорання, також багато наукових праць, які досліджують наслідки професійного вигорання, але досліджень про наслідки батьківського вигорання дуже мало. Зарубіжні вчені за допомогою лонгітюдного дослідження досліджували наслідки батьківського вигорання, такі як відхід (з сім'ї або з життя), батьківська зневага та батьківське насильство.

Спираючись на дані теоретико-методологічного аналізу проблеми, ми здійснили емпіричне дослідження, спрямоване на визначення специфіки емоційного вигорання суб'єктів найближчого оточення дитини з РАС. Задля цього ми обрали стандартизовані та валідні методики дослідження: визначення психологічної типології особистості (за К. Юнгом); визначення копінг-поведінки в стресових ситуаціях (С. Норман, Д.Ф. Енедлер, Д.А. Джеймс, М.І. Паркер, адаптований Т.О. Крюковою); діагностика професійного вигорання (К. Маслач, С. Джексон, адаптований Н.Е. Водопьяновою); діагностика батьківського вигорання за опитувальником Н. Водоп'янової і К. Старченкової у модифікації І. Єфімової.

В нашому дослідженні прийняли участь фахівці, що працюють з дітьми з РАС протягом 10 років (22 особи) – ЕГ1; фахівці, що працюють в звичайній школі з дітьми з нормальним онтогенезом протягом 14 років (22 особи) – КГ1; батьки, що виховують дітей з РАС віком до 11 років (22 особи) – ЕГ2; батьки що виховують дітей з нормальним онтогенезом до 11 років (22 особи) – КГ2.

Аналіз отриманих даних показує, що у всіх респондентів досліджуваних груп сформовані зрілі способи поведінки. Це означає, що в стресових ситуаціях їх поведінка спрямована на вирішення проблем, а не на емоційне реагування і паніку. Кожен з них не схильний до уникнення проблем.

За результатами дослідження емоційного вигорання фахівців и батьків, ми зробили наступні висновки: ступень емоційного вигорання у педагогів, що працюють в звичайній школі, вище ніж у фахівців, які працюють з дітьми з РАС, тобто в КГ1 вище ніж в ЕГ1, і навпаки в групі батьків дітей з РАС емоційне вигорання вище ніж у батьків дітей з нормальним онтогенезом, в ЕГ2 вище ніж КГ2. Розглядаючи результати за показником деперсоналізації, тобто посилення негативізму, цинічність установок і почуттів по відношенню до учнів або до своїх дітей, можна сказати, що у КГ1 вище ніж в ЕГ1, в батьківських групах нашої вибірки деперсоналізація також в КГ2 вище ніж ЕГ2. Аналізуючи показник редукції ми зробили висновок, що більш високий відсоток осіб, що занижують свої компетенції в КГ1 в порівнянні з ЕГ1, та в ЕГ2 вище ніж в КГ2.

Узагальнюючи отримані результати, ми зробили висновок, що у своєму загальному показнику професійне вигорання у КГ1, яка складається зі спеціалістів, які працюють у звичайній школі, вища, ніж у ЕГ1, яку репрезентують спеціалісти, які працюють з дітьми з РАС. І навпаки, оцінюючи батьківське вигорання, ми отримали, що в ЕГ2, батьки дітей з РАС, ступінь батьківського вигорання вищий, ніж у КГ2, батьків дітей з нормальним онтогенезом. І виходячи з отриманих результатів можемо сказати, що найбільш вразлива категорія з оточення дітей з РАС є група батьків, які виховують дітей з розладом аутистичного спектру й вона потребує максимальної уваги в у плані створення профілактичних методів батьківського вигорання.

Наступним кроком нашої роботи є розробка дієвого інструменту із психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з розладом аутистичного спектру, що вирішуватиме завдання запобігання виникнення емоційного вигорання та подолання наслідків деструктивних психоемоційних процесів.

Калачова Олена
студентка ІV курсу
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.7-053.5:316.61

ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ У СТУДЕНТІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Актуальним питанням сьогодення є проблема мотивації навчання у студентів юнацького віку в умовах карантинних обмежень. Із розповсюдженням пандемії COVID-19 більшість університетів країни були вимушені перевести студентів на дистанційне навчання у різних його формах. Дистанційне навчання-майже єдиний формат ,за допомогою якого можна отримати освіту в умовах

самоізоляції, але проблемою такої форми навчання можна назвати те, що студенти вимушені долати психологічні бар'єри без підтримки викладачів та одногрупників.

Мотиваційна сфера особистості досліджується у роботах зарубіжних та вітчизняних вчених. Зарубіжні вчені (Г. Олпорт, А. Маслоу, Дж. Гілфорд і Р. Кеттел, Г. Мєрфі) розглядають проблеми мотивації з точки зору біологізаторського підходу та висувають на перший план неусвідомлений характер даного процесу. Роботи вітчизняних вчених (В.Г. Леонтєв, В.І. Ковальов, А.А. Файзуллаєв, В.К. Вилюнас, П.В. Сімонов, Д.Н. Узнадзе, П.М. Якобсон) ,навпаки, присвячені дослідженню свідомих мотивів поведінки, які піддаються регулюванню, ніж мотивації поведінки в цілому.

Розглядаючи поняття « мотивації» та «мотиву» дослідники дійшли до висновку, що «мотивація особистості» більш ширший термін, який позначає систему факторів, детермінуючих поведінку, та може виступати у якості характеристики процесу, який стимулює та підтримує активну поведінку особистості. Навчальна мотивація у загальному сенсі виступає різновидом мотивації людини, включеної до діяльності навчання. Мотивація до навчання у юнаків визначається наступними специфічними факторами: 1) освітньою системою та освітнім закладом, де відбувається навчальний процес, 2) суб'єктивними особливостями учня студента (вік, стать, інтелектуальні можливості, самооцінка та взаємодія з іншими учасниками освітнього процесу), 3) особливості навчального предмету. Виходячи з сучасних психологічних уявлень під терміном « мотиваційна сфера особистості» ми розуміємо таку сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію та виражають спрямованість людини.

На даний момент нами проводиться дослідження серед студентів I-IV курсів Маріупольського Державного Університету, **метою** якого є визначення взаємозв'язку між актуальним рівнем навчальної мотивації особистості юнаків та переходом на дистанційний формат навчання.

Об'єктом дослідження виступає мотиваційна сфера особистості, а предметом- умови формування навчальної мотивації у юнацькому віці.

Гіпотеза дослідження передбачає, що рівень актуальної навчальної мотивації пов'язаний з переведенням студентів на дистанційне навчання під час пандемії.

У ході дослідження використовуються такі методи як аналітична обробка інформації психологічної наукової літератури; методика для діагностики навчальної мотивації студентів (А.А. Реан і В.А. Якунін, модифікація Н.Ц. Бадмаєвої); «Мотивація на досягнення успіху» Т. Елерс; кореляційні методи обробки отриманих даних.

Висновки. Дане дослідження спрямоване на визначення проблем мотивації до навчальної діяльності студентів в умовах карантинних обмежень, зв'язку між актуальним рівнем мотивації та перебуванням на дистанційному

навчанні, характеризує особливості мотиваційної сфери особистості, які відіграють велику роль в успішній навчальній діяльності юнаків.

Малихіна Тетяна,
кандидат психологічних наук, доцент
Бердянський державний педагогічний університет

УДК 159.923.2

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК САМОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ МОЛОДІ

Сучасні виклики суспільства визначають нові орієнтири особистості, що актуалізує проблему самоєфективності особистості та її вплив на побудову траєкторії життєвого шляху. Особливого значення вказане набуває в період юнацтва, коли приймається рішення про вибір подальшої траєкторії самореалізації, розвитку життєвої перспективи.

Феномен самоєфективності був предметом дослідження у багатьох теоріях поведінки. У науковий обіг поняття «самоєфективність» ввів А. Бандура, визначаючи її як віру людини у свою здатність ефективно виконувати певні дії [1]. Низка авторів (L. Abramson, M. Seligman, J. Teasdale, H. Heckhausen) визнають відмінність між уявленням про власну ефективність та очікуванням результатів [2]. Емпірично доведено, що сприйняття власної ефективності, на відміну очікувань щодо результатів, має прогностичну цінність й дозволяє з великою точністю передбачити власну поведінку (J. Maddux, L. Norton, C. Stoltenberg) [2]. Маючи здатність до передбачення, людина може уявити майбутні результати і реалізувати їх. Образ майбутніх результатів є метою активності, спрямованої на досягнення цілі. Цілі служать стандартами, з якими людина порівнює свої досягнення та свою поведінку. У зв'язку з цим самоєфективність сприймається, як когнітивна оцінка системи уявлень, що регулює дії, спрямовані на досягнення певних цілей [2]. На відміну від самооцінки, самоєфективність – це уявлення не про власні цінності, а про здатність здійснювати дії. Виникнення цих уявлень збігається з моментом, коли особистість починає усвідомлювати зв'язок між власними діями та їх результатами у зовнішньому світі. Як пише А. Бандура, уявлення про свою ефективність пов'язане з досвідом поведінкових досягнень [1]. Недостатній рівень почуття власної ефективності задля досягнення необхідної поведінки може сприяти зниженню активності суб'єкта. Суб'єкт, впевнений у своїх здібностях, також може знизити активність, оскільки очікує, що його поведінка не матиме ефекту на оточуючих людей, або він буде покараний. Ці два незалежні джерела очікування безпорадності мають зовсім різні причини. Щоб позбавитися почуття безпорадності, заснованої на самоєфективності, слід розвивати компетенції та очікування персональної ефективності.

Метою дослідження виступило виявлення взаємозв'язку між показниками самоефективності та параметрами життєвої перспективи молоді.

Проведене емпіричне дослідження серед студентів Бердянського державного педагогічного університету дозволило виявлено три рівні здатності до самоефективності: високий, середній та низький.

До групи з високим рівнем (10%) самоефективності ми віднесли студентів з адекватною оцінкою власних здібностей, очікуванням успіху у діяльності та соціальних відносинах; задоволеністю собою, усвідомленням власних слабких та сильних сторін. Цей рівень взаємопов'язаний із високою самоповагою, що проявляється у задоволенні собою, своїми досягненнями, усвідомленням своїх переваг та недоліків, обґрунтованістю та послідовністю щодо власних можливостей та цілей. Студенти з високим рівнем самоефективності використовують конструктивні стилі поведінки у складних життєвих ситуаціях, вони впевнені та соціально адаптовані. У цих студентів спостерігається суб'єктивне задоволення власним життям, визначеність життєвих перспектив. Вони здібні керувати своїм життям, проектувати та реалізовувати задумані плани.

Середній рівень самоефективності має 76% студентів. Це студенти з незбалансованим проявом позитивного та негативного оцінювання власних можливостей у різних життєво значущих сферах, вони мають сумніви, щодо здатності досягати успіху. У них спостерігаються знижена здатність до адаптивної та конструктивної соціальної компетентності, коливання проявів впевненості та ініціативи, відволікання від реальних контактів. Також наявна неузгодженість у плануванні діяльності, орієнтація на процес виконання діяльності, а не на її результат та нестійка наполегливість. Прояв самоповаги на цьому рівні виявляється в чергуванні позитивних і негативних думок щодо власної особистості, сумніви у здатності викликати повагу оточуючих, досягати успіху і як наслідок поява тривожності. У разі стресової ситуації є спроби компенсації негативних емоцій або звернення до інших за підтримкою. У студентів цієї групи у визначенні життєвих перспектив переважають почуття обов'язку та відповідальності.

Групу з низьким рівнем самоефективності становили 14% досліджуваних. Для них характерна занижена оцінка своїх здібностей, байдужість до власних успіхів; зосередження на недоліках, що призводить до зниження самоповаги; неспроможність конструктивно вирішувати проблеми. На цьому рівні простежується надмірна фіксація на власних недоліках, зниження самоповаги та впевненості у своїх силах, виникає соціальний страх, що призводить до уникнення активних форм самовираження та гальмування особистісного зростання. Подібне самовідчуття свідчить про проблеми становлення життєвого простору досліджуваних й детермінує труднощі та обмеження самореалізації у майбутньому.

Встановлено, що відчуття власної ефективності впливає на проектування власних життєвих планів та на когнітивну оцінку можливостей їх реалізації, що закладає контур образу бажаного майбутнього. Загальна самоефективність у

найширшому сенсі дозволяє справлятися з різними стресовими ситуаціями. Впливаючи на поведінку людини, вона виступає психологічним предикатом успішності у різних сферах діяльності. Підвищуючи рівень самоефективності, можна активувати прийнятні форми поведінки, позитивне ставлення до життя в цілому, що сприятиме побудові загальної життєвої перспективи.

Николаєва Валентина
д. держ. упр., доцент, завідувач кафедри
соціального управління
Донецький державний університет управління

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Актуальність. З розвитком цивілізації кількість надзвичайних ситуацій, на жаль, з кожним роком зростає. Як правило, будь-яка надзвичайна ситуація пов'язана з небезпекою для життя і здоров'я людини. Це закономірно викликає в нього почуття страху, розгубленості, найчастіше визначає неадекватну поведінку. Емоційні реакції, що виникають у зв'язку з побоюваннями за своє життя і життя оточуючих, є результатом впливу сильних подразників, які неминуче з'являються при стихійних лихах, катастрофах або великих аваріях.

Психічна реакція особистості на екстремальні умови, особливо у випадках значних матеріальних втрат і загибелі людей, може надовго позбавити людину здатності до раціональних вчинків та дій. Однак слід зазначити, що в будь-яких, навіть найважчих умовах 12–15 % людей зберігають самовладання, правильно оцінюють обстановку, чітко і рішуче діють відповідно до ситуації. Це визначається рівнем їхнього психологічного захисту, що формується в повсякденних умовах.

Дослідженням особливостей поведінки особистості в умовах надзвичайної ситуації, вивченням проблем керування стресом займалися вчені: Д. Бородін, О. Варга, О. Гнездилов, С. Гремлінг, Є. Гриневич, Б. Дейтс, В. Маришук, В. Решетніков, А. Antonovsky, А. Baum, С. Beningt, R. Bryant та ін.

Мета дослідження: дослідження і порівняння форм реакцій особистості на надзвичайну ситуацію.

Існує дві форми реакції особистості на надзвичайну ситуацію – пасивна та активна. Відчуття небезпеки в одних перетворюється на почуття приреченості, робить людину абсолютно безпорадною, розгубленою і нездатною до цілеспрямованих дій, у тому числі і до активного захисту. В інших людей загрозлива обстановка здатна викликати загальне піднесення духовних і фізичних сил, спонукати їх виконувати свої завдання наполегливіше, точніше і швидше, не знаючи втоми. Частина людей інстинкт самозбереження підштовхує до втечі від загрозливих обставин і факторів зовнішнього середовища, а інших, навпаки, мобілізує до активних дій у відповідь.

Оцінюючи травмуючий вплив окремих несприятливих факторів, що виникають у небезпечних життя ситуаціях, на психічну діяльність особистості, слід розрізнити психоемоційні (нормальні) реакції людей на екстремальну ситуацію і патологічні стани.

Для перших характерна психологічна зрозумілість реакції, її пряма залежність від ситуації і, як правило, невелика тривалість. При таких реакціях зберігаються працездатність (хоча вона і знижується), можливість контакту з оточуючими і критична оцінка своєї поведінки. У літературі такі реакції позначаються як стан стресу, психічної напруженості тощо. Психопатологічні ж розлади є хворобливими станами, що практично повністю виводять особистість з ладу та потребують спеціальної допомоги.

Хоча надзвичайні ситуації розрізняються за своїм характером, а кожен індивід по-своєму реагує на ситуацію, що склалася, можна зробити деякі узагальнення щодо типових реакцій людей. Зазвичай ці реакції групують відповідно до стадій ситуації, які слід розділити на період застереження, період надзвичайної ситуації і період відновлення і відновлення стійкого порядку життя.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Існує зв'язок несприятливих соціально-психологічних наслідків надзвичайних ситуацій та факторів ризику, що характеризують надзвичайну ситуацію. До об'єктивних характеристик надзвичайних ситуацій, що підвищують рівень уразливості особистості, належать: раптовість виникнення; масштабність; природний чи антропогенний характер надзвичайної ситуації; сила та тривалість впливу негативних факторів; ступінь своєчасності та ефективності надання допомоги постраждалим. На вираженість психологічних наслідків надзвичайної ситуації впливають також суб'єктивні показники індивіда: вік; гендерні психофізіологічні особливості; психосоматичний статус організму; психотравмуючий досвід; особиста фінансова стабільність; психологічна та фізична готовність до дій у надзвичайній ситуації, а також семантика психотравми.

Надзвичайна ситуація небезпечна життя і здоров'я, несприятлива для функціонування психіки особистості. Фактори, що породжують психічну напруженість, можуть в одних випадках позитивний оказати вплив на особистість, а в інших – негативний, дезорганізуючий вплив. Нас цікавить ресурсний стан в екстремальних ситуаціях, тому розглянемо позитивні, що мобілізують зміни в емоційній, пізнавальній та поведінковій сфері особистості, що викликаються впливом таких ситуацій.

Необхідно зауважити, що у разі антропогенного характеру надзвичайна ситуація сприймається як безглузда, невинувато жорстока, несправедлива та неконтрольована, люди відчують інтенсивні емоції страху, жаху, безпорадності та зради, спостерігаються гнів та звинувачення на адресу злочинців, ненависть та бажання помститися. Це зумовлює більш високі, порівняно з природними надзвичайними ситуаціями, показники

посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, тривалі реакції горя та важкої втрати, зміна світоглядних установок (руйнування ілюзій безпеки та справедливості устрою світу, позитивного сприйняття людства, особистості).

Висновки. Таким чином психологічні наслідки дії надзвичайної ситуації на особистість можуть бути як мобілізаційного, так і руйнівного характеру. У той же час, незважаючи на весь трагізм надзвичайних ситуацій та їх несприятливі наслідки для психічного здоров'я особистості, вони відкривають можливості для створення стійких систем охорони психічного здоров'я для всіх, хто потребує.

Павленко Галина
студентка IV курсу
спеціальності «Соціальна робота»
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
науковий керівник: Александров Денис
доктор психологічних наук,
професор кафедри соціальної роботи
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК 364-7

ПОТРЕБА У НАСТАВНИЦТВІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. Сьогодні в століття інновацій в сучасному світі ми все частіше повертаємось до думки про необхідність відродження такого явища, як наставництво. На початку 90-х років відбулася зміна цінностей та життєвих пріоритетів, все це призвело до того, що формально наставництво припинило своє існування, однак не перестало бути актуальним. В результаті зараз ми маємо відрив одного покоління від іншого. В часи незалежності українське суспільство стикається з новими викликами, а саме: воєнні дії на території України, нестабільна соціально-економічна ситуація, пов'язана із зuboжінням сімей, безробіття обох або одного з батьків, тривала відсутність батьків, через виїзд за кордон на заробітки, розлучення батьків, маргінальний спосіб життя батьків, адикції, різноманітні форми насильства, спрямовані на дітей, раннє або позашлюбне материнство, несприятливий психологічний клімат в сім'ї. Усі ці причини безпосередньо впливають на українську сім'ю і, як наслідок, спричиняють значну кількість негативних явищ, з яких найшвидше поширюється біологічне і соціальне сирітство. Тому соціальне наставництво є актуальним та необхідним напрямом соціальних послуг для гармонійного формування молодого покоління, яке містить ресурс для культурного та духовного збагачення підлітків, адже володіє високими виховним потенціалом.

Мета дослідження: виявлення актуальності потреби у соціальному наставництві підлітків, а також окреслення його пріоритетних напрямів у сучасних умовах. Об'єкт дослідження – послуги соціального наставництва. Предмет дослідження – усвідомлення потреби соціальних наставників серед підлітків в Україні.

Результати теоретичного аналізу проблеми. В процесі нашого дослідження ми проаналізували наявність потреби у соціальному наставництві серед підлітків. Базою нашого дослідження став: культурно-мистецький центр Дарницького району міста Києва, а саме підлітковий клуб “Стежинки добра”. У опитування взяло участь 30 підлітків віком від 14 до 18 років. Ми проаналізували потреби підлітків і з’ясували, що послуга соціального наставництва може стати відповіддю на запит молодих людей, а також профілактикою криміналізації підлітків та прикладом або допомогою у формуванні культурних і моральних цінностей, що в майбутньому призведе зміцнення інституту сім’ї і зменшення кількості підлітків, що потрапляють у категорію соціальних сиріт.

Результати емпіричного аналізу проблеми. Нами було розроблено інструментарій для вивчення потреб підлітків стосовно соціального наставництва. При виборі методів дослідження ми прагнули, щоб вони дозволяли кількісно фіксувати якісні особливості вимірюваних нами параметрів, були надійними й доступними у використанні. Тому ми надали перевагу методу анкетування в нашому дослідженні. Авторська анкета складалася з 16 питань, сформованих таким чином, щоб дізнатись наявність або відсутність потреб у послугі соціального наставництва. Для більш зручної систематизації даних анкета була розподілена на три змістовні блоки анкети:

I блок містить загальні питання, містить загальну інформацію про підлітка та його соціальну ситуацію.

II блок спрямований на кількісні показники, які описують потребу підлітків у соціальному наставництві.

III блок має відкриті запитання та допомагає з’ясувати особисту думку респондентів стосовно розуміння хто такий наставник.

За допомогою розробленого нами інструментарію у процесі інтерв’ювання можна визначити такі аспекти досліджуваної проблеми:

- ознайомленість підлітків з поняттям наставник та наставництво;
- виявлення впливів старших людей на підлітків;
- ставлення до наставництва;
- актуальність потреб у наставництві серед підлітків;
- орієнтовні компетенції наставників;
- проблеми, які можуть виникнути при реалізації наставництва.

Заключною роботою в цьому етапі було переведення отриманих результатів в програму для систематизації та обробки даних. В ході анкетування ми дізналися, що: Більше 70% вважають необхідним мати наставника підліткам. Понад 70% вважають необхідним мати наставника своїм друзям чи однокласникам 80% вважають, що сучасна молодь має потребу в наставниках. Окрім того, 80% вважають соціальне наставництво хорошим методом профілактики криміналізації підлітків та запобіганню появі шкідливих звичок. Більше 65% підтримують створення посади соціального наставника.

Висновки дослідження. В ході проведеного дослідження були розкриті поняття, види, напрями наставництва, а також виявлені проблеми, які можуть

виникнути під час надання послуги соціального наставництва підліткам. Прослідковано, що підлітки дуже добре розбираються в тому хто такі наставники і вдало дають визначення цьому поняттю. Уявлення підлітків про наставництво, його вид та форму, допомогли нам зрозуміти як має надаватись ця послуга, якими компетенціями має володіти соціальний наставник та яких проблем у роботі ми можемо запобігти. Ми з'ясували, що послуга соціального наставництва може стати відповіддю на потреби молодих людей, а також профілактикою криміналізації підлітків та прикладом або допомогою у формуванні культурних і моральних цінностей, зміцнення інституту сім'ї і зменшення кількості підлітків, що потрапляють у категорію соціальних сиріт. На підставі проведеного дослідження була доведена актуальність послуг соціального наставництва серед підлітків, на підстав чого були розроблені первинні рекомендації щодо пріоритетних напрямів реалізації наставництва.

Ревякіна Оксана

Практичний психолог, фахівець (консультант)
Інклюзивно-ресурсного центру Волноваської
міської територіальної громади Донецької області

УДК 159.922.76

КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ ІЗ СИНДРОМОМ ТУРЕТТА

Актуальність. Тики є актуальною проблемою дитячої неврології та патопсихології. Останнім часом зросла кількість дітей із тиковими розладами і нагальним питанням є корекція поведінкового та емоційно-вольового стану таких дітей.

Результати аналізу проблеми. Тики – це одне з найчастіших неврологічних порушень у дітей, яке проявляється у вигляді різких, неконтрольованих рухів або звуків. Наприклад, дитина, що страждає від тиків, може швидко й багаторазово кліпати або рухати мимоволі плечима. Кожна людина відчуває тики по-різному та може страждати від неконтрольованих рухів або звуків. Американська академія дитячої та підліткової психіатрії стверджує, що на даний розлад страждають до 10 % дітей у дошкільному та молодшому шкільному віці (AACAP, 2012). Відповідно до Керівництва з діагностики і статистики психічних розладів (DSM-5) виділяють минущі тики, хронічні тики та синдром Туретта.

Згідно МКФ-10, синдром де ла Туретта – це різновидність тикового розладу, при якому спостерігаються (чи спостерігались) численні рухові тики і один чи більше голосових тиків, хоча вони не завжди проявляються одночасно. Розлад, як правило, зберігається і в зрілому віці. Голосові тики часто множинні, з вокалізаціями, що повторюються, з покашлюванням, рохканням; можуть використовуватися непристойні слова чи фрази. Іноді має місце ехопраксія, яка може носити непристойний характер (копропраксія).

За думкою Драб Я.М., тики можуть ставати причиною надлишкової уваги до дитини, а це певною мірою позначається на її емоційному стані – вона починає відчувати свій дефект. Деякі діти, перебуваючи у громадських місцях, намагаються придушити прояв нервового тиків зусиллям волі. Це призводить до зростання психоемоційного напруження, внаслідок чого нервовий тик стає більш вираженим. До того ж можуть з'являтися нові тики.

Методами корекції при синдромі Туретта можуть бути медичний та психотерапевтичний. Розглянемо психологічну корекцію як дієвий метод терапії при простих моторних тиках. Медичний (практичний) психолог передусім має пояснити батькам, що сприятливе оточення в родині, захист дитини від впливу провокуючих факторів є дуже важливими складовими у лікуванні дитини. Конфліктні ситуації, що виникають в родині, слід вирішувати спокійно, без психологічного та фізичного насильства.

Тики зазвичай впливають на навчання дитини, вважається, що дієвим методом психотерапії може стати поєднання когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) та медикаментозних моделей терапії. Дитину вчать контролювати та управляти своїми емоціями та тиками у складних психологічних обставинах, оскільки стрес може погіршити тики або зробити їх частішими, але на практиці це має незначний результат. При використанні КПТ дитину можна навчити технікам, які можуть допомогти їй зменшувати рівень тривожності та впливу тиків. Зокрема, гарні результати дає м'язова релаксація за Джейкобсоном та дихальні вправи. Ці техніки допомагають зняти емоційне та м'язове напруження.

Препарати призначаються лікарем-неврологом залежно від клінічної картини і даних додаткового обстеження. Базова терапія тиків включає дві групи препаратів: ті, що мають протитривожну дію, й ті, що зменшують вираженість рухових проявів. Цю терапію можна доповнити препаратами, що покращують обмінні процеси в мозку, судинними препаратами, вітамінами. Крім того, можуть бути призначені ліки, які знижують рівень дофаміну в головному мозку.

Тривалість медикаментозної терапії після зникнення тиків становить 6 місяців, потім можна повільно зменшувати дозу препарату аж до повної відміни. Тики, що з'явилися у віці 6-8 років, зазвичай проходять безслідно. Ранній початок тиків (3-6 років) характерний для тривалого перебігу, аж до підліткового періоду, коли їх прояви поступово зменшуються. Варто пам'ятати, якщо тики з'являються до 3-х років, вони можуть бути симптомом важкого захворювання. У цьому випадку обов'язковим є ретельне обстеження дитини.

Варто пам'ятати, що дитина не може контролювати тики та частоту їх проявів.

Висновки. Таким чином, корекція емоції сфери у дітей із синдромом Туретта є ефективною при умові використання КПТ та інших видів терапії. Завдання практичного психолога полягає в тому, щоб провести батькам психоедукацію щодо розвитку дитини з наявністю симптому та розвивати соціальні навички дитини, вчити дитину технікам емоційної стабілізації та релаксації.

УДК 159.944-051:37

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПЕДАГОГА В УМОВАХ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ

Актуальність. Сучасний світ надає людині можливість індивідуального самовираження, інноваційної активності та висуває підвищені вимоги до психоемоційної стійкості людини, рівня її психічного здоров'я. На початку 2020 року вчителі, учні й навіть батьки учнів були змушені перейти до дистанційного навчання, швидко засвоювати нові інструменти та формати роботи, у той же час знаходячись під сильним тиском зовнішніх обставин, пов'язаних з пандемією COVID-19.

Формат навчання не відмінює необхідність / обов'язковість виконання вчителем освітньої програми, не зважаючи на власні тривоги, які викликає пандемія, підтримувати учнів, стимулювати їх до навчання. Новий дистанційний формат роботи впливає на життя людини. Такі обставини формують ситуацію дистресу та напруги для викладачів, що має негативні наслідки, пов'язані з їх психічним здоров'ям.

Метою дослідження виступає нагальна потреба проаналізувати особливості переживання вчителем стресової ситуації та надання практичних рекомендацій щодо підтримки рівню психічного здоров'я особистості вчителя.

Результати дослідження. Психічне здоров'я — згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, це стан благополуччя, при якому людина може реалізувати свій власний потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти. За даними UK Surgeon Journal (1999), психічне здоров'я - це успішне виконання психічної функції, результатом якої є продуктивна діяльність, встановлення відносин з іншими людьми та здатність адаптуватися до змін та справлятися з несприятливими обставинами.

Події сьогодення вплинули навіть на найстабільніші ланки суспільства, такі як: школи, університети, державне управління тощо. Через ці події людство було вимушено адаптуватися до нових умов, і працівники освітньої сфери не є виключенням. Діти повинні отримувати освіту, на щастя, у сучасному світі інноваційних технологій в учнів є можливість продовжити навчання з безпекою для власного здоров'я. Але які наслідки у такого швидкого переходу до нового дистанційного формату освітнього процесу?

Більшість вчителів були вимушені освоювати нові технології, програми та засоби викладання, і все це у дуже короткий проміжок часу та у незвичних для праці умовах, під впливом переживань для власне здоров'я та здоров'я близьких. Все невідоме викликає відчуття фрустрації та напруги, що знаходить відображення на емоційному стані особистості. Емоційний стан чине вплив на усі сфери життя людини, на її працездатність, самопочуття, мотивацію до

діяльності тощо. Також емоційний стан впливає на психічне здоров'я людини, яке потрібно для збереження цілісного емоційного ставлення до себе та світу, перетворення негативних емоцій та здатності до можливості адаптуватися в мінливій ситуації й достатньо швидко відновити сили після кризи чи стресової ситуації. Психічне здоров'я викладачів дуже важливо, бо це є запорукою можливості реалізувати свій власний потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно працювати. Але у сучасних умовах зберегти його стає складніше, саме тому так важливо пам'ятати про необхідність збереження позитивного настрою, відчуття надії та психологічної рівноваги.

За даними наших досліджень ми з'ясували, що у більшості викладачів під час дистанційного навчання зменшилася мотивація до праці та з'явилися ознаки професійного вигорання. Хоча вчителя добре засвоїли інноваційні технології, та нові методи викладання, в них переважають почуття суму, напруги, втоми, стресу та тривожності.

Дослідження цієї проблеми дає нам можливість стверджувати, що дистанційне навчання за умов відсутності емоційного контакту, збільшення навантаження та несподіваної необхідності засвоєння нових методів викладання, має негативний вплив на емоційний стан особистості викладача. Вміння розподіляти час, навички саморегуляції, заняття спортом та відпочинок сприяють психологічній адаптації до нових умов.

Висновки. Наша продуктивність залежить від нашого настрою, який знаходиться в руках самої людини і не залежить від зовнішніх факторів. Тож, наступні рекомендації можуть бути корисними для збереження психічного здоров'я вчителя: думайте позитивно, виїздіть на природу, радійте дрібницям, досліджуйте нове, зробіть добру справу, наведіть порядок, мандруйте, спілкуйтеся з тваринами, займіться творчістю, частіше бувайте на сонці – турбуйтеся про себе!

Харитинюк Вікторія
старший викладач
кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.923.33-056.49

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗА УМОВИ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

Актуальність. Актуальним завданням сьогодення є аналіз поняття соціальної норми. Соціальні норми присутні в будь-якому суспільстві, вони мають різноманітні форми та зміст, можуть бути формалізовані, тобто такі, що визначені правилами, інструкціями та законами, однак частіше за все, їх формує само суспільство. Проте найчастіше вони існують у таких формах суспільної свідомості, як народні традиції, соціальні настанови, громадська думка.

Оскільки на сучасному етапі відбуваються суттєві зміни в суспільстві, зумовлені ситуацією пандемії Covid-19, то ми спостерігаємо й зміни в поведінці, і в соціальних нормах. Виходячи з цього, зміна соціальних норм в контексті девіантної поведінки є актуальною.

Метою нашого дослідження є визначення умов змін соціальних норм та особливості прояву девіантної поведінки за цих умов.

«Норма» – «загальновизнане узаконене у певному соціальному середовищі встановлення; правило поведінки людини у суспільстві» (Словник сучасного російського літературного мови), «узаконене встановлення, визнаний обов'язковим порядок, лад чогось» (Словник іноземних слів, стор.346). В. І. Даль писав, що норма – це «загальне правило, якому має слідувати у всіх подібних випадках, зразок або приклад»

Норма – це явище групової свідомості у вигляді розділених групою уявлень із вимогами членів групи до загальної поведінки із врахуванням їх соціальних ролей, які створюють оптимальні умови побуту, з якими ці норми взаємодіють, і відтворюючи формують його (Платонов, 1986).

Виходячи із порівняльного аналізу різних визначень і толкувань терміну «норма», визначаємо, що норма є правилом, яке регулює поведінку та діяльність людини в цілому або окремі її компоненти – дії, операції (тобто є належним).

Соціальні норми регулюють відносини між людьми. Соціальна норма – це сукупність вимог та очікувань, які висуває соціальна спільність до своїх членів з метою регулювання діяльності та відносин (Клейберг, 2001). Соціальні норми грають неocenенну регулятивну роль у житті будь-якого суспільства. Вони створюють нормативно-схвалюване поле діянь, бажаних для даного суспільства на даний час, тим самим орієнтуючи особистість у її поведінці. Вони виконують функцію контролю з боку суспільства, є зразком, інформують, дозволяють оцінювати поведінку, прогнозувати її.

Поведінка особистості, що відхиляється - це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим або офіційно установленим соціальним нормам (законам, правилам, традиціям та соціальним установкам). Визначаючи девіантну поведінку як поведінку, що відхиляється від норм, слід пам'ятати, що соціальні норми змінюються, що надає поведінці, яка відхиляється, історично минулий характер (Змановская, 2007).

В сучасних умовах ситуація тотальної пандемії, в якій опинився всесвіт, впливає на соціальні норми, змінює їх, що, в свою чергу, впливає на прояв девіантної поведінки, зі зміною особливостей взаємодії спостерігається зміна соціальних норм. Наприклад, підлітки дуже швидко замінюють офлайнове середовище на онлайнове і живуть там за своїми неписаними законами, часто беручі за приклад «нормованої» поведінки агресивність, жорстокість, тощо. Неприйнятні раніше форми спілкування, навчання тепер сприймаються як адекватні форми взаємодії. По суті, ми маємо справу з новими засобами налагодження комунікацій. Ця зміна комунікативних форм змінює сам зміст спілкування. Подібні зміни, безперечно, приводять к суттєвим якісним

метаморфозам у структурі всього суспільства, накладають відбиток на поведінкові стандарти і навіть змінюють менталітет.

Висновки. Таким чином, внаслідок трансформації життєвого простору з'являються нові соціальні норми, нова система цінностей, нові пізнавальні та практичні пріоритети, їх роль у суспільному устрої виявляється тим безпосереднім впливом, за яким ці цінності здатні впливати на соціальну поведінку людини.

Динис Анастасія
студентка ОС «Магістр»
Мукачівський державний університет
науковий керівник: Штих Ірина
кандидат психологічних наук, старший викладач
Мукачівський державний університет

УДК 159.922.7:364.63:373(043.2)

ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Актуальність дослідження. Розбудова системи освіти відбувається у складних соціокультурних умовах та в ситуації загострення негативних явищ в освітньому середовищі. Сучасний життєвий контекст не виключає явища насильства з процесів навчання і виховання. Зокрема, майже в кожному закладі освіти існує проблема булінгу. Булінг (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) – це форма психічного насильства у вигляді утиску, дискримінації, цькування, бойкоту, дезінформації, псування особистих речей, фізичної розправи тощо. Це поняття означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного та психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або інших дітей, які не здатні захистити себе в даній ситуації.

Дослідження впливу насильства на особистість в ранньому юнацькому віці, коли образ Я як продукт самосвідомості проходить важливий етап розвитку є особливо актуальним. В цей віковий період вплив будь-якого виду насильства накладає на особистість свій відбиток. Дослідження самого феномену насильства в освітньому середовищі, його витоків, форм і причин, є особливо актуальним у зв'язку з тим, що воно здатне руйнувати безпеку освітнього середовища і негативним чином позначатися на побудові міжособистісних відносин між суб'єктами освітнього процесу та розвитку особистості того, хто навчається.

Метою дослідження є вивчення психолого-педагогічних умов запобігання булінгу та особистісних характеристик учнів – учасників булінгу. Об'єкт дослідження – явище булінгу в закладах освіти. Предмет дослідження – психолого – педагогічні умови запобігання булінгу в закладах освіти.

Результати емпіричного аналізу проблеми. Проведене нами емпіричне дослідження із використанням авторської анкети, методик визначення рівня агресії, стратегій поведінки в конфлікті, суб'єктивного локусу контролю

показало, що ситуація булінгу в освітньому середовищі носить тривалий і систематичний характер і проявляється в таких формах як приниження, плітки, інтриги, загрози, а часом вчинення булінгу стається під час перерви або до і після уроків. За нашими даними акт булінгу спостерігали 71% опитуваних дівчат і 46,6% хлопців. Найбільше актів булінгу діти спостерігали в шкільному приміщенні, на шкільному подвір'ї, в приміщенні класу. Безпосередню участь у булінгу брали участь 7,1% дівчат і 40% хлопців. Жертвами булінгу визнали себе 21,4% дівчат і 13,3% хлопців. У безпеці в своєму класі почувають себе 64,3% дівчат і 86,7% хлопців. Отже, шкільне середовище є менш безпечним саме для дівчат.

Виявлено, що дівчата більш толерантні до прояву насильства, ніж хлопці. 43% вказало, що жертва може бути сама винна у скоєнні над нею булінгу. Серед хлопців цей показник 13%. Щодо проявів агресії, то частіше в даному середовищі практикується підозрілість, фізична та вербальна агресія, роздратування, найменше – почуття провини. Проте ці показники на середньому рівні, а не на високому. Індекс ворожості вищий у дівчат, як і індекс агресивності. За шкалою інтернальності ми виявили, що існує кореляція між індексом інтернальності й показником вербальної агресії у даній вибірці. Отже, агресія переважно проявляється приховано, внутрішньо – роздратуванням, образою, вербальною агресією, почуттям провини. Щодо стилів поведінки в конфлікті, то у нашій вибірці переважає компроміс, а найменше – суперництво.

Ми виявили однозначно гендерні відмінності у ставленні до насильства в освітньому середовищі. Гендерні стереотипи також нерідко стають причиною насильства в освітній організації. Для хлопчиків-підлітків характерно слідування традиційно прийнятним гендерним стереотипам про те, що якщо вони хочуть бути прийнятими спільнотою однолітків, потрібно бути сильним, владним і жорстоким. А ось уявлення про те, яка поведінка відповідає поняттю «норма», а яке є відхиленням, у них недостатньо сформована.

Висновки. Отримані дані не доводять на пряму схильність до булінгу у осіб досліджуваної вибірки, проте вказують на особливості психічної організації дітей, на їх поведінкові патерни та ризики віктимізації. У будь якому разі профілактична робота із запобігання булінгу та насильству в школі є необхідною у сучасному освітньому середовищі. Пріоритетними напрямками роботи психолога зі школярами повинні стати: зниження проблемних переживань «жертв» в області взаємин з однолітками і протилежної статі, власної особистості і школи; розвиток адекватного розуміння себе, адекватної самооцінки; розвиток умінь у пізнанні інших людей, підвищення впевненості в собі в соціумі, формування навичок оволодіння своїм емоційним станом, зняття емоційної напруги.

Рівень віктимізації і поширеність насильства в шкільному середовищі можна значно знизити, проводячи систематичну роботу по подоланню агресії і булінгу в шкільному середовищі, враховуючи соціокультурні чинники, гендерні

та статевої відмінності шкільного клімату, норм і правил поведінки, культури спілкування дорослих з дітьми та підлітками.

Перспективними напрямками подальшого дослідження проблеми є: вивчення мотиваційних, ціннісних особливостей учасників булінгу; дослідження кібербулінгу; уявлень батьків про ситуацію булінгу в освітньому середовищі; дослідженні ситуації булінгу з боку учнів щодо вчителя; дослідження психологічних характеристик вчителя та ін.

СЕКЦІЯ III. ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ЯК ПРАКТИКА ОСВОЄННЯ ТА КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Алмашій Іван

Старший викладач кафедри психології
Мукачівський державний університет

УДК 159.922

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЗАГАЛЬНОУВЕРСИТЕТСЬКИХ СЕМІНАРАХ

Актуальність. Взаємодія у системі «Природа-Людина» стає все більш поширеним з розвитком науково-технічного прогресу. Розвиток науки та можливостей вироблення технологій перетворення природи вимагають вдосконалення процесу формування екологічної культури особистості, зокрема молоді. Екологічний рух набуває нових форм: він спрямовується на вдосконалення правового регулювання питань охорони природи, а також продовжуються акції щодо розв'язання конкретних екологічних проблем на семінарських заняттях у ЗВО.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Дидактичні проблеми і перспективи використання інформаційних технологій у навчанні досліджувала І. В. Роберт; теоретичні основи феномену екологічної культури В. М. Логвиненко. Формуванням екологічної культури молоді висвітлено у працях С. Дерябо, І. Зверева, Б. Ліхачова, В. Панова, В. Ясвіна. Проблеми екологічного виховання молоді у працях Гаць Я. М., Хвіст В. О., Дідков О. О.

Мета: Розглянути характеристику екологічної складової семінарів у ЗВО.

Результати дослідження. Характеристикою екологоприйнятеного стилю життєдіяльності суспільства є поняття екологічна культура, яка окреслює форму такого стилю життєдіяльності та є рушійною (основною) силою у прийнятті рішень щодо взаємодії у системі «Людина-Природа». Культура екологічна – культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи; складається із знання та розуміння екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття громадянської відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі в їх проведенні. Вона є складовою частиною світової культури, в якій властиве глибоке і загальне усвідомлення важливості сучасних екологічних проблем у житті і майбутньому розвитку людства. Свідоме засвоєння й оволодіння екологічною культурою має розпочатись з дитинства, одночасно з засвоєнням положень загальної культури.

Одними з найефективніших наукових заходів у закладов вищої освіти є науково-практичні семінари, які організовуються для студентів та молодих вчених.

Завдання НТ «Наука майбутнього» МДУ:

- залучення осіб, які навчаються та працюють в університеті, до науково-дослідної роботи та створення умов для розкриття їх наукового і творчого потенціалу;

- організація та розвиток співробітництва з іншими вищими навчальними закладами, науковими установами та організаціями, міжнародного наукового і культурного співробітництва;

- надання інформаційної та іншої допомоги студентам, аспірантам, докторантам і молодим вченим МДУ в проведенні наукових досліджень;

- сприяння фаховому працевлаштуванню студентів та аспірантів; - сприяння розвитку молодіжних наукових ініціатив;

- сприяння представленню, захисту і реалізації професійних, інтелектуальних, юридичних і соціально-побутових прав та інтересів студентів, аспірантів та молодих вчених.

Одним із головних завдань науково-практичного семінару є реалізація механізмів екологосоціальної регуляції та екологовідповідної поведінки:

- встановлення та підтримка соціальних зв'язків як в навчальному процесі так і поза ним, гуртування навколо наукової ідеї та її спільне опрацювання з використанням сучасних комунікаційних платформ;

- створення екологічних навчальних програм, в яким презентуються екологічні моделі взаємодії «Природа-Людина» в різних наукових напрямках;

- формування екологічної свідомості та екологічної культури через прийняття екологовідповідних норм, правил та завдань.

Науково-практичні семінари проводяться з дотриманням соціально-психологічних характеристик групи: екологічна спрямованість групи; організованість групи; психологічний клімат групи; референтність; інтелектуальна активність і комунікабельність; емоційна комунікабельність; вольова комунікабельність.

В Мукачівському державному університеті науковим товариством молодих науковців, студентів, аспірантів, докторантів «Наука майбутнього» проводяться також науково-практичні семінари з напрямів дослідження екологічної та економічної психології: «Соціальний медіамаркетинг в освіті», «Екологопросвітницька робота в початковій школі», «Готовність молоді до сімейного життя», «Психологічний портрет підприємця», «Сучасні ігрові форми в екологічному вихованні дітей», «Екологічний та енергетичний менеджмент», «Організація наукової роботи студентів», «Екологічна фотографія».

Висновки. Важливим стає формування у науковця світоглядної позиції сприйняття суспільством екологічність результатів наукового дослідження, а не результатів взагалі. В подальшому є важливи опрацювання бази методичних розробок щодо екологізації наукових заходів для молоді, зокрема науково-практичних семінарів.

УДК 159.923.33

РОЛЬ КУЛЬТУРНОЇ НОРМИ У СТАНОВЛЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗДАТНОСТІ ДО БЛИЗЬКИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

Актуальність. Сьогодні у психологічній науці, як і раніше, не втрачає актуальності проблема переживання любові особистістю. Дослідниками підкреслюється причетність любові до основних сфер людського життя, її визначальне значення для побудови здорових міжособистісних стосунків, для процесу самореалізації та духовного розвитку. Психологи по-різному інтерпретують любов як поняття, залежно від своєї теоретико-методологічної позиції. Ми вважаємо, що особливої уваги вимагає соціокультурна сторона переживання для розуміння особливостей розвитку та формування здатності любити.

Метою дослідження є визначення впливу культурних норм на формування та розвиток здатності любити.

Результати дослідження. В психології любовні стосунки розглядають як особливий вид інтимно-особистісних стосунків, які характеризуються глибиною міжособистісної взаємодії, емоційно-чуттєвими переживаннями, почуттям єдності у вигляді конструкту «Ми» тощо.

Ю. М. Швалб звертає увагу на процес освоєння соціокультурної сторони простору інтимно-особистісних взаємин, яким властива відсутність раціоналізованого соціального нормування цієї сфери стосунків: нормованість є, але культурна. Культурна норма реалізує функцію утвердження ідеалізованої повинності (ціннісно-нормативна сторона прийнятої ідеї) та виражена у міфолого-метафоричній формі. А це означає, щоб набути особистісної здатності любити та бути коханим індивіду необхідно включитися в ритуалізовані форми культурної ідеї кохання (зразки), через внутрішні переживання та діяльнісне утвердження (апробація у реальних взаєминах та взаємодіях).

І. М. Богдановська підкреслює, що зв'язок із соціокультурним досвідом наділяє особистісний сенс любові особливим змістом, який людина свідомо чи підсвідомо сприймає та надалі керується ним у своїх вчинках. Йдеться про міфологізований компонент соціокультурного досвіду як базову глибинну складову сучасної картини світу, що поєднує елементи знань, переконань і вірувань, моральну, естетичну та емоційну оцінки різних об'єктів та явищ дійсності.

Соціальна міфологія, яка, з одного боку, є емоційно забарвленим, чуттєвим уявленням про соціальну реальність, що заміщає й витісняє справжнє знання, а з іншого – може розглядатися як вкраплення міфу в неміфологічну за своєю природою культурну традицію внаслідок свідомого рефлексивного цілепокладання.

Таким чином, міфи стають для людини одним із засобів саморефлексії та самовизначення, за допомогою яких створюється символічна картина дійсності, що поєднує в собі закодований (за допомогою архетипів) соціокультурний досвід й відрізняється суб'єктивною організацією простору та часу, історії та перспективи розвитку.

У соціальних міфах об'єктом міфологізації є реальні люди та любовні стосунки сьогодення та недавнього минулого. Як і всі соціальні міфи, сучасні міфи про кохання створюються певними людьми чи групами людей, несуть у собі видимість правдоподібності та наукоподібності, можуть поширюватись через засоби масової інформації. Нині немає єдиного підходу до виділення типів соціальних міфів про кохання.

С. В. Петрушин зауважує саме на сімейних міфах, серед яких найбільшої популярності здобули міфи «про чарівну силу любові» та міфи «про вічне кохання». Інтегруючись у системі особистісних смислів, традиційна та соціальна міфологія створює не завжди усвідомлену, але реально існуючу «індивідуальну концепцію кохання». Збіг поведінки іншої людини з індивідуальною концепцією і є початковим моментом виникнення закоханості та прихильності.

Висновки. Вивчення міфів про кохання з позицій структурного підходу дозволяє виявити компоненти міфологічного змісту, що поєднує елементи діяльності (внутрішньої чи зовнішньої), що реалізує закладену у ньому схему чи сюжет, що включаються через систему особистісних смислів регулювання життєдіяльності сучасної людини.

Виявлення та усвідомлення свого індивідуального міфу може дати можливість людині змінити, посилити свою здатність до кохання.

Голубова Дар'я
студентка IV курсу
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.7-053.5:316.61

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ПІД ЧАС КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність роботи визначається реаліями часу, тобто періодом всесвітнього карантину, який повністю змінив навчальний процес та сприяв появі нового простору та мотивів для прояву творчого потенціалу підлітка, а саме здатності приймати нестандартні рішення, творчо мислити, зокрема відвідувати додаткових занять.

Слід відзначити, що підлітки відрізняються пізнавальною активністю, появою нових мотивів навчання, що дає змогу самостійною творчо працювати, інтенсивно розвивати креативне мислення, яке впливає на всі інші пізнавальні процеси та інтелект загалом. У цей віковий період також відбуваються зміни й в розвитку самосвідомості, активності становлення особистості.

Старший підлітковий вік пов'язаний із усвідомленням себе, самовизначенням у майбутній професії, будуються довгострокові й короткострокові плани на майбутнє, та цьому сприяють додаткові творчі заняття.

Значна ситуативність, допитливість і поведінкова активність створюють лише видимість нестійкості та розрізненість інтересів підлітка. Одні інтереси, здебільшого, виступають у формі нетривалих, але сильних захоплень, які відтісняють інші. Важливим віковим феноменом виступає створений підлітком ідеал (узагальнений образ) – взірць для свідомого наслідування, критерій оцінки власної поведінки.

Творчий потенціал старших підлітків досліджується у роботах закордонних та вітчизняних вчених. Узагальнюючи теорії та ідеї закордонних вчених, а саме А. Осборн, Н. Лейтес, С. Холл та вітчизняних вчених, а саме Л. Виготський, В. Роменець, В. Мухіна, В. Бехтерев, можна зробити висновки, що вікова специфіка визначається соціальними факторами. Індивідуальна творчість детермінується різними соціальними умовами: суспільними взаємовідношеннями та мікросферою. Індивідуальність сутності творчого потенціалу підлітка виявляється в природних задатках, схильностях до певних видів діяльності, відмінностях психічного складу, вибірковості засвоєння взаємовідносин в підлітковому колективі (чим більш розвинута індивідуальність підлітка, тим критичніше його оцінка і вибір орієнтацій, які пропонуються; чим ширше коло соціальної діяльності дитини, тим повніше зміст творчого потенціалу, і яскравіше його реалізація). Творчий потенціал дитини характеризує її особистість не лише у спрямованості в майбутнє, але й в її дійсних, реальних творчих потенціях, які виявляються.

Старший підлітковий вік є одним із головних етапів розвитку творчої активності індивіда. Абстрактність мислення, критичність і творчий характер визначають розумову діяльність підлітка. З цього випливає, що даний період найбільш сприятливий для розвитку творчого потенціалу школярів. Підлітків в даний період характеризує підвищена творча і пізнавальна активність, прагнення дізнатися щось нове, що є причиною захопленості певними видами діяльності. Підлітки активно прагнуть розвинути свої здатності на даному етапі, прагнуть оволодіти різними навичками.

Нами було проведено дослідження серед учнів старшого підліткового віку загальноосвітньої школи міста Маріуполя, **метою** якого є визначення наявності або відсутності залежності творчої активності старшого підліткового віку у вигляді відвідування додаткових творчих занять під час карантину.

Об'єктом дослідження є творча активність у старшому підлітковому віці. Предметом дослідження є особливості реалізації творчої активності підлітків за

умов карантинних обмежень. Гіпотеза. Ми припускаємо, що за умов карантинних обмежень можливі зміни у прояві творчої активності старших підлітків.

У ході дослідження використовувалися такі методики як опитування креативності Д. Джонсона, адаптоване Е.Е. Тунік та тест В.І. Петрушина «Можливості школяра». Під час карантину тільки 44,4% підлітків були творче активними, при 72,2% активних до його початку. Можна зазначити, що 20% опитуваних були неактивними до карантину, але після вони кардинально змінили цю позицію. Ще 15% навпаки з високої творчої активності до карантину перейшли до середньої або повну її відсутності.

Висновки. Дослідження підтвердило, що за умов карантинних обмежень можливі зміни у прояві творчої активності старших підлітків, а саме їх активність у відвідуванні творчих додаткових занять.

Декалюк Єлизавета
студентка I курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Тищенко Лілія
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.99:316.47

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ ПРОЦЕСІВ ОРГАНІЗАЦІЇ

На сьогодні багатокomпонентний природно-ресурсний, гірничо-металургійний та рекреаційний потенціал української держави виступає основоположною платформою для розвитку підприємницької ініціативи населення. Реалізація економічних потужностей й нашої країни є важливим чинником, який справляє значний вплив на сферу виробництва та продажів в галузі фінансового забезпечення та управління бізнесом, розвиток внутрішньої економіки нашої країни та статус вітчизняної продукції на міжнародній ринковій арені товаропостачання. Загалом, будь-яке бізнес-об'єднання або організація являє собою досить складний об'єкт наукового пізнання.

Сучасна психологія визначає поняття організації як диференційоване та взаємно впорядковане об'єднання індивідів у малі або великі організаційні групи, які здійснюють взаємодію на базі спільних цілей, корпоративних інтересів та командних завдань. Виокремлюється два основоположні види організацій: 1) організація формальна, яка має адміністративно-юридичний статус і ставить індивіда у залежність від знеособлених функціональних зв'язків та норм поведінки; 2) організація неформальна, що представляє собою сукупність людей,

які об'єднуються за особистим вибором та безпосередніми соціальними контактами.

Отже, організація – це систематизоване свідоме об'єднання людей, діяльність яких спрямована на досягнення спільних цілей. На кожному функціональному рівні перед співробітниками постають організаційні, управлінські, економічні, психологічні проблеми, успішне вирішення яких допомагає підвищити ефективність діяльності організації та зростання її фінансового прибутку. Виробнича діяльність організацій не може здійснюватися тільки на основі технології чи управлінської ієрархії, адже основною одиницею всіх внутрішньо-організаційних процесів виступають люди які керуються певними цінностями. Таким чином, кожна організація являє собою специфічний культурний простір – корпоративну культуру підприємства.

Корпоративна культура – це сукупність патернів поведінки, надбаних членами організації у процесі адаптації до зовнішнього середовища, та внутрішньої інтеграції, які показали свою ефективність і поділяються більшістю співробітників. Традиційно під корпоративною культурою розуміють загальні цінності, норми, очікування, які об'єднують людей та системи. Організаційна культура дає людям відчуття причетності, прихильності; сприяє діловим комунікаціям, ініціативності; створює платформу для ефективності, стабільності, почуття руху у потрібному напрямі, тобто сприяє створенню продуктивної робочої атмосфери.

За визначенням психологів біхевіористичного підходу, корпоративна культура визначається як атрибут соціальної системи, залежна змінна, якою можна маніпулювати з метою підвищення ефективності діяльності організації.

Представники гуманістичної психології вважають, що сутність корпоративної культури полягає у ототожненні з суспільством, де вона розуміється не як властивість, якою володіє організація, а як сама її сутність: переконання, цінності, що відображаються у традиціях, звичках, лінгвістичних особливостях і об'єднують людей.

Дослідники теоретично-дієвого психологічного підходу розробили концепцію організаційного символізму, основна ідея якої полягає в тому, що інтерпретація того, що відбувається в організації важливіше, ніж об'єктивно існуюча реальність. Індивіди виступають творцями власної соціальної реальності, конструюючи суб'єктивне значення соціальної ситуації у процесі осмислення. Для організації такими символічними конструктами виступають міфи, ритуали, емблеми, сленг, гумор – все, що створює основу цінностей і значень, що поділяються.

На наш погляд, **актуальність психологічного дослідження** особливостей впливу корпоративної культури на ефективність внутрішньо-групових процесів організації полягає у тому, що корпоративна культура виступає визначальним чинником формування міжособистісних професіональних відносин між працівниками, загальноприйнятих етичних норм, принципів поведінки та цінностей, які їх поєднують. Сукупність цих параметрів є відмінною рисою

організації, в порівнянні з іншими різновидами людських об'єднань, і беззаперечною запорукою успіху її функціонування та перспективного розвитку.

Все це дозволяє нам зробити висновок, що подальше експериментальне дослідження впливу корпоративної культури на внутрішньо-групові процеси організації сприятиме розробці інноваційного психологічного інструменту їх фасилітації з метою покращення взаємовідносин в колективі та підвищення рівня ефективності організаційної діяльності.

Дьяченко Світлана
асистент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.923.2

ІНТЕРНЕТ ПРОСТІР ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Актуальність дослідження. Сучасний світ людини це вже не тільки реально існуючі об'єкти та предмети, це не тільки безпосереднє спілкування, це не тільки реальна взаємодія з іншими людьми і це не тільки реальна дружба та любовні стосунки. Сучасний світ для більшості людей має два виміри реальний та віртуальний. І якість життя людини невід'ємно пов'язана з умінням поєднувати ці виміри.

Перед людиною сьогодні більше не стоїть питання позбавитись залежності чи хоча б обмежити використання інтернету. Нагальним питанням є вміння поєднувати життя в реальному та віртуальному світах, що давало би відчуття повноти, якості, цілісності, незалежності, нових перспектив та можливостей. На даному етапі є актуальним дослідити як людина проектує свій віртуальний простір та вбудовує його в реальне життя, створює своє віртуальне «Я» та співвідносить з іншими складовими своєї особистості для досягнення комфорту та благополуччя життя.

Мета дослідження. Дослідити специфіку Інтернет середовища як частину загального життєвого простору людини.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку проблематика психологічних досліджень Інтернету повинна вийти за рамки обговорення залежності особистості від проведеного часу в мережі. Треба обговорювати можливості які відкриває перебування людини в віртуальному просторі та поєднання з реальним життям. Знайти ті чинники, що впливають на процес якісного поєднання двох вимірів. Та перейти до обговорення питання включення можливості побудови віртуального середовища як одного зі складових, що обумовлюють благополуччя особистості.

Таким чином треба відзначити, що інтернет-простір має масу відмінностей в порівнянні з реальним, це переважно світ текстів, зображень та відео. Відчуття та емоції, образи, спогади та досвід провокуються здебільшого не реальними фізичними подразниками, вони виникають внаслідок розуміння цифрових

продуктів Інтернету. Отже, від специфіки користуванням віртуальним простором та знання законів існування в ньому залежить багато показників якості життя людини в тому числі психологічне благополуччя.

Серед наукових публікацій є багато матеріалу присвяченого Інтернету як частині буття людини. Специфічну форму існування світу Інтернету вивчали С. Daly, J. Douglas, E. Kilfeather, J. Masson, А. Г. Волкова, І. А. Ільїна, С. О. Лисенко, П. І. Сергієнко, О.М.Немеш. Щодо проявів та змін особистості в інтернеті, самопрезентації, гендеру, інтернет-залежності присвячені праці Е. Dresner, А. Waytz, К. Gray, С. Nahne, F. Goldhammer, U. Kröhne, J. Naumann, R. Kraut, V. Lundmark, M. Patterson, S. Kiesler, T. Mukopadhyay, W. Scherlis, Sh. Turkle, К. S. Young, Н. Карра, Г. Смолла, Г. Ворган, М.Шпітцера, О.Е.Войськунського, О. І. Горошко, О. В. Лутовинової, О.М.Немеш, К. А. Подгорної.

Віртуальний простір як один із вимірів життя людини має наступні характеристики:

- 1) дає змогу вільного проектування того, що людина хоче демонструвати про себе та своє життя іншим;
- 2) в певному сенсі надає користувачам необмежену свободу;
- 3) мотивує людей до такої поведінки, яка недоступна їм в реальному житті;
- 4) своєрідність середовища, що суттєво впливає на відчуття простору і часу, сенсорні переживання;
- 5) здебільшого нівелює значущість національності, соціального статусу, раси, гендеру та інших соціальних чи фізичних атрибутів.

Інтернет неймовірно розширює потенціал людини в багатьох напрямках, наприклад, дає змогу досягти більшого, спробувати те, що не можливо в реальному житті, мати змогу спілкуватися майже без обмежень.

Поряд з цим є багато робіт де розкриті питання, що стосуються психології комп'ютерної залежності (К. В. Аймедов, Т. Ю. Больбот, А. В. Грішина, О.В. Камінська, О. В. Шинкаренко, О. В. Якушина та ін.); специфіка психічних станів, які виникають у інтернет залежних осіб (Т. С. Асланян, Н. О. Добровідова, О.В. Камінська та ін.); психологія зловживання інтернет-мережею (О. М. Арестова, К. В. Боярова, О. Є. Войскунський, М. С. Іванов, Л. О. Пережогін, Дж. Сулер, В. О. Фролов та ін.). Але наявність вищезазначених деструктивних аспектів включення людиною Інтернет середовища в реальне ще більше зумовлюю важливість взятого нами напрямку роботи. Це дасть змогу сформулювати розуміння віртуального простору більш об'єктивно та побачити нові можливості реалізації творчого потенціалу людини в побудові власного життя з точки зору успішності або благополуччя.

Висновки. Здійснений нами аналіз Інтернет середовища як додаткової сфери життєдіяльності людини може слугувати вхідними даними для вирішення питань розвинення творчого підходу конструювання власного життя або розвинення та вдосконалення розуміння себе та суспільства.

УДК 159.923.2

ТВОРЧЕ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА РОЗВИТКУ СМИСЛОВОЇ СИСТЕМИ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження: на сучасному етапі розвитку психологічної науки актуальною є проблема про механізми, завдяки яким людина може освоювати та конструювати соціокультурний простір. Тому нашим дослідницьким інтересом виступає особистість, а саме її здатність до «самостворення».

Мета дослідження: теоретично дослідити як особистість стає суб'єктом власного життя.

Навколишній світ ніколи не стоїть на місці – він постійно розширюється, удосконалюється, впроваджує нові системи, поняття та смисли. Так само й особистість, з одного боку – направляє свою активність та творчу спрямованість на удосконалення свого життєвого простору, а з іншого – створює «нового себе» взявши на себе функцію творця.

У просторі психологічної наукової думки стає зрозумілим, що категорія особистості може розглядатися тільки через її зв'язок із універсамом світу та життям в цілому. В цьому контексті, як зазначав відомий науковець Ю.М. Швалб, особистість – це активна сторона самосвідомості, що дозволяє індивідові ставати суб'єктом самого себе або, метафорично виражаючись, ставати суб'єктом «самостворення» власної особистості.

Тому ми можемо розглядати життєдіяльність як феномен перетворення особистості з продукту в творця власної біографії та життєвого простору. Це передбачає розвиток специфічних психічних новоутворень: життєві цілі, плани, програми, смисли й інше. Життя в даному підході розуміється «сірим» матеріалом або об'єктом, сенс життя – мотивом життєдіяльності, а життєдіяльність – формою діяльно-перетворюючого ставлення суб'єкта до власного життя в цілому.

Проектування особистістю власного життя та здійснення її життєвих стратегій та програм добре відображено у такому понятті, як життєтворчість – особлива форма розвитку смислової системи особистості. Головне, що вкладається в це поняття – здатність особистості виступати суб'єктом власного життя.

Можна виділити чотири досліджених у психології форми руху смислової системи особистості:

1. Завдання на особистісний сенс;

2. Форми, які детермінуються «конфліктним змістом»;
3. Форми, що детермінуються «вичерпанням смислів»;
4. «Завдання на втілення потенційного».

А. Н. Леонтьєв визначав «завдання на особистісний сенс» – як динаміку усвідомлення особистістю своєї мотиваційної системи, яка запускається в ситуаціях неузгодженості між очікуваннями особистості щодо власних реакцій та реальними реакціями. Розв'язання задачі на сенс виявляється в конкретному акті самовизначення, коли індивід позиціонує себе не тільки стосовно зовнішньої ситуації, але й стосовно самого себе, по відношенню до власного «Я», тим самим він затверджує або трансформує власну «Я-Концепцію». У цьому, власне, й полягає складність та проблематичність самовизначення – не у виборі способу дії стосовно ситуації, а у прийнятті рішення й виборі способу дії стосовно самого себе. У цілому, ця форма позначена як «динаміка самопізнання» особистості. У свою чергу завдання на здійснення потенційного включають ситуації, коли людина вступає в області, де накопичений у нього досвід недостатній, а ситуації закономірності, які діють всередині, невизначені. До таких ситуацій відносяться всі творчі завдання й завдання на потенційне розкриття себе, в яких людина перевіряє свої можливості, які не актуалізувалися раніше.

Ідея життєтворчості у концепції Л. В. Сохань – є етичний ідеал. Це передбачає звернення уваги на індивідуальні відмінності в тому, якою мірою особистість відповідає цьому ідеалу. Саме під цим кутом зору, можна визначити життєву позицію – як ставлення особистості до власного життя, яке виявляє індивідуальні відмінності за двома головними параметрами: ступенем рефлексивної усвідомленості власного життя та ступенем активності у впливі на її перебіг.

Життєтворча робота виділяє об'єктом уваги й концентрації те, що відбувається в життєвому світі особистості, та спирається на антропологічну здатність до самотрансценденції. Один із провідних представників гуманістичного спрямування в психології В.Е. Франкл, ілюстрував цю ідею метафорою бумерангу. Бумеранг, у його розумінні, це інструмент, аж ніяк не призначений для того, щоб він повертався, коли його кидаєш. Ця зброя для полювання призначена для того, щоб вражати здобич. Повертається тільки той бумеранг, який не влучив у ціль. Так само, каже Франкл, наша стурбованість самим собою, наш погляд усередину й наша зафіксованість на суб'єктивних переживаннях та самоактуалізації є наслідком того, що ми промахнулися повз нашу мету у світі, повз той сенс у світі, на який наша діяльність має бути спрямована. Якщо людина хоче прийти до себе її шлях іде через світ. Це і є шлях життєтворчості особистості.

Висновки: ми можемо зробити висновок, що творче проектування виступає рушійним механізмом пізнання людиною навколишнього світу та себе. Воно водночас – засіб творення, усвідомлене конструювання свого соціокультурного простору, розширення знань про нього, трансформація його та як наслідок свого самосприйняття. Життєтворчість в нашому розумінні – це

слоган свободи вибору, а не пасивних адаптивних стратегій, що дозволяє людині бути творцем свого життя, а не його спостерігачем.

Львовочкіна Антоніна
доктор психологічних наук,
професор кафедри соціальної роботи
КНУ імені Тараса Шевченка

УДК –123.1:316.62

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЧИННИК СТВОРЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Актуальність дослідження. Стрімкі зміни у суспільстві дали поштовх змінам у економічних процесах та підприємстві. Так, ознакою нашого часу є зміни у концепції підприємництва, яка робить його більш гуманним, екологічним та соціально-спрямованим, що, у свою чергу, сприяє створенню соціокультурного простору як окремих громад, так і простору країни у цілому.

Разом із тим, у теорії сучасних досліджень формування, розвитку та впровадженні соціального підприємництва в наявний соціокультурний простір існує велика кількість концепцій та визначень, котрі часто протирічать одне одному, що призводить до неадекватного та неуспішного впровадження соціального підприємництва у практику. Так наприклад, соціальне підприємництво ототожнюється із застосуванням соціально відповідального бізнесу, здійсненням громадської діяльності, імпаکت-інвестуванням, грантовими проектами та, навіть, із волонтерством або благодійністю. Такий стан справ призводить до невдач у соціальному підприємстві та, навіть - до його руйнування.

Мета дослідження. Перш за все, варто зазначити, що соціальне підприємство відрізняється від класичних некомерційних організацій тим, що в його основі лежить модель отримання доходу від клієнтів в обмін на товари і послуги, а не від третіх осіб (донорів, філантропів, покровителів і т.д.). (Назарук В., 2016). За визначенням значної частини фахівців, соціальне підприємництво знаходиться на перетині традиційного підприємництва та благодійності. Від благодійності соціальне підприємництво бере соціальну складову, а від бізнесу - підприємницьку складову.

У зв'язку із вищезазначеним, метою дослідження є чітке та адекватне визначення поняття «соціальне підприємництво» та, виходячи із цього, створення концепції застосування соціального підприємництва у соціокультурному просторі громади з метою її розвитку.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Ідея соціальної допомоги різним верствам населення, зокрема через організацію соціального підприємництва, панує у суспільстві вже майже століття.

Так, у 1927 році автомобільний магнат Генрі Форд орендував у Бразилії 15 тисяч квадратних кілометрів джунглів. Він планував засадити цю територію

гевесю та виробляти каучук, необхідний для автомобільних шин і тросів. А разом створити ідеальне, за його мірками, поселення — власну утопію, де б кожен отримував достойну зарплатню та мав би культурне дозвілля. У проект, що «мав показати магію білої людини», Форд інвестував мільйони доларів. Однак нічого не вийшло: люди не захотіли жити за правилами Форда, а плантацію згубили шкідники.

Також невдача спіткала проект Прюїтт–Айгоу – великий міський комплекс соціального житла вперше заселений в 1954 році в американському місті Сент-Луїс, штат Міссурі. Умови життя в Прюїтт–Айгоу почали погіршуватися незабаром після завершення будівництва в 1956 році. У кінці 1960-х років комплекс став всесвітньо відомим своєю бідністю, злочинністю та расовою сегрегацією. Його 33 будівлі були зруйновані за допомогою вибухівки в середині 1970-х років і проект став символом провалу соціального підприємництва, що полягає у безкоштовному наданні житла маргінальним, безвідповідальним верствами населення. Окрім наведених прикладів існує велика кількість випадків провалу соціальних проектів. Причиною невдалого застосування соціального проекту є неврахування соціально-психологічних чинників створення та розвитку соціального підприємства. З іншого боку – успіх соціального підприємства, що забезпечує створення соціокультурного простору, залежить від дотримання певних принципів організації соціального підприємництва.

Висновки. Соціальне підприємництво – це діяльність, спрямована на вирішення або пом'якшення соціальних проблем з точки зору самодостатності, інновацій та сталого розвитку. У той час як бізнесмени зосереджені на отриманні фінансової вигоди, соціальні підприємці прагнуть збільшити соціальний капітал. Соціальне підприємництво - це вид діяльності, який задовольняє потреби, які державний сектор не може задовольнити, а приватний сектор - ігнорує.

Критеріями соціального підприємництва є:

- Соціальний вплив - зосередження уваги на задоволенні соціальних потреб;
- Інновації - використання нових підходів до задоволення соціальних потреб;
- Фінансова стійкість - самодостатність і незалежність від фінансування;
- Тиражування - масштабування моделі соціального підприємництва в різних територіальних і соціальних умовах.
- Підхід - здатність аналізувати провали ринку, шукати нові можливості, збирати ресурси, які вплинуть на ринок.

Успіх соціального підприємництва у створенні соціокультурного простору залежить, зокрема, від дотримання наступних принципів:

- Принципу суб'єктності, коли у певному соціальному підприємстві мають брати участь усі бенефіціари.

- Принципу інтересу та зацікавленості. Бенефіціари, що беруть участь у соціальному проекті повинні мати інтерес до предмету соціального підприємництва та бути вмотивованими задля його впровадження.

- Принципу відповідальності. Кожен бенефіціар має нести особисту відповідальність за результати підприємницької діяльності.

В Україні є приклади соціальних підприємств в сфері сільського господарства, громадського харчування та виробництва. Оскільки соціальне підприємництво - це бізнес, то заради його успіху потрібно також дотримуватися всіх бізнес-правил: пошук ніші, маркетингові дослідження, конкуренція, інвестиції інновації тощо.

Павленко Оксана

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник лабораторії екологічної психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

УДК 159.923.2

ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ. ПЕРЕДУМОВИ ПОБУДОВИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК

Актуальність. В наш час, коли суспільство невпинно змінюється, кожна людина стає перед вибором, брати відповідальність за себе та власне життя і будувати його за власним проектом, або залишатися об'єктом зовнішніх впливів. Саме тому ідея, про життя як творчість конкретної людини набуває все більшої практичної значущості у наш час. А питання про те як і чому саме людина виходить у позицію життєтворчості стає нагальним та необхідним для побудови будь яких психологічних практик. Бо лише займаючи позицію проєктувальника власного життя, людина оволодіває мистецтвом жити, це полягає в її особливому способі оволодіння вмінням творчої побудови свого життя. Проте питання про механізми виходу особистості в цю позицію та техніки роботи психологів практиків з фасилітації цієї позиції для власних клієнтів ще не є достатньо розробленими та розповсюдженими. Тому питання формування в особистості позиції творця власного життя стає все більш нагальним в усіх галузях практичної психології.

Метою нашої роботи є аналіз наявних концепцій життєтворчості та умов здійснення особистістю життєтворчої діяльності.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Поняття життєтворчості та розуміння особистості як творця власного життя в психології з'явилося нещодавно. Проте ідея про те, що людина не просто орієнтується у світі та реагує на його виклики, а й творить цей світ та себе в ньому з'явилась у психології в рамках екзистенційної та гуманістичної психології, у дослідженнях наших співвітчизників вона розглядалася в рамках психології життєвого шляху, психології творчості та психології особистості.

На даний момент існує багато наукових підходів до визначення поняття життєтворчості. Так, життєтворчість розглядається Ш.Бюлер та її послідовниками в концепції життєвих прагнень та життєвого шляху. За теорією А.Адлера людина є архітектором, що проектує власний стиль життя. Це доповнює ідею гуманістичної психології щодо універсальності творчої активності та творчих здібностей, які притаманні кожній людині. Вроджену потребу в самоактуалізації, розвитку, реалізації свого потенціалу з опорою на власні сили А. Маслоу вважав ядром особистості. К. Роджерс зазначає, що звільнення від «захисних масок», усвідомлення власних прихованих якостей, є необхідними умовами процесу становлення особистості. За С.Л.Рубінштейном умовно виділяють дві протилежні життєві позиції особистості: ставлення до життя як вже до поставленої (суспільством, традиціями) задачі та ставлення до життя як до творчої задачі, тоді життєвий шлях може стати для людини творчим актом її самореалізації. Тобто, людське життя може здійснюватися або як стихійний процес, або як усвідомлено і творчо спрямований шлях життя. Життєтворчість розкривається Г.С. Костюком через концепцію саморозвитку особистості. В.Калін та Є.Колесніко розглядають сукупність діяльнісних характеристик життя та життєтворчість як дій з організації життя.

Окремим складовим життєтворчості присвячували свої праці численні українські науковці, а саме: Г. Балл, О. Бодальов, Л. Бурлачук, Є. Головаха, О.Донченко, М. Каган, О. Киричук, Г. Костюк, С. Максименко, В. Роменець, О. Старовойтенко, Т. Титаренко, С. Хоружий, Ю.Швалб, В.Ямницький, Т. Яценко, та ін. Розвиток психіки в онтогенезі, як життєвий шлях та життєтворчість, досліджували М. Боришевський, Л. Іванцев, С. Максименко, В. Моляко, Ю. Мороз.

Вчені зазначають, що життєтворчість – особлива й вища форма прояву творчої природи людини. Це духовно-практична діяльність особистості, спрямована на творче проектування та здійснення її життєвого проекту.

Визначальною рисою творчої реалізації сенсу життя є здатність взяти на себе відповідальність перед самим собою за втілення цього сенсу в життя, вважає Д. О. Леонт'єв. Вчений зазначає, що цінність творчої реалізації полягає не тільки в результаті, але в самому процесі: емоційному включенні, прагненні шукати й випробовувати різні рішення, виявляти своє розуміння та ставлення до того, що оточує, що допомагає розкрити її внутрішній світ, особливості сприйняття й уяви, інтереси, здібності, відкривати нове про себе, отримуючи від цього особливе задоволення.

За В. Ямницьким повноцінна творчість як реалізація ідеальних потреб особистості стає можливою лише за умови задоволення потреб матеріальних і соціальних. Тобто особистість яка є творцем власного життя завжди соціально успішна і максимально ефективна, самоактуалізована та адаптована.

У дослідженні Л. В. Яновської робиться акцент на активності особистості у процесах життєтворчості. Дослідниця визначає поняття «здатність до життєтворчості», як інтегративну, духовну здатність суб'єкта організувати

умови свого життя, перетворювати і розширювати свій життєвий світ, змінювати систему відношень до світу, інших людей і до себе у процесі розвитку індивідуальності.

Особистісний вибір є сутністю самовизначення особистості і водночас слугує відправним моментом для розгортання подальших подій життя людини та вибору нею позиції життєтворчості. У цьому процесі важливу роль відіграють самопізнання, самооцінка, ставлення до власних невдач.

В розробках Л.В.Сохань та послідовників життєтворчість особистості розглядається як діяльність особистості, спрямована на проектування, планування, програмування і творче здійснення власного життя.

Концептуальна модель впливу соціальнопсихологічних практик на особистісне життєконструювання була розроблена Т.М.Титаренко. Серед шляхів здійснення життєтворчості дослідниця визначає уміння оптимізувати побудову власного життєвого світу з його просторово-часовою структурою, конструктивно долати кризові ситуації, робити зважені життєві вибори, усвідомлювати власні домагання, ставити адекватні життєві завдання та перетворювати певні поведінкові прояви на практики шляхом надання їх повторності, колективності, спільності.

Ю.М. Швалб зазначає, що розвиток особистості можна описати через три векторну модель її соціалізації, персоналізації та індивідуації, що і обумовлює процес перетворення індивіда з об'єкта зовнішніх впливів на суб'єкта соціальних діяльностей та стосунків.

Висновки. Таким чином можна зробити висновок, що для побудови психологічних практик необхідно враховувати те, що життєтворчість вимагає від особистості зайняття суб'єктної позиції по відношенню до власного життя та здійснення нею суб'єктного вибору. Також здатність до життєтворчості забезпечується внутрішніми властивостями особистості, таким як розвинена свідомість та самосвідомість, здатністю до рефлексії, розумінням власних ціннісно-сміслових вимірів, розвиненим емоційним та волевим потенціалом, прагненням до самоздійснення тощо. Необхідною умовою здійснення життєтворчої діяльності є наявність необхідних знань та вмінь з проектування, конструювання, програмування та планування власного життя.

Перспективою подальшого дослідження буде вивчення механізмів практичної роботи психологів для фасилітації виходу особистості в позицію життєтворчості.

Павлиненко Аделіна
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.1-053.5

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Актуальність. Сучасне суспільство характеризується зміною ціннісно-моральних орієнтацій у сфері відносин між статями, у ньому відбувається розмивання кордонів між жіночими та чоловічими соціальними ролями, відзначається вплив негативного інформаційного фону, що провокує агресію у дівчат та підвищену тривожність у хлопців. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення гендерної ідентичності молодших школярів, виявлення особливостей її формування.

У період первісної соціалізації провідну роль відіграють сім'я, групи однолітків, відповідні засоби масової інформації, школа тощо. Безпосередньо це і утворює середовище, з яким індивід себе ідентифікує і існування якого він підтримує. У житті молодшого школяра вагомим чинником розвитку також виступає освітня установа. Школа стає тим місцем, де дитина встановлює нові соціальні контакти, навчається нових способів і навичок взаємодії. У цьому просторі діти вчаться встановлювати нові соціальні контакти, і саме тут закладаються подальші основи психологічного розвитку та гендерної ідентичності. Виходячи з цього ми вважаємо тему нашого дослідження актуальною.

Мета дослідження – визначити соціально-психологічні чинники, що сприяють або порушують процес формування статево-рольової ідентичності молодших школярів. **Об'єкт дослідження** – процес статевої соціалізації особистості. **Предмет дослідження** – особливості статево-рольової ідентичності сучасних молодших школярів. **Гіпотеза дослідження** – на формування статево-рольової ідентичності молодших школярів впливають не тільки спостережуваний дитиною в реальному житті тип відносин батьків, але й тип відносин і статево-рольових зразків в сучасному освітньому просторі.

Результати емпіричного аналізу проблеми Більшість авторів розглядають гендерні стереотипи як одну із підструктур ідентичності особистості. Гендерні стереотипи також можуть бути описані з точки зору особливостей самосприйняття, самовизначення людини, її приналежності до жіночої або чоловічої групи, що формується на основі засвоєння соціальних і культурних зразків, моделей, норм і правил поведінки, і включає не тільки рольовий аспект, а й образ людини загалом.

З метою визначення особливостей формування статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку нами було проведено емпіричне дослідження. В дослідженні взяли участь учні 2 класів (віком 7-8 років) загальноосвітньої школи м. Маріуполя.

За результатами дослідження були зроблені висновки, що у молодшому шкільному віці існує виражена специфіка емоційного ставлення до гендерного зразка у хлопців і дівчат, суттєвими характеристиками гендерних стереотипів є описові характеристики зовнішності, характеру, поведінки, інтелекту та соціальних досягнень образу «справжньої дівчинки» та «справжнього хлопчика» учнями молодших класів. Емоційне ставлення до гендерного зразка у молодшому шкільному віці характеризується негативною емоційною забарвленістю образу «справжнього хлопчика» у хлопчиків та позитивною емоційною забарвленістю образу «справжньої дівчинки» для дівчат, що співвідноситься і з особливостями самосприйняття.

Спільними в гендерних стереотипах хлопців і дівчат молодшого шкільного віку є уявлення про красу, акуратність дівчат і силу і сміливість хлопчиків; специфічними в гендерних стереотипах хлопчиків є уявлення про зовнішність, яка не обов'язкова, важливим є відсутність заздрощів, працьовитість, уміння не залишати в біді, здатність постояти за дівчинку, відсутність лінощів, справедливність, почуття гумору, здатність не зраджувати друзів, дружелюбність, винахідливість. Для дівчат специфічним у гендерних стереотипах було уявлення хлопчиків красивими, які не залишають у біді, не ображають дітей, не б'ються, не лаються, не сваряться, розумні.

Висновки. Було визначено, що у молодшому шкільному віці дитина переживає конфлікт цінностей, в неї формується гендерний ідеал, який в свою чергу впливає на формування особистої гендерної ідентичності, яка визначається як базова фундаментальна складова соціальної ідентичності, що передбачає усвідомлення людиною приналежності до групи людей на основі статевої ознаки, з урахуванням усієї сукупності властивостей особистості, соціальних ролей, емоційно-поведінкових проявів та більшою мірою відображає соціальний статус, очікування нашого суспільства та можливості прояву свого «Я».

Шумейко Дарина
студентка IV курсу
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Тищенко Лілія
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.923.38

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ЖИТТЕВОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Традиційно феномен особистості знаходиться в фокусі класичної та сучасної психології. Предметом особливої уваги виступають множинні особистісні потенціали як необхідна умова гармонійного функціонування людини та здійснення нею власного життя. Саме слово «потенціал» («potential») в перекладі з латинської мови означає «сила, потужність, можливість».

Специфічний зміст поняття потенціалу простежується в різних наукових напрямках та концепціях. Так у філософії поняття «потенціал» зв'язують з поняттями «можливість» і «дійсність». В психології стверджується, що розвиток потенціалу пов'язаний з потребою людини до саморозвитку й особистісного росту.

Фізика як наука трактує поняття потенціалу з точки зору енергетичної характеристики електричного поля, нерозривно пов'язаної з електричним зарядом. Якщо застосувати метод аналогії, то можна стверджувати, що людина від народження володіє «зарядом», навколо якого формується його життєвий простір. А це означає, що потенціал, як внутрішня сила людини, надає їй можливість діяти, повноцінно функціонувати та творити.

В психологічній науці стверджується, що потенціал людини – це реально існуючі можливості для її позитивних змін, розвитку, самореалізації. Це інтеграція таких можливостей особистості, які визначають не тільки її найближче майбутнє, а й подальшу позитивну перспективу розвитку. За визначенням дослідників, потенціал – це така характеристика людини, яка виражає її здатність до тривалого функціонування у часі на основі можливостей саморегуляції та самовдосконалення. Тобто, будучи структурним компонентом особистості, потенціали задають інтенційну спрямованість розвитку й вдосконалення самої особистості, її життєвого простору та діяльності. А це, по суті, і є творча особистісна здібність або творчий потенціал особистості.

Цікаво, що в науковій термінології широко використовуються близькі до поняття «творчий потенціал» терміни: «сутнісні сили» (К. Маркс), «життєві сили» (С.І. Григор'єв), «людські можливості» (А. Маслоу), «потенціал», «педагогічний потенціал», тощо. При розкритті їх змісту, автори тією чи іншою мірою розкривають сутність та зміст внутрішніх ресурсів людини.

За визначенням філософа М.С. Кагана, творчий потенціал особистості визначається отриманими нею та самостійно виробленими вміннями та навичками; здібностями до дії творчого / руйнівного, продуктивного / репродуктивного характеру, а також мірою їх реалізації у тій чи іншій сфері (або кількох сферах) праці, соціально-організаторській та перетворювальній / критичній діяльності.

«Людина, – зазначає К. Роджерс, – є не те, ким вона є, а те, чим вона може стати. Ресурс розвитку людини закладено у ній самій».

Отже, спираючись на представлені теоретичні положення, можна визначити творчий потенціал особистості як ресурс, що дозволяє актуалізувати суб'єктність особи у соціально-позитивній перетворювальній діяльності; як систему особистісних здібностей, що дозволяють оптимально адаптуватися в умовах, що перманентно змінюються, а також проявити компетентність і активність, що зумовлюють результати діяльності (новизну, оригінальність, унікальність підходів суб'єкта до здійснення діяльності), що спонукають особистість до творчого саморозвитку.

Перспектива подальших досліджень полягає, на наш погляд, у дослідженні окремих параметрів творчого потенціалу особистості та їх дієвість в певних сферах її життя.

СЕКЦІЯ ІV. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ТА СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄЗДІЙСНЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Й ПРАКТИК

Александров Денис
доктор психологічних наук,
професор кафедри соціальної роботи
факультету психології
КНУ імені Тараса Шевченка

УДК: 159.98:612.8

ГАРМОНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ САМОСТАВЛЕНЬ ПІДЛІТКІВ ЯК ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЇХНЬОЇ НЕВРОТИЗАЦІЇ

Актуальність дослідження. Проблема зростання стресогенності сучасного суспільства негативно відбивається не лише на благополуччі та здоров'ї усього населення, але й накладає негативний відбиток на психологічний стан найбільш вразливої категорії, до якої можна віднести підлітків. Підвищена вразливість підлітків обумовлена також й суто віковими особливостями, притаманними перехідному віку від дитинства до дорослості. Підлітковому віку властиве прагнення до самоствердження у нових соціальних ролях та статусах, яке не завжди може бути реалізоване через невпевненість у своїх реальних можливостях. Окрім того, перехідний вік пов'язаний із тенденціями до переоцінки власного Я-образу, який може вступати у суперечність із соціальними стереотипами, які існують у підлітковому середовищі та визначають критерії успішності підлітка в колі однолітків. У цьому процесі більш адаптивні підлітки можуть спрямувати власні зусилля на прийняття власного реального я образу, або докладати зусилля до самовдосконалення, чим гармонізують власний процес дорослішання. У разі ж порушення соціально-психологічної адаптованості, підліток може застрягнути на переживаннях невідповідності власного реального та очікуваного ідеалізованого Я-образів, що породжує особистісний дисонанс, на фоні якого можуть виникати невротичні тенденції, які, у свою чергу, ускладнюють адаптаційні процеси. Проблему невротичних розладів підлітків розглядали багато науковців, як у минулому, так і дотепер. Разом із тим, незважаючи на чисельні дослідження, аналіз особливостей виникнення та перебігу невротичних станів у підлітків через порушення їхньої системи самоствавлень, ще й досі залишається недостатньо розкритою темою, що й обумовило наш інтерес до даної проблеми.

Мета дослідження полягає у аналізі психологічних чинників, що визначають невротичні фактори порушення самоствавлення підлітків. Завдяки цьому відкриваються перспективи вдосконалення системи надання психологічної допомоги, спрямованої на попередження невротизації підлітків шляхом гармонізації системи їхнього ставлення до власного Я-образу.

Результати емпіричного дослідження. Емпіричну базу дослідження склали 852 підлітки у віці 15-17 років, які проходили обстеження за методикою Клінічного опитувальника для виявлення та оцінки невротичних станів (К.К. Яхина та Д.М. Менделевича) у 2019-2021 роках. З їх числа до остаточної вибірки потрапили 212 підлітків у яких були виявлені ознаки невротичних станів, вже з метою визначення особливостей системи їхнього самоставлення за допомогою методики дослідження самоставлень “МИС” (С.Р.Пантилеева).

У ході аналізу кореляційних зв'язків показників невротичних станів досліджуваних у підлітків за допомогою методики Клінічного опитувальника для виявлення та оцінки невротичних станів (К.К.Яхін, Д.М.Менделевич) з показниками компонентів системи самоставлень за методикою «МИС» С.Р.Пантилеева нами були виявлені наступні особливості.

Кореляційні зв'язки невротичних станів з компонентами системи самоставлень підлітків

	Тривожність	Невротична депресія	Астенія	Істеричне реагування	Обсесивні фобії	Вегетативні порушення
Щирість	0,048	-0,039	0,029	-0,032	-0,033	-0,009
Самовпевненість	0,030	-0,028	0,119	0,017	0,064	-0,137
Самокерування	-0,251	-0,112	-0,041	0,012	-0,008	0,117
Демонстроване ставлення до себе	-0,212	-0,165	-0,100	-0,244	-0,352	0,080
Самоцінність	-0,280	-0,395	-0,315	-0,407	-0,282	-0,245
Самоприйняття	0,094	0,100	0,129	-0,048	0,036	0,195
Прив'язаність до себе	-0,026	-0,178	-0,042	-0,069	-0,019	-0,146
Внутрішньоособистісна конфліктність						-0,021
Самозвинування	0,530	0,482	0,319	0,465	0,227	0,197

На основі проведеного дослідження було встановлено, що піддатність підлітків невротичним станам найбільш усього пов'язана зі зниженням усвідомленої самоцінності. Адже нами виявлені зворотні вагомні кореляційні зв'язки усіх невротичних розладів із даною особистісною особливістю системи самоставлень. Другою за значущістю особливістю системи ставлень підлітка до себе на фоні невротизації є схильність до непродуктивних самозвинувань, що підтверджується чотирма з шести можливих вагомних кореляційних зав'язків. Окрім того, певний вплив у формуванні невротичних станів підлітків спричиняє загострена вікова внутрішньоособистісна конфліктність та острах заниження оцінки підлітка з боку оточуючих, що можна пояснити острахом не бути

привабливим та успішним як у власних очах, так і в очах однолітків, особливо на тлі невдоволеності власним реальним Я-образом, який не співпадає з ідеалізованим іміджем успішності, нав'язаним соціальними стереотипами, які існують у підлітковому середовищі. Це підтверджується тим, що обидві структури системи самоствавлень мають по два вагомих кореляційних зв'язки із досліджуваними формами невротичних проявів.

Висновки. У ході проведеного дослідження було виявлене, що невротичні стани тривожного кола є найбільш поширеними у підлітковому віці. Це можна інтерпретувати через особливості перехідного віку, якому часто притаманна невпевненість в успішності власного іміджу, що виникає через особистісний дисонанс на фоні розбіжністю між реальним та ідеалізованим Я-образом. Таким чином, вдосконалення системи надання психологічної допомоги має спрямовуватися на попередження невротизації підлітків шляхом гармонізації системи їхнього самоствавлення до власного Я-образу. Відтак, профілактичні заходи спрямовані на зниження ризиків невротизації підлітків мають бути спрямовані, перш за все, на відновлення усвідомленої їхньої самоцінності.

Беліменко Марина
студентка 2 курсу магістратури
спеціальність «Соціальна робота», факультет психології
КНУ імені Тараса Шевченка
науковий керівник: Іващенко Анна
кандидат психологічних наук,
асистент кафедри соціальної роботи
факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка

УДК 159.923

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАДОВОЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПОТРЕБ В ОТГ (НА ПРИКЛАДІ ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУ ПРО ЛІСОСМУГИ)

Актуальність. За даними FAO, площа деградованих та непродуктивних орних земель в Україні перевищує 20% ріллі. Щороку через ерозію втрачається майже 300- 600 мільйонів тон ґрунту. Ґрунти — вичерпний ресурс. Його споживачем є кожна людина, хоч і не всі це усвідомлюють. 98% продуктів харчування, які ми споживаємо, приходять до нас «із землі». Продовольча, екологічна, економічна, а значить і соціальна безпека в усьому світі в значній мірі залежить від стану і якості ґрунтів. На жаль, деградація земель в Україні відбувається досить швидко.

В Україні налічується близько 440 000 га лісосмуг, що захищають 13 млн. га орних земель та сільськогосподарських ландшафтів. Лісозахисні смуги мають важливе значення для пом'якшення кліматичних змін, збереження вологості ґрунту, збільшення виробництва сільськогосподарських культур та отримання додаткових доходів від лісової та недеревної лісової продукції, а також мають і

соціальні переваги - робочі місця і гідні заробітні плати у сільській місцевості, покращення умов життя населення в цілому, і ОТГ в тому числі, що зупиняє відтік молоді у міста і вимирання сіл.

Серед пріоритетів національних інтересів України у цьому плані є забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів. Цим пріоритетам підпорядкована спрямованість соціальних проектів, що сприяють вирішенню питань соціально-екологічного благоустрою населення, чим і пояснюється актуальність такого роду проектів. Таким чином соціальні проекти, в межах яких вирішуються вищезазначені проблеми, також можуть задовольняти соціально-екологічні потреби ОТГ, як безпосередньо так і опосередковано, оскільки шляхи вирішення цих питань потребують переосмислення. Одним із таких заходів є соціальний проект про управління лісосмугами, що є частиною масштабного проекту Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) ООН та Глобального Екологічного Фонду «Інтегроване управління природними ресурсами на деградованих ландшафтах степу та лісостепу».

Мета дослідження - розкрити хід забезпечення задоволення соціально-екологічної потреби в ОТГ шляхом проведення аналізу впровадження соціального проекту про управління лісосмугами.

Відповідно до результатів опитування:

– по-перше - 95% громад мають на своїх територіях лісосмути - тобто є підґрунтя і матеріал для подальшого впровадження соціального проекту на території України;

– по-друге - 56% громад не мають досвіду в сфері управління лісосмугами, їх збереженні та відновленні. Це свідчить про те, що вони скоріш за все будуть зацікавлені в набутті досвіду в цій сфері, а відповідно й участі в подібних соціальних проектах;

– по-третє - близько 80% громад вважають за потрібне відновлювати та зберігати лісосмути, і навіть закладати нові лісові полоси. Відповідно це також схиляє до думки і висновків, що для громад соціальні проекти подібного сегменту є актуальними й потрібними.

Представники фермерства та безпосередньо громад висловили зацікавленість в розвитку нових видів екологічно направленої підприємницької та сільськогосподарської діяльності, що відповідно призводить до додаткових соціальних надбань.

Екологічне господарство дає не тільки економічну вигоду, а й має потужний позитивний соціальний вплив на добробут ОТГ, а саме - робочі місця і гідні заробітні плати у сільській місцевості, що зупиняє відтік молоді у міста і вимирання сіл.

Відтак, в результаті виконаної роботи було виявлено, що впровадження соціальних проектів може бути шляхом задоволення соціально-екологічних потреб об'єднаних територіальних громад.

Ми виділили наступні кроки впровадження соціального проекту як інструменту вирішення соціально-екологічного благоустрою ОТГ:

- проведення опитування серед членів громади або серед громад в залежності від масштабу проекту задля виявлення потреби або потреб;
- аналіз національного законодавства відповідно до спрямованості проекту;
- розробка способів або моделей задоволення потреби;
- проведення консультування, щодо вироблених способів або моделей задоволення потреби, з усіма зацікавленими сторонами;
- коригування способів та моделей на основі результатів консультацій;
- пілотне впровадження відкоригованих способів або моделей.

Все це свідчить на користь того, що участь в подібних соціальних проектах має позитивний вплив на благоустрій та благополуччя населення ОТГ.

Вернік Олексій

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
лабораторії екологічної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, м. Київ

УДК: 159.92

ДО ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЙ ПОВОДЖЕННЯ З РЕСУРСАМИ В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність. Поняття ресурсів в соціально-психологічних дослідженнях останніх років стає все більш поширеним і запотребовуваним. Передусім це пов'язане з актуалізацією проблем складних життєвих обставин (СЖО), екстремальних і стресових ситуацій тощо через: постійні (протягом останніх 30 років) соціальні зміни у суспільстві, різке погіршення в останні роки соціальних і економічних умов життя пересічної людини, воєнні дії і їх наслідки, вимушене переселення й ін.

До центру уваги спеціалістів – і теоретиків, і практиків – на одне з перших місць у вищевказаних умовах виходять саме ресурси – психологічний потенціал людини, пов'язаний з опануванням різними життєвими ситуаціями, зокрема екстремальними. З іншого боку, незважаючи на досить значний обсяг публікацій з проблеми, на сьогодні й досі не існує узгодженого підходу і загальної психологічної концепції / теорії ресурсів. Наявні ж – здебільшого зосереджені на актуальних проте вузькопрофільних завданнях дослідження – проявів і розвитку стресостійкості (Г. Сельє, Р. Лазарус, С. Фолкман, В. Бодров, Н. Водоп'янова, Л. Кітаєв-Смик й ін.) і життєстійкості (Дж. Крамбо, Д. Леонт'єв, С. Мадді, В. Франкл й ін.), проблеми адаптації і дезадаптації (Л. Александрова, К. Муздибаєв, О. Маклаков, Н. Сараєва й ін.).

Метою нашого дослідження було виділення життєвих стратегій поведіння з ресурсами на основі аналізу існуючих підходів. В результаті теоретичного аналізу сучасних соціально-психологічних підходів до проблеми ресурсів в життєдіяльності особистості нами було виділено такі напрямки:

- *Ресурси і стресостійкість*, де зазвичай виокремлюються психічний (тілесний, сценарний, культурний), особистісний (мотивація, досвід, самооцінка, самодостатність, активна життєва позиція, емоційно-вольові, професійно-особистісні якості, власне здоров'я як цінність тощо) і зовнішній (соціальна підтримка, матеріальні засоби, типи середовищ життєдіяльності і т. і.) рівні. Особливо актуальними ці питання постали в останні роки в контексті проблеми психологічних наслідків в учасників АТО / ООС. Okремо відзначимо ідеї С. Хобфолла щодо розуміння стресу через загрозу втрати чи втрату ресурсів. Тут пропонується розглядати ресурс як базову одиницю стресу. На думку дослідника, стресові ситуації в житті людини – це лише частина усіх її ситуацій. Існують й інші, не стресові, повсякденні.

- *Ресурси як складова розвитку особистості*. Зокрема, Д. Леонт'єв вводить в цьому контексті поняття «особистісний потенціал» як ідею можливостей для розгортання особистістю власного життя. В такому аспекті ресурси є насамперед усвідомлюваними можливостями свого «Я» організувати відповідно до умов різних середовищ власний спосіб життя, зокрема, організувати сприятливі й долати несприятливі умови власного розвитку чи виживання. В такому плані виділяють особистісні ресурси для: виживання, комфорту, безпеки, включеності до спільноти, поваги і самореалізації.

- *Ресурси в соціально-економічному аспекті*, де ресурс розглядається здебільшого в контексті монетарної / економічної поведінки (Дж. Галер, Д. Каннеман й ін.). Тут актуальними є питання усвідомлення про власний ресурс, поведіння з ресурсами, зокрема їх витрати, накопичення й ін.. Хоча в голову досліджень даного напрямку виноситься проблема поведіння з грошима, досить часто мова йде про поведіння з усвідомлюваними особистістю життєвими ресурсами в цілому. Зокрема, досить детально описано ситуації, коли процес накопичення ресурсів є життєвою метою. Тобто не «ресурси для ...», а мати багато ресурсів, чим більше – тим краще. Цими ресурсами можуть бути, наприклад, знання мов, володіння різними технологіями і техніками у програмуванні, отримання дипломів, сертифікатів щодо навчання, підтримання контактів з соціально значимими особами і т.і.

Інший, певною мірою протилежний випадок, коли людина взагалі не турбується про накопичення власного ресурсу, проте широко його витрачає. Це може бути «класична», описана в багатьох художніх творах, ситуація бездумного і безсмысленого марнування життя, наприклад у згадуваній вище «золотій молоді». Також, до подібної ситуації можна віднести одноманітність, без можливості / бажання зростання, професійної діяльності, коли робота вимагає значних внутрішніх витрат, але з низькою зарплатою, «майже нічого не дає взамін».

В наведених специфічних ситуаціях витрат і отримання ресурсів значущим показником є їх кількісна міра, яка виражена оцінковими характеристиками «багато» і «мало». Так, ми можемо отримати основу для виділення типів / стратегій поводження з ресурсами (рис. 1).

Рис. 1. Модель стратегій поводження особистості з життєвими ресурсами

Висновки. Окремими питаннями дослідження передбачаються, по-перше, включення в модель життєвих ресурсів інших, окрім витрат і отримання, форм поводження з ними, зокрема їх *розподіл і відновлення*. По-друге, передбачається доповнення даної моделі виміром «*бажаності – наявності*». По-третє, аналіз проблеми усвідомлення не відновлюваності життєвих ресурсів як базової властивості ресурсів в життєдіяльності особистості у сучасному світі.

Діденко Олександра
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.84

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Актуальність теми. На цей час питання стосовно майбутньої перспективи становлять важливу складову життя кожної особистості. Найчастіше можна почути ці питання насамперед у контексті побудови власного життєвого простору. На сьогодні є актуальною проблема «життєвої перспективи» в психологічній науці у зв'язку з теоретико-практичною розробкою пошуку проблем з психологічної готовності та життєвого шляху особистості. Вивчення

проблем життєвої перспективи відкриває погляд на сприйняття особистості власного майбутнього, як в свою чергу це пов'язане з минулим та теперішнім досвідом, яке місце займає, як це змінює його поведінку.

Метою впровадженої нами корекційної програми стала корекція копінг-механізмів; формування адекватної самооцінки та самоповаги до себе; корекція усвідомленості проблемних ситуацій та адекватних способів вирішення їх; розвиток адаптивних способів прийняття рішень в ситуації невизначеності.

Результати емпіричного дослідження. Ми припускаємо що конструктивна побудова життєвої перспективи залежить від особистісних прагнень та самовідношення. З метою перевірки даної гіпотези було проведено дослідження, де вибірку склали 60 юнаків віком від 18 до 23 років.

На першому (констатувальний) етапі дослідження за методикою О.Ф. Потьомкіної ми отримали результати, які показують, що юнаки більш зосереджені не на власному інтересі до роботи, а на самому результаті. Насамперед це може вплинути на роботу, яку вони виконують.

Результати за методикою «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (С. С. Бубнова) демонструють, що приємне проведення часу, відпочинку, допомога і милосердя до інших людей, любов – є визначеними цінностями у загальній структурі ціннісних орієнтацій. Натомість, пошук соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві, спілкування, високий соціальний статус і управління людьми мають найменші показники в структурі цінностей досліджуваних.

За результатами опитувальника «Копінг-механізми» Е. Хейм серед неадаптивних варіантів копінг-механізмів домінують «ігнорування», «придушення емоцій», тобто багато хто звик ігнорувати власні проблеми та придушувати власні емоції, але й деякі мають схильність і досить агресивно вирішувати питання. Відносно-адаптивні варіанти копінг-поведінки: «компенсація», «релігійність», «пасивна кооперація» мають найбільший результат. Відносно-адаптивні копінги отримали найбільшу результативність серед досліджуваних. За результатами тестування на готовність до ризику за Шубертом було визначено, що домінує середній рівень готовності до ризику 47% учасників.

На другому етапі нашого дослідження, враховуючи результати, отримані під час констатувального етапу експерименту, була розроблена та проведена корекційна програма. Після впровадження корекційної програми було проведено контрольне дослідження діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері, визначенні реальної структури ціннісних орієнтацій особистості, основних копінг-механізмів та способів подолання труднощів з метою визначення ефективності програми.

Повторно була проведена методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (С.С. Бубнов). Суттєва різниця була відмічена між показниками «Спілкування» та «Визнання та повага людей і вплив на

оточуючих». Зазначимо, що показник «Спілкування» збільшився на 23%, а показник «Визнання та повага людей і вплив на оточуючих» збільшився на 19%

Найсуттєвіший результат ми отримали за методикою діагностики копінг-механізмів Е. Хейма (E. Heim). У корекційній програмі брали участь студенти з найменш прийнятними копінгами. Після проведення корекційної програми наші респонденти обирають нові копінг-стратегії. Серед них ми можемо визначити адаптивні варіанти копінг-механізмів: «установку власної самооцінності» – тобто дія за власними цілями та бажаннями, «оптимізм» у невдалих або неприємних ситуаціях, «співпраця» та «звернення».

Готовність до ризику за результатами має незначну динаміку росту до норми. Але респонденти демонструють високу мотивацію до уникнення невдач, тобто захисту.

Висновки. В результаті повторної діагностики було визначено ефективність корекційної роботи та підтверджена дослідницька гіпотеза про те, що конструктивна побудова життєвої перспективи залежить від особистісних прагнень та самовідношення в юнацькому віці. В особистісних прагненнях після проведення корекційної програми стали представлені такі аспекти, як власні установки, система цінностей, копінг-механізми, вибори та пріоритети. Ми можемо стверджувати, що зміни власного самовідношення та особистісних прагнень мають певний вплив на конструктивну побудову життєвої перспективи. Отже, зміни, які відбуваються у цінісних орієнтаціях, самовідношенні до себе, поведінкових стратегіях призводять до змін в побудові власної життєдіяльності.

Закутня Інна
студентка IV курсу факультету психології
ХНУ імені В. Н. Каразіна,
науковий керівник: Яновська Світлана
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри прикладної психології
ХНУ імені В. Н. Каразіна

УДК 159.923.32-053.81:179.8

«У КОЖНОГО РУКА ДО СОБЕ КРИВА»: УЯВЛЕННЯ ПРО ВЛАСНУ ЖАДІБНІСТЬ ТА ЇЇ ОЦІНКА У ІНШИХ

Актуальність даної роботи полягає в тому, що бракує чіткого розуміння уявлення про власну жадібність та її оцінку у інших. В ситуації дефіциту та невизначеності люди вимушені корегувати життєві стандарти, особистісні орієнтири та повсякденні потреби. В наслідок цього виникає необхідність ефективного розподілу власних як матеріальних, так і нематеріальних ресурсів, що в свою чергу, може призвести до формування жадібності, скупості і у подальшому зумовлювати прояви подібного. Існуючі соціальні стереотипи з легкістю приписують іншим скупість та користолюбство, при цьому

залишається відкритим питання як оцінка жадібності інших пов'язана з оцінкою власної жадібності.

Психологічні дослідження жадібності почали представники психоаналізу. Так А. Адлер, Е. Фромм та К. Хорні вважали, що жадібність людини залежить від її соціального положення. З. Фройд вказував на те, що жадібність є рисою характеру людини. Можна виділити декілька груп сучасних прикладних досліджень поняття жадібності. Перша група - продовжує традицію визначення взаємозв'язку жадібності та задоволеності потреб особистості (Cassill D. & Watkins A., 2005; Seuntjens T., Zeelenberg M. & 2015; Seuntjens T., Zeelenberg M. & 2016). Друга визначає особливості зв'язку емоційної сфери особистості й жадібності, що може впливати на формування стосунків з оточуючими та ставлення до них (Бао R., Sun X., & 2020; Crusius, J. & Thierhoff J., 2021). В третій ставиться акцент на формуванні жадібності як риси характеру в ситуаціях невизначеності та дефіциту (Яновська С., Туренко Р. & 2016; Helzer E. & Rosenzweig E., 2020; Li X., Dang J. & 2021; Helzer, EG. & Rosenzweig, E., 2020).

Достатня кількість сучасних психологічних досліджень феномена жадібності все ж, залишає відкритим питання, чи є зв'язок між оцінкою власної жадібності та жадібності інших людей. І саме це зумовило вибір мети нашого дослідження.

Метою нашого дослідження є вивчення особливості зв'язку самооцінки жадібності людини та оцінки жадібності інших.

У дослідженні брали участь 148 молодих людей у віці від 18 до 24 років. Серед них 64 юнаки, 84 дівчини. Всі досліджувані є студентами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Результати проведеного нами дослідження за методом семантичного диференціалу Ч. Осгуда показали, що за факторами оцінки та активності оцінка поняття жадібності студентами є низькою. Але суб'єктивна оцінка поняття жадібності за фактором сили є середньою. Досліджувані оцінюють жадібність як щось жорстке, погане, що викликає негативні емоції. Їй приписують впливовість та силу на повсякденне життя. А також жадібність є потайною, пасивною, сталою і може довгий час зберігатися в одній і тій же формі.

Метод незавершених речень модифікований нами був використаний для визначення ставлення до феномену жадібності. Отримані результати свідчили про те, що якісна оцінка жадібності була диференційованою, так як з одного боку досліджувані вважали, що вона є недоліком та чимось поганим, викликає неприємності та знижує самооцінку, а з іншого завдяки їй можна зекономити, заощадити власні кошти не витрачаючи їх на непотрібні речі, тобто контролювати свої витрати. Жадібність інших характеризувалася як обмеження та перешкоди в задоволенні бажань, що стримує досягнення власних цілей та знижує ступінь довіри у взаємостосунках.

Методика дослідження семантичного простору поняття «жадібність» С. Яновської, Р. Лютенко (2018) була використана для оцінки жадібності як власної так і інших. Було показано, що оцінка власної жадібності та жадібності

інших є помірною за показниками факторів Передбачливої, Безмежної та Розумної жадібності. Подібною була самооцінка власної жадібності та оцінка жадібності друзів, рідних людей та людей, з якими навчаєшся або працюєш. Оцінка власної жадібності є нижчою за оцінку жадібності керівників організацій, міста чи країни. Отже, зі збільшенням психологічної дистанції з іншими, уявлення про їх жадібність збільшується.

У загальній вибірці також був проведений аналіз кореляційних зв'язків який показав, що існує прямий зв'язок оцінки власної жадібності та оцінки жадібності родичів, друзів, колег та адміністрації. Між оцінкою власної жадібності та жадібності людей, які керують містом чи країною значущого зв'язку визначено не було.

Висновки. Поняття жадібності оцінюється молодими людьми досить суперечливо. Його оцінка є низькою, вона є досить пасивною, усталеною, негативною, присутньою в повсякденному житті людей.

Власна жадібність оцінюється амбівалентно: з одного боку, вона характеризується як недолік, який обмежує можливості, але з іншого звертається увага на дбайливе ставлення до коштів, контролюванні витрат та ресурсів.

Жадібність інших є перешкодою у задоволенні власних бажань та досягненні цілей. В залежності від ступеня близькості людей їх оцінка жадібності змінюється: характеристики рідних, друзів та колег є аналогічними даним, отриманим при самооцінці жадібності. Більш висока ступінь жадібності приписується людям, які керують містом чи країною.

За результатами кореляційного аналізу було визначено позитивний взаємозв'язок між оцінкою власної жадібності та жадібністю родичів, друзів та колег, але між оцінкою себе та інших, які керують містом чи країною значущого зв'язку знайдено не було.

Канюка Інна
студентка 2 курсу СВО магістра
спеціальності «053 Психологія»
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
науковий керівник: Шульга Галина
кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

УДК 159.9:316

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Актуальність дослідження із теоретико-методологічним обґрунтуванням проблеми. Професійна успішність молодої людини в сучасному суспільстві залежить від багатьох чинників, зокрема, вона повинна

прагнути до саморозвитку, бути відповідальною, емоційно зрілою та стійкою до різних стресів. Наразі чимало сучасних психологічних досліджень присвячені вивченню особливостей поведінки суб'єкта в критичних, стресових ситуаціях. Учених турбує питання: чому в стресовій ситуації одні суб'єкти впадають у паніку, а інші, навпаки, стійкі, впевнені, витривалі. Очевидно, що особистість повинна не тільки передбачати явища, які детермінують стресові ситуації, але й уміти діяти в ситуаціях невизначеності з максимальною ефективністю. Все це свідчить про важливість формування та розвитку в молоді таких якостей як стійкість, терпимість, витривалість до дії факторів стресу, невизначеності.

Теоретичний аналіз психологічної літератури дозволяє зробити висновок про те, що толерантність до невизначеності (ТН) – це генералізована особистісна властивість, яка розкривається в здібності суб'єкта приймати конфлікт можливостей та обставин, витримувати напругу, викликану невизначеністю ситуації, протистояти суперечливій інформації, приймати рішення в умовах невизначеності та діяти в умовах новизни та неясності. У дослідженнях феномен ТН пов'язують з різними особистісними факторами, а саме: ресурс, який сприяє розв'язанню конфліктів і труднощів (В. Зінченко); система внутрішніх ресурсів особистості, що відображає здатність особистості продуктивно вирішувати нові або складні життєві проблеми (Г. Барднер); особливості стильової регуляції поведінки і діяльності, когнітивні процеси й процеси прийняття рішень (Т. Корнілова) тощо.

Є дослідження, які демонструють роль ТН у професійному становленні фахівців, зокрема психологів. Здатність до конструктивної активності в умовах невизначеності виділяють як одну з передумов успішності професійної діяльності психолога. Е. Носенко, М. Шаповал вважають, що професія психолога – це такий вид діяльності, що постійно знаходиться під впливом фактору невизначеності, зовнішнього середовища та пов'язаний з особистістю фахівця. Стійкість до умов невизначеності, готовність до змін, позитивні установки по відношенню до нового та невідомого відносять до професійно значимих якостей психолога. Саме тому дуже важливим, на нашу думку, є дослідження особливостей сформованості толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. Значущим є з'ясування рівня готовності молоді приймати рішення в ситуації невизначеності.

Мета дослідження. Емпірично визначити психологічні особливості толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Результати теоретичного/емпіричного аналізу проблеми. Задля реалізації поставленої мети ми провели дослідження, в яке залучили 65 майбутніх психологів, студентів 2-4 курсів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, спеціальності 053 Психологія. Оцінка толерантності до невизначеності проводилася за методикою «Шкала толерантності й інтолерантності до невизначеності», автор С. Баднер. Для діагностики рівня рішучості, дієвості в ситуаціях невизначеності застосовані

методики «Мельбурнський опитувальник прийняття рішення», «Особисті фактори прийняття рішень», автор Т. Корнілова.

За методикою С. Баднера більшість досліджуваних має середні і низькі показники сформованості толерантності до невизначеності. Студентам у яких зафіксований середній рівень притаманно в ситуаціях невизначеності як негативні так і позитивні емоції, вони можуть обирати різні варіанти захисту. По шкалі інтолерантність до невизначеності переважають високі параметри, що свідчить що такі студенти нетерпимі, їм складно витримати невизначеність, у ситуації двозначності у них виникає негативне ставлення до неї, неприємні емоції, можливе підвищення тривожності.

Аналіз емпіричних даних за методикою «Мельбурнський опитувальник прийняття рішення» дозволив констатувати, що 87,7 % досліджуваних демонструють деяку амбівалентність вибору копінгу, тільки 12,3 % студентів у ситуації невизначеності можуть розглядати альтернативи у прийнятті рішення проблемної ситуації, шукають нову інформацію, з метою прийняття раціонального рішення. У ситуаціях стресу 24,1% досліджуваних використовують непродуктивний копінг, тобто некритично оцінюють власні дії, схильні до імпульсивного прийняття рішення та паніки.

За методикою «Особистісні фактори прийняття рішення» більшість майбутніх психологів мають готовність обдумувати свої рішення і діяти при можливості повного орієнтування в ситуації.

Кореляційний аналіз виявив значимі зв'язки між показником толерантності до невизначеності і продуктивним копінгом «пильність» ($r_{xy} = 0,557$ $p < 0,05$); особистісними факторами прийняття рішень «суб'єктивна раціональність» ($r_{xy} = 0,480$ $p < 0,05$), «особистісна готовність до ризику» ($r_{xy} = 0,593$ $p < 0,05$). Інтollerантність до невизначеності з непродуктивними копінгами «прокрастанація» ($r_{xy} = 0,557$ $p < 0,05$), «надмірна пильність» ($r_{xy} = 0,557$ $p < 0,05$). Результати кореляційного аналізу засвідчили, що толерантні до невизначеності молоді люди у ситуації вибору намагаються уточнити цілі, завдання, розглядають альтернативи, пов'язані з пошуком інформації, натомість інтолерантні до невизначеності студенти відкладають, зволікають у прийнятті рішення або приймають імпульсивне рішення, щоб зменшити рівень напруги.

Висновки. Толерантність до невизначеності – це одна з передумов успішної професійної діяльності психолога. Чим вищий суб'єктивний вклад у прийняття рішення, тим вищий рівень у майбутніх психологів толерантності до невизначеності.

Lykhoshvai Kseniia,
4th-year student of the School of Psychology,
V. N. Karazin Kharkiv National University
Scientific Supervisor: Nalyvaiko Oleksii,
Ph.D. in Pedagogy,
Associate Professor of Pedagogy Department,
Deputy Dean for Research at the Faculty of Psychology,
V. N. Karazin Kharkiv National University

COPING WITH STRESS IN DIFFERENT GROUPS OF PEOPLE. ANALYSIS OF PREVIOUS STUDIES

Abstract: the difference between day and night stress coping ability. How and what hormones effect the changes of stress coping abilities.

Keywords: stress coping, day and night, female, hormones

Introduction. It is well known that socially active students are more likely to do their school homework and other important projects during the evening or night time. We assume that the level of hormones, which help stress-coping changes depending on the time of the day and hence influences the efficiency and the quality of the work done.

Kern, W., Perras, B., Wodick, R., Fehm, H. L., & Born, J. tested the hypothesis that long-duration exercise (LDE) of moderate intensity, but not LDE of low intensity, during the daytime changes the typical temporal patterns of hormone release during subsequent nocturnal sleep. Results suggest that nocturnal profiles of GH and cortisol concentrations may serve to indicate the disturbance of normal anabolic functions of sleep due to daytime exercise.

Malarkey, W. B., Pearl, D. K., Demers, L. M., Kiecolt-Glaser, J. K., & Glaser, R. investigated the influence of a common stressful event, i.e., academic examinations, on the 24-h mean concentration of adrenocorticotrophic hormone (ACTH), cortisol, and/or β -endorphin. In addition, they evaluated the effect of season on the endocrine response to this stressor. In summary, they have demonstrated that stress associated with the taking of examinations produces a dissociation among mean 24-h levels of ACTH, cortisol, and β -endorphin. In addition, daytime cortisol levels increased during examinations only in the group of students whose perceived stress scores increased. Further, a seasonal influence on ACTH secretion was suggested by these results with higher levels observed in the spring than in the fall.

John C. Wingfield, Alexander S. Kitaysky discovered that in addition to seasonal changes in morphology, physiology and behavior that occur in predictable annual cycles, there are facultative responses to unpredictable events known as labile (i.e., short-lived) perturbation factors (LPFs). These rapid behavioral and physiological changes have been termed the “emergency” life history stage and serve to enhance life-time fitness. The research suggests that glucocorticosteroid secretions in response to LPFs not only trigger physiological and behavioral responses, but also allow flexibility so that the response is integrated in relation to time of year as well as individual differences owing to body condition, disease and social status.

Maggio, M., Colizzi, E., Fisichella, A., Valenti, G., Ceresini, G., Dall'Aglio, E. researched that stress events cause modification in hormonal balance with acute and chronic changes such as increase in cortisol and thyroid hormones, and simultaneous alterations in dehydroepiandrosterone sulphate, testosterone and insulin like growth factor-1 levels. The ability to cope with stress and regain previous healthy status, also called resiliency, is particularly impaired in older persons. Thus, stressful conditions and hormonal dysregulation might concur to the onset of cognitive impairment in this population.

Purpose of the study: to figure out how hormonal background changes during the day influence the efficiency and the quality of the work done.

Results. The theoretical framework has shown that the hormonal changes and stress coping strategies have been illustrated by many authors. Regular sleep patterns can adversely affect physiological functions and have been associated with increased physiological and psychological stress. Nocturnal work of physicians during 24-hour on-call shifts (OCS) disrupts the sleep/wake cycle. Chronic exposure to distress has been shown to affect cardiovascular homeostasis and to impair performance in neurocognitive and simulated clinical tasks. Following a 24-hour OCS, thyroid stimulating hormone may be an early and sensitive biochemical predictor of stress; other classical biochemical stress parameters do not depict the psychological stress perceived by physicians; there may be a mismatch between experienced and objective stress levels; neurocognitive functions are not impaired, while performance may even be improved; and men might be more sensitive to distress.

The available literature suggests that sleep restriction across multiple work days can disrupt cytokine and cortisol levels, deteriorate mood and elicit simultaneous physiological and psychological responses. However, research concerning the interaction between such responses is limited and inconclusive. Therefore, it is unknown if a psycho-physiological relationship exists and as a result, it is currently not feasible for agencies to monitor sleep restriction related stress based on psycho-physiological interactions. Sleep restriction does however, appear to be a major stressor contributing to physiological and psychological responses and thus, warrants further investigation.

Conclusion. The analysis of the resources introduced above shows the way people of different groups cope with stress depending on the time of the day and the changes of hormones. Our further research group will be focused on female students, as this topic is not well-investigated and can be useful in terms of stress coping, well-being and productivity.

УДК 159.9.07:377.1

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ЗДОРОВ'Я

Актуальність дослідження. Здоров'я - безцінний капітал як окремої людини, так і нації, держави. Це перша і найважливіша потреба людини, що є передумовою до пізнання оточуючого світу, до самоутвердження та щастя людини. Цінність життя і здоров'я займала чи не останню позицію в ієрархії цінностей, яких дотримувались люди у попередні історичні часи. І хоча настанови древніх переповнені гімнів здоров'ю людини, своєрідне «благоговіння перед життям», навіть, сьогодні все ще не стало нормою поведінки більшості народів світу. З іншої сторони, здорова людина завжди слугувала у якості ідеалу. Її вітали, їй поклонялись, визнавали у якості героя. Цінність здоров'я, скоріш, домінувала у суспільстві як ідеальна цінність. І лише сьогодні, як крайня міра у середовищі цивілізованих народів світу, зрештою з'являється можливість утвердити здоров'я як дійсну цінність.

Мета нашого дослідження полягала у дослідженні бачення та ставлення сучасних підлітків до здоров'я на когнітивному, поведінковому, емоційному та ціннісно-мотиваційному рівнях.

Результати. Сьогодні особливого значення набувають практичні та теоретичні напрацювання українських науковців, що досліджували різні аспекти здоров'я та ЗСЖ, зокрема: В.С.Братусь, Д.А.Пищик, П.І.Сидоров, І.А.Коваль, С.Д. Максименко, М.Й.Боришевський, Г.В.Ложкін, С.І.Болтівець, О.М. Кокуна, Т.М.Титаренко, Л.А.Лепіхової, О.Я.Кляпець та багатьох інших.

Науковцями були окреслені та описані **чинники ризику для здоров'я молоді, та людства в цілому, серед яких є:** гіподинамія, незбалансоване харчування, шкідливі звички, негативні емоції, екологічне забруднення, соціальні чинники (наприклад, відсутність правового захисту, тощо), низький рівень культури здоров'я, слабка мотивація молоді на ЗСЖ [1].

В данному контексті будуть цікавими результати нашого дослідження бачення та ставлення сучасних підлітків до здоров'я, що здійснювалося із застосуванням *опитувальника «Відношення до здоров'я» Р.А.Березовської*. Варто відмітити, що інтерпретуючи отримані емпіричні дані слід говорити про ступінь адекватності або неадекватності ставлення підлітків до їх здоров'я. За допомогою даної методики ми можемо визначити основні критерії ступеня адекватності-неадекватності відношення людини до свого здоров'я на когнітивному, поведінковому, емоційному та ціннісно-мотиваційному рівнях.

Так, когнітивний компонент передбачає ступінь компетентності або людини в сфері здоров'я, знання основних факторів ризику і антиризиків, розуміння ролі здоров'я в забезпеченні активного й довготривалого життя. Отримані нами результати показали, що 85,3% підлітків мають адекватне

ставлення до здоров'я, вони характеризуються достатнім рівнем усвідомленості та компетентності в галузі здоров'я, знають та розуміють основні фактори ризику та роль здоров'я у життєдіяльності людини. Характерним для 14,7% опитаних є недостатність знань в питаннях здоров'я, вони мають певні труднощі з визначенням поняття здоров'я та чинників, що на нього впливають.

Емоційний компонент передбачає оптимальний рівень тривожності по відношенню до здоров'я, вміння насолоджуватися станом здоров'я і радіти йому. Оцінка результатів за даним компонентом показала, що серед досліджуваних адекватне ставлення до здоров'я було виявлено у 58,8% опитуваних, що свідчить про оптимальний рівень тривожності у підлітків по відношенню до власного здоров'я, вміння його цінувати та дотримання ними ЗСЖ. Неадекватне ставлення до здоров'я за емоційним компонентом виявили 41,2% підлітків. Важливо зазначити про існування суттєвих відмінностей у ставленні до здоров'я у наших респондентів за гендерною ознакою: дівчата мали більш оптимальний рівень тривожності відносно здоров'я, тоді як юнаки проявляли дві крайності, або надто байдуже ставлення до стану свого організму, або ж занадто сильне хвилювання, чим ще більше викликали у себе стан напруження та занепокоєння.

Поведінковий компонент передбачає ступінь відповідності дій і вчинків людини вимогам здорового способу життя. Нами було виявлено, що серед нашої групи підлітків лише 22,3% мають адекватне ставлення до здоров'я на рівні поведінки, а неадекватне ставлення було характерним для 77,7% опитаних, що становить більшу половину всієї вибірки. Це може свідчити про їх пасивну позицію у повсякденних діях щодо турботи про стан здоров'я та організму взагалі. В такий спосіб вони демонструють невідповідність власних дій вимогам ЗСЖ, доприкладу, таких як: фізична активність, дотримання режиму дня, здорове харчування, загартовування, відсутність шкідливих звичок, тощо.

Ціннісно-мотиваційний компонент передбачає високу значимість здоров'я в індивідуальній ієрархії цінностей (особливо термінальних), ступінь сформованості мотивації на збереження і зміцнення здоров'я. Дана шкала опитувальника спрямована на визначення місця здоров'я у системі цінностей підлітків та їх мотивацію турботи про нього, або навпаки. Так, 58,8% підлітків показали важливість здоров'я у їх ціннісній сфері та сформованість мотивації на його збереження та зміцнення. А 41,2% досліджуваних показали, що в їх індивідуальній ієрархії цінностей здоров'я не посідає провідного місця.

Отже, узагальнюючі отримані дані, можна говорити про ще недостатньо сформоване ставлення підлітків до власного здоров'я, а саме: недостатність знань, неадекватність ставлення та цінності здоров'я, пасивна позиція стосовно власного здоров'я та брак усвідомленості.

Висновки. Ми глибоко переконані у необхідності моніторингу ставлення до здоров'я в суспільстві. Особливо це є актуальним в молодіжному середовищі, адже підлітки і молодь становлять його дієву і активну частину, майбутнє суспільства. На когнітивному рівні ставлення до здоров'я має відображатися у компетентності молоді у сфері здоров'я, знання основних чинників ризику,

розуміння ролі здоров'я в забезпеченні активного і тривалого життя, на поведінковому рівні адекватність ставлення до здоров'я має відображатися у діях людини, спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я, а на ціннісно-мотиваційному – надання здоров'ю вагомого значення та сформованість мотивації на підтримання власного здоров'я.

Мулярчук Лілія
студентка 2 курсу СВО магістра
спеціальності «053 Психологія»
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
науковий керівник: Шульга Галина
кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

УДК 159.9:174

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДЕННОЇ І ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ

Актуальність дослідження із теоретико-методологічним обґрунтуванням проблеми. Сучасні психологічні дослідження свідчать, що професійні ціннісні орієнтації, які виникають на початкових етапах навчання у закладі вищої освіти, визначають особливості руху молоді у професії, можливість її особистісного та професійного зростання та реалізації. Вони психологічно значимі на етапі професійного вибору, при професійній підготовці, навчанні та професійно-ціннісному становленні майбутнього фахівця у цілому (Н. Гончарова, Л. Долинська, А. Крамаренко, Н. Переверзенцева, та інш.). Вітчизняні дослідники значну увагу приділяють виявленню умов розвитку, механізмів та закономірностей взаємозв'язку ціннісних орієнтацій з майбутнім професійним розвитком особистості, зокрема психолога (О. Андрієвська-Семенюк, В. Волошина, К. Гавриловська, О. Галян, І. Галян, В. Мицько, Т. Тітова, А. Фурман, О. Ямницький та інш.). Ми вважаємо, що недостатньо представлені психологічні особливості професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх психологів, які навчаються на заочній формі навчання.

Мета дослідження. Емпірично визначити психологічні особливості професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх психологів денної і заочної форм навчання.

Результати теоретичного/емпіричного аналізу проблеми. У своєму дослідженні, ми будемо притримуватися наукових позицій С. Матяж, А. Березянської, а саме: ціннісні орієнтації розглядаються як один із компонентів, що входить до структури особистості, це складне утворення, що вбирає в себе рівні форми взаємодії суспільного та індивідуального в

особистості, специфічні форми усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого, теперішнього і майбутнього, а також сутності свого власного «Я». О. Ямницький ціннісні орієнтації у професійній реалізації особистості розглядає як центральну ланку, яка детермінує загальне ставлення особистості до професійних цілей, завдань та вимог, сприяє її професійній самореалізації. Професійно значущими для Є. Головахи є цінності, які одночасно є особистісними цінностями суб'єкта, і цінностями процесу й змісту професійної діяльності. Професійно-ціннісні орієнтації – це сукупність професійно-значущих цінностей, знань, умінь майбутнього психолога, вони сприяють професійно-особистісному самовдосконаленню особистості й ефективному, продуктивному здійсненню майбутньої фахової діяльності.

В емпіричному дослідженні брали участь студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського спеціальності 053 Психологія у кількості 72 осіб (студенти 3 курсу денної форми навчання – 36 осіб; студенти 2 і 3 курсів заочної форми навчання – 36 осіб). Оцінка ціннісної сфери проводилася за методикою «Рівні співвідношення «Цінності» та «Доступність» у різних сферах життєдіяльності», автор О. Фанталова; спрямованість особистості визначалася за опитувальником спрямованості особистості, автори В. Смекала, М. Кучера; структура мотивації студентів з'ясовувалася за методикою «Структура мотивації», автор Ю. Орлов. Статистична обробка даних проводилася за допомогою програми SPSS Statistics 17.0. Для визначення значущих відмінностей у професійно-ціннісних орієнтаціях майбутніх психологів денної і заочної форм навчання використовувався t-критерій Стьюдента для незв'язних вибірок.

Студенти денної і заочної форм навчання різняться по значимості цінностей «активне життя» ($t=3,01$); «здоров'я» ($t=2,83$), «наявність друзів» ($t=2,88$), «щасливе сімейне життя» ($t=2,32$), «творчість» ($t=2,35$). Отже, для студентів першої групи найбільш значимими цінностями є «активне життя», «наявність друзів», «творчість», натомість для другої – «здоров'я», «щасливе сімейне життя». Була констатована значима різниця і по параметру доступність цінностей, а саме: «кохання» ($t=2,91$), «матеріальне забезпечення» ($t=2,04$), «наявність друзів» ($t=4,69$), «свобода» ($t=2,38$), «щасливе сімейне життя» ($t=2,56$). Згідно отриманих результатів ми припускаємо, що для студентів денної форми навчання найбільш доступними є цінності «наявність друзів», «свобода», а для студентів заочної форми навчання – «кохання», «матеріальне забезпечення», «щасливе сімейне життя».

Значима різниця спрямованості особистості між двома групами була констатована по параметру «спрямованість на себе» ($t=7,72$). Згідно отриманих результатів студенти заочної форми навчання більш спрямовані на себе. Для майбутньої професійної діяльності необхідно, щоб була виражена в особистості спрямованість на взаємні дії, очевидно, що студенти потребують допомоги у формуванні та розвитку зазначеної спрямованості.

У структурі мотивації досліджуваних груп констатуємо також значимі відмінності, а саме: «пізнавальний мотив» ($t=3,87$), «мотивація досягнення успіху» ($t=2,34$), «мотив результату» ($t=5,18$), «мотив складності завдань» ($t=3,26$), «мотив особистісного усвідомлення роботи» ($t=2,34$). Студенти заочної форми навчання більш спрямовані на пізнання нових знань, мотивовані на досягання успіху, хочуть отримувати результат, з діяльності, якою займаються, високо оцінюють власний особистісний потенціал, ніж студенти денної форми навчання.

Висновки. За результатами проведеного дослідження ми встановили, що існує деяка різниця між професійно-ціннісними орієнтаціями студентів денної і заочної форм навчання. Студенти денної форми своє теперішнє пов'язують з цінностями «наявність друзів», «свобода», а студенти заочної форми навчання – «кохання», «матеріальне забезпечення», «щасливе сімейне життя», орієнтовані на пізнання, результат, високо оцінюють власний потенціал.

Полівко Лариса,

кандидат психологічних наук, асистент кафедри соціальної роботи,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Піонтківська Олена,

кандидат психологічних наук, асистент кафедри соціальної роботи,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бутенко Надія,

доктор філософії з галузі соціальної роботи,
асистент кафедри соціальної роботи,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК 364.46

ГРОМАДСЬКИЙ СЕКТОР ЯК ПРОСТІР ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Актуальність дослідження. Основним напрямком сучасної соціальної політики є розбудова нових стратегічних планів та напрямків у розвитку суспільно значущих питань, що є важливим для держави. Водночас, вона охоплює діяльність не тільки державного сектору, але значущий доробок у соціальній політиці здійснює й громадський сектор, установи недержавного спрямування, аби забезпечити та задовільнити потреби усіх громадян держави, як захищених, так і кожного окремого індивіда. Про це йдеться і в «Національній стратегії сприяння розвитку громадського суспільства в Україні на 2016-2020 року», а від 16 червня 2021 року і в ухваленому проєкті Стратегії на 2021-2026 роки, де розглядаються рівні можливості для всіх, що передбачає ефективну взаємодію держави, організацій громадянського суспільства, а також бізнесу, як еталонів для підвищення добробуту та підтримки демократичного суспільства. Так, громадський сектор стає повноцінним суб'єктом надання

соціальних послуг, що нині має розглядатися у широкому контексті соціальної політики.

Мета дослідження – дослідити соціальний запит громадських організацій щодо професійної реалізації соціальних працівників.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Нині громадський сектор може послугувати підтримці соціальної політики через забезпечення висококваліфікованими спеціалістами з питань соціальної роботи, які згодом зможуть надавати послуги соціального спрямування. Водночас, бажано охопити і ті сфери соціального захисту, які не можуть повноцінно розвивати державні установи, й держава, загалом. Підготовка соціальних працівників для громадського сектору – додатковий механізм реалізації соціальної політики щодо підготовки кваліфікованих кадрів, яку можуть забезпечити заклади вищої освіти. За таких обставин, вища школа є рушієм до змін у розробці нових навчальних, додаткових програмах для здійснення підготовки майбутніх соціальних працівників з урахуванням нових підходів, методів та технологій роботи сучасності.

Розробка нових стратегій підготовки соціальних працівників є пріоритетним напрямком досліджень у багатьох країнах. Порівнюючи підготовку соціальних працівників в Україні і США, Клос Л. Є. зазначає, що задля формування готовності фахівців соціальної сфери до здоров'я збережувальної практики потрібно реформувати систему на декількох рівнях: державному, галузевому, інституціональному та університетському. Водночас, зміни в територіальному устрої теж стають викликом для цілісної системи держави, адже потребують спеціалістів, які б могли забезпечити професійну діяльність на місцях. Невідповідність спеціалістів та отримувачів соціальних послуг провокує перепони для сучасної децентралізації. Відповідно, у зв'язку із проведенням децентралізації постає також питання і у професійній підготовці фахівців, здатних працювати у громаді. Так, наприклад, Слосанська Г. І. обґрунтовує необхідність введення двох ланок таких фахівців: фахівця-адміністратора та фахівця-практика, та виділяє критерії оцінки успішності підготовки таких фахівців.

Висновки. Громадський сектор може стати гнучким механізмом у суспільно розвиваючому суспільстві, який швидко може реагувати на запити сучасності у порівнянні з державними організаціями. Відповідно, забезпечення сталої соціальної системи передбачає побудову нових підходів щодо належного соціального захисту індивідів, що має здійснюватися на рівні кваліфікованих кадрів. Тож глобалізація соціальної сфери висуває перед кожним її учасником нові завдання, водночас, спричиняє низку нових вимог перед роботодавцями щодо побудови нових стратегій підготовки спеціалістів соціальної сфери, зокрема, соціальних працівників. Водночас, розбудова соціально-активного суспільства сприяє процесу децентралізації і як наслідок призводить до виникнення потреби у підготовці кваліфікованих кадрів для надання соціально-значущих послуг в громадах; дозволяє розкрити людський потенціал; дає змогу

залучати додаткові технічні ресурси; ефективно керувати фінансовими ресурсами громади та запобігти корупційним ризикам.

Похолюк Ірина,
студентка II курсу СВО магістра
спеціальності 053 Психологія
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
науковий керівник: Коломієць Л.І.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

УДК 159.942

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОПТИМІЗМУ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ

Актуальність дослідження із теоретико-методологічним обґрунтуванням проблеми. У науковому контексті оптимізм нині вивчається як якість, диспозиція, специфічний атрибутивний стиль, який сприяє позитивному контексту функціонування особистості, досяжності неї суб'єктивно значущих цілей. Оптимізм пов'язують із якостями, що детермінують особистісну впевненість, віру у власні можливості, надію щодо кращого майбутнього, наполегливість і завзяття в долатті труднощів у процесі самореалізації в різних сферах життєдіяльності. В умовах сучасної нестабільності й численних викликів позитивні очікування, емоційна збалансованість і здатність інтерпретувати життєві події з точки зору переваг, нових можливостей, розширення суб'єктивного досвіду виступають важливими характеристиками психологічного здоров'я особистості, а тому увага до проблеми розвитку оптимізму є виправданою, своєчасною й такою, що заслуговує проведення спеціальних психологічних досліджень.

Мета дослідження – розкрити особливості розвитку оптимізму особистості засобами тренінгової роботи.

Результати теоретичного / емпіричного аналізу проблеми. Дослідження сучасних науковців (І.Василенко, Н.Водоп'янова, С.Виртосу, Т.Гордєєва, М.Замишляєва, Л.Карапетян, М.Кузнецова та ін.) й узагальнені висновки проведеної нами діагностичної роботи свідчать про переважання песимістичних установок в юнацтва й осіб у віці ранньої дорослості. Крім того, на рівні емпіричних узагальнень, підтверджених кореляційним аналізом, простежується така відповідність: із зниженням оптимістичності формату пояснення особистістю життєвих подій, знижується міра впевненості в собі, у власній самоефективності, рівень переживання щастя і психологічного благополуччя, а також задоволеності життям й мотивації досягнення успіху.

У форматі нашого наукового інтересу доречним видається розроблення тренінгової програми, завдяки якій стане можливим сприяння розвитку оптимістичного мислення й мотивації досягнення успіху, посилення рефлексії особистих критеріїв емоційного відреагування на реалії власної життєдіяльності, стимулювання здатності актуалізувати власні ресурси в різних ситуаціях.

У структурі тренінгової програми передбачені блоки, змістове насичення яких дозволяє в форматі активної роботи й зворотного зв'язку відпрацювати альтернативи особистісного пояснювального стилю «песимізм – оптимізм», «песимізм – «здоровий» оптимізм»; стимулювати усвідомлену мотивацію до змін; розвивати навички позитивного мислення; сприяти спробам реструктурування способів реагування «відчувай – думай – дій оптимістично»; пропрацювати особисті критерії щастя й задоволеності життям та пояснити роль оптимізму в досягненні психологічного благополуччя; стабілізувати самооцінку, проаналізувати власні «сильні» та «слабкі» сторони й ініціювати зміни в стані впевненості, довіри до себе, здатності користуватися «ресурсами» оптимістичного сприйняття дійсності (зокрема, почуттям гумору).

Висновки. Розроблена й апробована тренінгова програма виявилася ефективним засобом розвитку оптимізму особистості, що було підтверджено методами математичної статистики. Включені до тренінгової програми завдання, ігри, психотехнічні вправи, рефлексивні техніки дозволили досягнути позитивної динаміки в стані оптимізму та його індивідуально-психологічних чинників в експериментальній групі вибірки дослідження.

Сінайлова Олександра
студентка I курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Варава Людмила
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.76-056.49

САМОУШКОДЖЕННЯ ПІДЛІТКІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

Актуальність. У сучасному світі в ситуації обмеження міжособистісної взаємодії побудова стратегій самореалізації підлітка є доволі складним завданням. Підлітковий вік з його особливостями розвитку в час технологічного прогресу стикається з зовнішнім нав'язуванням стандартів та критеріїв дорослості. Психіка підлітка, яка не повною мірою усвідомлює власні переживання разом з прагненням до самостійності та незалежності приводить у «пастку власних емоцій та переконань».

У зв'язку з цим при формуванні суб'єктної позиції підлітка особливо актуальним стають смисл та змістовна спрямованість соціального оточення. Потреба в самостійності, дорослості, навичках саморегулювання підвищується і все це знаходить відбиток у загальній активності дітей, готовності включатися у різні види діяльності. Нехтування цими вимогами, незадоволеність провідних потреб загострює негативні риси підліткової кризи і припускають поширення дій з самоушкодженням.

Метою нашої роботи є визначення причин самоушкодження підлітків як актуальної проблеми сучасності.

В сучасній психології самоушкодження розглядають в структурі аутоагресивної та аутодеструктивної поведінки, яка спрямована на заподіяння шкоди власному тілу, але не містить у своїй основі суїцидальних намірів. О.М. Чуєва дає таке визначення: «Під самоушкодженням розуміють ряд дій аутоагресивного характеру, спрямованих на свідоме завдання фізичної шкоди своєму тілу» з малою ймовірністю летального кінця [Чуєва О.М., 2017].

Здійснивши аналіз досліджень з проблеми самоушкодження та з практичних запитів підлітків і їхніх батьків, можна визначити найбільш поширені причини: емоційна дисрегуляція, соціальні фактори, заперечення себе, деперсоналізація, комунікація у референтній групі, наявність кризового стану, схильність до агресії, аутоагресії та можливі акцентуації характеру. У більшості випадків дій з самоушкодженням підлітки не мають теплих довірливих стосунків з батьками. Відносини з батьками та ставлення батьків до дитини у цей віковий період має велике значення, від цього залежить сприймання й оцінка підлітком себе, прийняття чи не прийняття своєї особистості, взагалі самоставлення підлітка. Самоставлення особистості значною мірою визначає оцінку формування уявлень про самого себе, забезпечує прогнозування своєї соціальної ефективності та відношення до себе оточення, впливу на процеси самоактуалізації, самовдосконалення, самореалізації.

Для підлітків прояв дій самоушкодження стає засобом полегшення негативних думок, засобом розв'язання міжособистісних проблем, отримання позитивних емоцій. Така його поведінка стає перешкодою у формуванні суб'єктності особистості. Суб'єктність – це властивість індивіда, яка проявляється в активності щодо навколишнього середовища, яка інтегрує внутрішню активність, рефлексивність, автономність особистості і здатність до саморозвитку [Абульханова-Славська К.А.,1999]. В сучасній психології виникнення та прояв суб'єктності розглядається як основний показник цілісності розвитку дитини. Суб'єктність пов'язана з усіма сферами життя людини, з позитивним розвитком особистості, тому має здатність до розвитку та формуванню.

Відомо, що суб'єктні характеристики особистості розкриваються за допомогою іншої людини [Абульханова-Славська К.А.,1999]. Динаміка становлення суб'єктності у часі визначається мірою співвідношення полюсів «Я-Інший». У внутрішньому, особистісному плані підлітка ще не має механізмів

«правильного вибору», коли йому здається, що орієнтування на «інших» відводить від власної особистості та виникає страх про втрату власної самостійності. Саме це породжує конфліктність у відносинах з дорослими та однолітками та свідчить про критично-усунене ставлення до оточення і демонструє «нову поведінку людини, яка стає поведінкою для себе» [Волкова Е.Н. и др., 2012]

Провідною діяльністю підліткового віку є інтимно-особистісне спілкування. В процесі розвитку особистості підлітка способи та механізми побудови спілкування, взаємодії з оточенням значною мірою пов'язані з формуванням самоставлення дитини. Конфліктні ситуації з однолітками, вчителями, батьками, проблема булінгу підвищує ризик виникнення негативного ставлення до себе й тим самим формує розвиток дезадаптивної стратегії поведінки з діями самоушкодження.

Потреба в самостійності, дорослості, навичках саморегулювання підвищується і все це можна побачити у загальній активності дітей, готовності включатися у різні види діяльності. Нехтування цими вимогами, незадоволеність провідними потребами загострює негативні риси підліткової кризи і припускає поширення дій з самоушкодженням.

Висновки. Отже, підлітковий вік – це період становлення особистості, становлення його внутрішнього світу, формування суб'єктності. Психологічні особливості цього вікового періоду разом з зовнішніми факторами ускладнюють процес формування адаптивних стратегій поведінки з оточенням. Самоушкодження стає результатом пошуку підлітком взаємодії з власним «Я» і, як наслідок, виникнення труднощів у формуванні суб'єктної позиції та адекватних уявлень про себе. Тому дуже важливим є розуміння причин поширення випадків дій самоушкодження серед підлітків, виявлення факторів розвитку такої поведінки та допомога підлітку сформуванню адаптивних стратегій взаємодії з оточенням. Таким чином, зазначена проблема є гострою та значущою у сучасному суспільстві й не викликає сумнівів в подальшому, глибшому вивченні.

Соколенко Анастасія
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.944.4-051:355

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

Актуальність В умовах екстремальності багато ситуацій можуть бути абсолютно стресогенними, в залежності від ставлення до них самої особистості та наявності досвіду. Однак, при дії стресогенних факторів у всіх людей однаково будуть розвиватися стадії стресу, але зовнішня поведінка може бути різною. Одні капітулюють перед труднощами, інші мобілізують усі свої фізичні та духовні можливості, щоб протистояти їм.

Ефективність професійної діяльності військовослужбовців, визначає у них формування необхідних стратегій поведінки у складних, напружених та екстремальних ситуаціях. Психологічне призначення копінга полягає в тому, щоб людина краще адаптувалась до вимог ситуації, дозволяючи людині оволодіти нею, послабити або пом'якшити ці вимоги, намагатися уникнути або звикнути до них і таким чином погасити стресову дію ситуації.

Мета нашого дослідження – дослідити усвідомленість вибору стратегії поведінки у ситуації стресу серед військовослужбовців.

Результати емпіричного аналізу проблеми Для цього було проведено дослідження, де вибірку склали 50 респондентів, вікової категорії: від 18 до 60 років, військовослужбовці Збройних Сил України, які приймають участь в ООС, зі строком служби від 4 місяців до 20 років.

Для проведення дослідження використовувались наступні методики: опитувальник «Способи впораючої поведінки» (Р.Лазарус, С.Фолкман), тест «Визначення стресостійкості особистості» (Н. В. Кіршева, Н. В. Рябчикова), опитувальник «Оцінка особистісної тривожності» (Спілбергер-Ханін), опитувальник «Стилі реагування на зміни» (Т.Ю. Базаров, М.П. Сичова).

За результатами констатувального дослідження було визначено групу респондентів, які потребують корекції підвищеного рівня тривожності; навчити контролювати поведінку в стресовій ситуації; сформувані конструктивні способи поведінки в ситуації невідомості.

За результатами, отриманими за допомогою констатувального експерименту була розроблена та проведена корекційна програма. В корекційній програмі взяли участь 11 досліджуваних, в яких спостерігається підвищення рівню особистісної тривожності, деструктивні способи подолання труднощів.

Комплексна корекційна програма складена нами на основі аналізу існуючого досвіду сучасної практичної психології. Корекційна програма розрахована на 3 години (2 заняття по 85 хвилин).

Після впровадження корекційної програми було проведено контрольне дослідження визначення основних копінг-механізмів та способів подолання труднощів, встановлення рівня стресостійкості особистості, виявити бажаний тип ставлення до змін і нововведень, встановлення рівню ситуативної та особистісної тривожності, з метою визначення ефективності програми.

Можна зазначити, що після корекційної роботи рівень особистісної тривожності у учасників значно змінився. До впровадження високий рівень

тривожності був у 54% респондентів, середній – у 36% респондентів. Після проведення корекційної роботи стало: високий рівень у 18% респондентів, середній – у 54% респондентів. Ми можемо стверджувати, що більшість учасників змогли впоратися зі своєю особистісною тривожністю.

Також учасникам вдалося змінити свій стиль реагування на зміни, тобто вони вибирають конструктивні способи впораючої поведінки. До у більшості (36%) був – реактивний стиль реагування, а у 27% – консервативний. Після проведення корекційної роботи – у 45% стиль реагування на зміни став реалізуючий, а у 18% – інноваційний.

Висновки За результатами проведення корекційної програми можна сказати, що учасники ефективно подолали підвищеного рівня тривожності та сформули конструктивні способи поведінки в ситуації невідомості.

Танадай Ольга
студентка II курсу ОС «Магістр»
спеціальності «053 Психологія»
Маріупольський державний університет,
науковий керівник: Стуліка Олена
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольський державний університет

УДК 159.922.7-053.5:316.61

УСВІДОМЛЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ КОРДОНІВ В СТРУКТУРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність. На психологічний стан дитини, особливо у молодшому шкільному віці, значний вплив має «екологічне» середовище, де вона перебуває. Саме тому дуже важливо допомогти дітям сформулювати уявлення чітких меж свого тіла та своїх психологічних внутрішніх кордонів. Так, американський психолог, фахівець у галузі дитячої психології У.Бронфенбреннер, під впливом робіт Л.С. Виготського та К. Левіна створив психологічну теорію «екологічних» систем. Відповідно до його теорії, «психологічна екологія» людини розглядається як сукупність таких підсистем як мікросистема сім'ї, мезосистема локального середовища (дитсадок, школа тощо), екзосистема та макросистема (культурні звичаї країни, цінності, звичаї та ресурси).

Спираючись на теорію У. Бронфенбреннера, а також на проведені дослідження взаємозв'язку рівня сформованості психологічних кордонів та розвитку асертивності молодших школярів інших вчених, було проведено емпіричне дослідження, метою якого стало сформулювати уявлення в дітей чітких кордонів свого тіла та внутрішніх кордонів Я. На думку К. Хорні, психологічні кордони - це гнучкі «внутрішні рамки», у які поміщає себе людина. Від рівня ригідності цих рамок залежить адекватність міжособистісних відносин індивіда, рівень адаптивності до соціальних умов.

Мета дослідження - визначити особливості асертивності в дітей, тобто здатності і вміння захищати свої права та інтереси, досягати особистих цілей, не принижуючи інших, а поважаючи і не порушуючи їх права свободи, інтересів і цілей.

Об'єкт нашого дослідження є особистісні кордони. Предметом дослідження виступає екологічність організації життєвого простору дитини молодшого шкільного віку. Гіпотеза дослідження: підвищення рівня асертивності корелює з формуванням здорових кордонів дитини. Чим більше у дітей розвинені навички асертивності, чим більше сформовано уявлення про межі свого тіла та внутрішні кордони Я, тим більш чіткими та сформованими будуть психологічні кордони.

Експериментальна робота проводилася на базі школи №68 м. Маріуполя, вік досліджуваних 9-10 років. У констатувальному етапі взяли участь 73 учня. Дослідження проводилося за допомогою тестів: на визначення рівня асертивності (Л.Петрановська); виміру самооцінки із застосуванням методики «Сходінки» (В. Щур), заснована на методиці Дембо-Рубінштейна (здоров'я, розумові здібності, зовнішність, впевненість), домінуюча поведінка в конфліктній ситуації визначалася за методикою К. Томаса-Кілмена. Додатково було запропоновано анкетування.

Результати дослідження. За результатами констатувального дослідження у корекційну групу увійшло 10 досліджуваних. Метою тренінгової програми було пояснити дітям сутність феномена кордонів «Я», виявити актуальний розвиток психологічних меж, способів захисту, сформувати уявлення про феномен, що вивчається, для цього застосовувалася вправа: читання казки «Три ведмеді», «Мій дід». Так само стояла задача розвинути впевнену поведінку в ситуації самооцінки (вправа «молодець»); вразити відношення до себе як самоцінної індивідуальності (вправа «Рух»); сприяти усвідомленню дітьми мотивів своєї поведінки (вправа «Я хочу-вони хочуть-я поступаю»); сформувати позитивне ставлення до себе (вправа «Мій портрет у променях сонця»); сприяти усвідомленню дітьми важливості свого вибору (вправа «Я вирішую -я не вирішую»).

За результатами контрольного етапу дослідження були зроблені наступні висновки: за рівнем асертивності спостерігаємо незначну позитивну динаміку; за рівнем самооцінки можна зазначити, що 50% досліджуваних піднялися на рівень вище, два досліджуваних з низькою самооцінкою демонструють адекватну самооцінку, тобто спостерігаємо позитивні зміни; дослідження особливостей поведінки у конфліктній ситуації: збільшилась кількість досліджуваних, що обирають стратегії співробітництва. За результатами анкетування спостерігаємо позитивну динаміку щодо організації та розуміння особистих границь.

Висновки. Робимо висновок, що гіпотеза дослідження підтвердилася. Залучення батьків та вчителів може дати більш значущий результат, так як навколишнє середовище є референтним для дітей молодшого шкільного віку.

Збірник матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ
ОСОБИСТОСТІ**

У збірнику публікуються тези українською та англійською мовами

Технічний редактор: А. Вагабова